

Ανώτατη Διακλαδική
Σχολή Πολέμου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Είναι τα ασύμμετρα σοκς, όπως πανδημίες, γεωπολιτικοί κίνδυνοι, κλπ. απειλές για τη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση;»

ΤΟΥ
Γεώργιου Παναγιώτου

Επιβλέπων Καθηγητής: Δημήτριος Κυρκιλής

Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2022

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δε συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Γεώργιος Παναγιώτου

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ.....	3
1.1. Εννοιολογικός Προσδιορισμός.....	3
1.2. Διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης.....	6
1.3. Ιστορική εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης.....	11
1.4. Σύγχρονη παγκοσμιοποίηση.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΑΣΥΜΜΕΤΡΑ ΣΟΚ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ.....	21
2.1. Ορισμός Ασύμμετρων Σοκ.....	21
2.2. Πανδημίες.....	25
2.3. Γεωπολιτικοί κίνδυνοι.....	31
2.4. Οικονομικές κρίσεις.....	37
2.5. Κλιματική αλλαγή.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ.....	52
3.1. Γενικά.....	52
3.2. Αποπαγκοσμιοποίηση.....	52
3.3. Επιβράδυνση.....	54
3.4. Επαναπαγκοσμιοποίηση.....	55
3.5. Παρούσα κατάσταση.....	57
3.6. Το μέλλον της παγκοσμιοποίησης.....	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	63
4.1. Θεωρητικές παρεμβάσεις.....	64
4.2. Πρακτικές παρεμβάσεις.....	66
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	70
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	72

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΕΝΙΚΑ

Ο κόσμος του 21^{ου} αιώνα παρουσιάζει τεράστιες διαφορές με το παρελθόν, ακόμα και το πιο πρόσφατο, καθώς λίγες μόλις δεκαετίες πριν οι ρυθμοί της καθημερινότητας παρουσιάζονταν εντελώς διαφορετικοί από αυτούς που ισχύουν σήμερα. Η εξέλιξη της τεχνολογίας δημιούργησε ένα οικοδόμημα τόσο περίπλοκο που πλέον ίσως να είναι αδύνατον να εντοπιστούν όλες οι συνιστώσες που συνεισφέρουν στη δημιουργία του συνόλου. Υπό αυτή την έννοια η σύγχρονη κοινωνία μπορεί να λεχθεί ότι είναι εξ ορισμού παγκοσμιοποιημένη με το σύνολο σχεδόν του πλανήτη να αλληλεπιδρά και να διασυνδέεται με κάθε διαθέσιμο τρόπο σε όλους σχεδόν τους τομείς της καθημερινής λειτουργίας, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο.

Η υψηλή διασυνδεσιμότητα δεν επήλθε όμως χωρίς κόστος. Τα επίπεδα στα οποία μπορούν να υπάρξουν συγκρούσεις είναι τόσα πολλά που αυτές κατέστησαν αναπόφευκτες. Συγκρούσεις οικονομικής φύσεως, πολιτικές, φυλετικές και άλλες άρχισαν να δημιουργούν πολλαπλούς τριγμούς στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων και των κοινωνιών γενικότερα δημιουργώντας μία μορφή «αντίπαλου δέους» απέναντι στις προσπάθειες κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής ολοκλήρωσης που προάγουν οι ιδέες της παγκοσμιοποίησης. Σε αυτό ήλθαν να προστεθούν μία πληθώρα φαινομένων τα οποία προκάλεσαν και προκαλούν κατά καιρούς ένα είδος «σοκ» στις σύγχρονες κοινωνίες. Η χρηματοοικονομική κρίση του 2008, η πανδημία της COVID-19 το 2020, και η Ρωσο – Ουκρανική σύγκρουση του 2022 προκάλεσαν ισχυρούς κλυδωνισμούς στην παγκόσμια κοινότητα εγείροντας ερωτηματικά για το κατά πόσο αυτή θα μπορούσε να αντεπεξέλθει στις μείζονες αυτές κρίσεις που απειλούσαν την ενότητα των μελών της.

Το αν τελικά οι εν λόγω κρίσεις αποτελούν απειλή για τη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση, είναι ένα ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί καθώς αν και εν πρώτοις η απάντηση μοιάζει προφανής, ίσως η πραγματικότητα να κρύβει εκπλήξεις. Εξάλλου οι κρίσεις κατά την πορεία της ιστορίας δεν έλλειψαν ποτέ και

ούτε φυσικά και πρόκειται να λείψουν στο μέλλον. Πως άραγε επιβίωσε το οικοδόμημα της παγκοσμιοποίησης στο παρελθόν και θα καταφέρει να το κάνει και στο μέλλον ή οι ιδέες της παγκοσμιοποίησης θα αποδειχθούν «έπεα πτερόεντα»; Σε αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσει να απαντήσει εν μέρει η παρούσα εργασία κρίνοντας κατά το δυνατόν αντικειμενικότερα τη σχέση των προαναφερθέντων κρίσεων με την έννοια της παγκοσμιοποίησης, σε όλες της τις εκφάνσεις, όπως αυτή περιγράφηκε και αναλύθηκε από μελετητές κατά τις τελευταίες κυρίως δεκαετίες.

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός λοιπόν της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις επιπτώσεις που μπορούν να έχουν στη διαδικασία της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, καταστάσεις οι οποίες προσδιορίζονται ως «ασύμμετρα σοκ» στο παγκόσμιο γίνεσθαι, εξετάζοντας παράλληλα αν αυτές μπορούν να λειτουργήσουν ωφέλιμα ή ως τροχοπέδη στην εξέλιξη της υπόψη διαδικασίας. Δεδομένου του ότι η ίδια η έννοια του σοκ θεωρείται αρνητική και κατ' επέκταση έχει τις περισσότερες φορές δυσμενείς επιπτώσεις, το κύριο ερώτημα που θα επιχειρηθεί να απαντηθεί μέσω της εργασίας είναι το αν οι εν λόγω καταστάσεις αποτελούν ή μπορούν να αποτελέσουν απειλή για την ύπαρξη της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης.

Η εν λόγω εξέταση θα πραγματοποιηθεί μέσα από 4 κεφάλαια. Στο πρώτο θα αναλυθεί ο όρος της παγκοσμιοποίησης από εννοιολογικής πλευράς, θα παρατεθούν οι διαστάσεις της και θα επιχειρηθεί μία σύντομη ιστορική αναδρομή στην εξελικτική της διαδικασία. Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξεταστούν κάποια από τα σύγχρονα ασύμμετρα σοκ και η επίδρασή τους στις πτυχές της παγκοσμιοποίησης δίνοντας βαρύτητα σε αυτά που αφορούν στους τομείς της οικονομίας, της διεθνούς ασφάλειας και της υγείας. Στο τρίτο κεφάλαιο θα εξαχθούν τα συμπεράσματα που θα προκύψουν από την ανάλυση των προηγούμενων κεφαλαίων ενώ στο τέταρτο θα πραγματοποιηθεί μία παράθεση προτάσεων οι οποίες θα μπορούσαν ενδεχομένως να δώσουν κάποιες λύσεις θεωρητικής και πρακτικής φύσεως ως απάντηση στους προβληματισμούς που θα προκύψουν από τα συμπεράσματα της μελέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

1.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός

Η συνηθέστερη μέθοδος μελέτης οποιουδήποτε φαινομένου, είναι ξεκινώντας με την αποτύπωση ενός κοινά αποδεκτού για αυτό ορισμού ούτως ώστε να αποσαφηνίζεται εξαρχής το προς ανάλυση αντικείμενο. Ο καθορισμός ενός ορισμού δεν είναι το παν, αλλά είναι κατά κοινή ομολογία και κατά τη συνήθη πρακτική η κύρια πηγή κατανόησης ενός φαινομένου. Μια λανθασμένη ή μπερδεμένη έννοια μπορεί να οδηγήσει σε ζητήματα παρεξήγησης, ενώ ένας αποκαλυπτικός και ξεκάθαρος ορισμός προωθεί τη γνώση, τη διορατικότητα και το ενδιαφέρον, στοιχεία απαραίτητα για να προχωρήσει κανείς προς τη θετική κατεύθυνση. Καθώς η παγκοσμιοποίηση είναι ένα πολύπλευρο φαινόμενο, είναι απαραίτητο να οριστεί καταρχάς τι σημαίνει παγκοσμιοποίηση. Ένας ορισμός, για τον οποίο έγιναν πολλές προσπάθειες εντοπισμού, από διάφορους μελετητές σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα ενότητα επιχειρεί αρχικά να ανιχνεύσει το λεξιλόγιο της παγκοσμιοποίησης και στη συνέχεια να παραθέσει τους ορισμούς διαφορετικών μελετητών, ακολουθούμενους από έναν καταληκτικό ορισμό για την παγκοσμιοποίηση ο οποίος θα εκληφθεί ως παραδοχή για τη συνέχεια της μελέτης.

Αν και η λέξη «παγκοσμιοποίηση» έχει χρησιμοποιηθεί από μελετητές στο έργο τους κυρίως κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, η λέξη αυτή καθαυτή έχει πολύ μεγαλύτερη γενεαλογία. Στην αγγλική γλώσσα, πριν από αρκετές εκατοντάδες χρόνια, όταν ανακαλύφθηκε ότι η γη είναι στρογγυλή, το ουσιαστικό «σφαίρα» (global) άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως (Scholte, 2002). Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εκτός από την έννοια του σφαιρικού, το επίθετο «παγκόσμια» χρησιμοποιήθηκε για την αποτύπωση της έννοιας της «παγκοσμίου κλίμακας». Η παράγωγη λέξη παγκοσμιοποίηση (globalization) εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1940 και το 1961, ο όρος εισήχθη για πρώτη φορά στο Αμερικανικό - Αγγλικό λεξικό (Scholte, 2002).

Οι ερευνητές έχουν ορίσει την παγκοσμιοποίηση από διάφορες οπτικές γωνίες δίνοντας ο καθένας και έναν διαφορετικό, αλλά σχετικά παρεμφερή ορισμό.

Στη συνέχεια της παρούσης εργασίας παρατίθενται οι ορισμοί εκείνοι των μελετητών που αντιλαμβάνονται την παγκοσμιοποίηση κυρίως ως μια ιστορική διαδικασία. Παρατηρώντας ορισμένους από τους ορισμούς της παγκοσμιοποίησης καθίσταται εμφανής και ο τρόπος με τον οποίο οι ερευνητές παρατηρούν το πολύπλευρο αυτό φαινόμενο.

Σύμφωνα με τον Martin Albrow (1990), η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται σε όλες εκείνες τις διαδικασίες με τις οποίες οι άνθρωποι του κόσμου ενσωματώνονται σε μια ενιαία παγκόσμια κοινωνία. Στο ίδιο μοτίβο, ο Anthony McGrew δήλωσε τα εξής: «Η παγκοσμιοποίηση συνιστά ένα πλήθος δεσμών και διασυνδέσεων που υπερβαίνουν τα εθνικά κράτη (και κατ' επέκταση τις κοινωνίες) που συνθέτουν το σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα. Καθορίζει μια διαδικασία μέσω της οποίας γεγονότα, αποφάσεις και δραστηριότητες σε ένα μέρος του κόσμου μπορούν να έχουν σημαντικές συνέπειες για τα άτομα και τις κοινότητες σε πολύ απομακρυσμένα μέρη του πλανήτη» (Mc Grew, 1992).

Η ιδιαιτερότητα των ορισμών που παρέθεσαν οι δύο αυτοί ερευνητές, είναι ότι έχουν ορίσει ευρέως την παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία ολοκλήρωσης χωρίς να προσδιορίζουν κάποιον ετερόκλητο παράγοντα που πρέπει να ενσωματωθεί. Από την άλλη πλευρά, οι Cerny (1995), Jones (1995) και Bairoch & Kozul-Wright (1996) έχουν ορίσει την παγκοσμιοποίηση ως μια διαδικασία οικονομικής και χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης. Σύμφωνα με τον Cerny (1995) πιο συγκεκριμένα: «Η παγκοσμιοποίηση ορίζεται ως ένα σύνολο οικονομικών και πολιτικών δομών και διαδικασιών που απορρέουν από τον μεταβαλλόμενο χαρακτήρα των αγαθών και των περιουσιακών στοιχείων που αποτελούν τη βάση της διεθνούς πολιτικής οικονομίας και ειδικότερα την αυξανόμενη δομική διαφοροποίηση αυτών των αγαθών και περιουσιακών στοιχείων». Ομοίως, ο Jones (1995) πρότεινε πως «η παγκοσμιοποίηση μπορεί απλώς να είναι μια έντονη εικόνα της διαδικασίας της διεθνούς αλληλεξάρτησης, συνάρτηση της αύξησης του ανταγωνισμού σε ένα διεθνές σύστημα ελεύθερου εμπορίου που εντάθηκε από τη διάδοση της τεχνολογίας».

Οι Bairoch & Kozul-Wright (1996) με τη σειρά τους προσδιόρισαν την παγκοσμιοποίηση ως μια διαδικασία κατά την οποία η παραγωγή και οι χρηματοοικονομικές δομές των χωρών αλληλοσυνδέονται με έναν αυξανόμενο

αριθμό διασυνοριακών συναλλαγών για τη δημιουργία ενός διεθνούς καταμερισμού εργασίας στον οποίο η δημιουργία εθνικού πλούτου εξαρτάται, ολοένα και περισσότερο, από οικονομικούς παράγοντες σε άλλες χώρες, και το τελικό στάδιο της οικονομικής ολοκλήρωσης, όταν μια τέτοια εξάρτηση έχει φτάσει στο χωρικό της όριο.

Από μία διαφορετική σκοπιά, ερευνητές, όπως οι Thomas & Wilkin (1997) και McGrew (1998) εστίασαν στην κοινωνική πτυχή της παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με τον Thomas (1997), «η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται γενικά στη διαδικασία όπου η εξουσία εντοπίζεται σε παγκόσμιους κοινωνικούς σχηματισμούς και εκφράζεται μέσω παγκόσμιων δικτύων και όχι μέσω εδαφικών με βάση τα κράτη». Ο McGrew σε μεταγενέστερη μελέτη του, όρισε την παγκοσμιοποίηση ως μια διαδικασία που δημιουργεί ροές και συνδέσεις, όχι απλώς μεταξύ των εθνικών κρατών και των εθνικών εδαφικών συνόρων, αλλά μεταξύ παγκόσμιων περιοχών, ηπείρων και πολιτισμών. Αυτό είχε ως συνέπεια τη δημιουργία ενός ορισμού της παγκοσμιοποίησης ως: «μια ιστορική διαδικασία που προκαλεί μια σημαντική στροφή στη χωρική εμβέλεια των δικτύων και των συστημάτων κοινωνικών σχέσεων σε διηπειρωτικά ή διαπεριφερειακά πρότυπα ανθρώπινης οργάνωσης, δραστηριότητας και άσκησης εξουσίας» (McGrew, 1998).

Άλλοι μελετητές όπως ο Jamieson (1998), έχουν τονίσει την πολιτιστική πτυχή της παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με αυτόν: «Ως πολιτιστική διαδικασία, η παγκοσμιοποίηση σημαίνει την έκρηξη μιας πληθώρας αμοιβαία αλληλοτεμνόμενων, ατομικά συγκριτικών, τοπικών διαφορών, την εμφάνιση νέων ταυτοτήτων και την επέκταση μιας παγκόσμιας κουλτούρας των μέσων ενημέρωσης και της τεχνολογίας με την υπόσχεση του λαϊκού εκδημοκρατισμού. Ως οικονομική διαδικασία υποδηλώνει την αφομοίωση ή την ενοποίηση των αγορών, της εργασίας και των εθνών» (Jamieson, 1998).

Τέλος, οι Al-Rodhan, & Stoudmann (2006) και Hebron & Stack (2013) έχουν δώσει πιο γενικευμένους ορισμούς, που περιλαμβάνουν τις οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές και κοινωνικές διαστάσεις. Σύμφωνα με τους Al-Rodhan, & Stoudmann (2006), «Η παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία που περιλαμβάνει τις αιτίες, την πορεία και τις συνέπειες της διακρατικής και διαπολιτισμικής ένταξης της ανθρώπινης δραστηριότητας». Κατά παρόμοιο τρόπο, οι Hebron & Stack

(2013) όρισαν την παγκοσμιοποίηση ως «την περαιτέρω ανάπτυξη της διαδικασίας που ξεκίνησε εδώ και πολλούς αιώνες και η οποία αντικατοπτρίζεται στην επέκταση του εμπορίου, την εξερεύνηση, την κατάκτηση, τη μετανάστευση, τον αποικισμό, την τεχνολογική πρόοδο, κτλ. κατά την εξέλιξη της παγκόσμιας ιστορίας».

1.2 Διαστάσεις της Παγκοσμιοποίησης

Οι προηγούμενοι ορισμοί καταδεικνύουν ξεκάθαρα ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελείται από πολλαπλές διαστάσεις. Αυτές οι διαστάσεις μπορούν να ομαδοποιηθούν κατά κύριο λόγο σε 3 πυλώνες, διακρινόμενες έτσι σε οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές - κοινωνικές. Εξετάζοντας τη βιβλιογραφία της παγκοσμιοποίησης, είναι προφανές ότι όποτε οι μελετητές μίλησαν για την παγκοσμιοποίηση, το κύριο μέλημά τους ήταν η εξέταση του φαινομένου από πλευράς της οικονομικής κατά κύριο λόγο παγκοσμιοποίησης (Hebron & Stack, 2013). Αν και η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι ένας σημαντικός παράγοντας, σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να αγνοούνται άλλοι σημαντικοί παράγοντες αυτής όπως είναι οι πολιτικοί, πολιτιστικοί και κοινωνικοί. Έτσι, από μια άποψη, η παγκοσμιοποίηση αντιπροσωπεύει μια ασταμάτητη και αδυσώπητη οικονομική δύναμη που ενσωμάτωσε τις εθνικές αγορές, τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, την εργασία και τις επιχειρήσεις σε πρωτοφανή κλίμακα. Αυτή η πτυχή μπορεί να χαρακτηριστεί από απεριόριστη και μαζική ροή χρηματοοικονομικών πληροφοριών, κεφαλαίων, αγαθών και υπηρεσιών σε σχεδόν κάθε μέρος του κόσμου (Friedman, 1999). Μια άλλη πτυχή επικεντρώνεται στην ικανότητα και την κυριαρχία των κρατών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης (Clark, 1999). Μια τρίτη αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση ως εμπλοκή διαφορετικών πολιτισμών και κοινωνικών δομών (Hebron & Stack, 2013). Η προσεκτική ανάλυση αυτών των διαστάσεων αποκάλυψε ότι κάθε μία από αυτές υποστηρίζει την ανάδυση καθώς και την εντατικοποίηση μιας άλλης διάστασης.

1.2.1. Οικονομική Παγκοσμιοποίηση

Η σύγχρονη οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι αποτέλεσμα της σταδιακής εμφάνισης της διεθνούς οικονομικής τάξης που ξεκίνησε από το οικονομικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στο τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο

Bretton Woods της Αγγλίας. Οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις της εποχής αντέστρεψαν την πολιτική προστατευτισμού του μεσοπολέμου (1918-1939) με την Αμερική και την Αγγλία να παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην επιτυχία αυτού του συνεδρίου (Steger, 2003). Εκτός από το ότι επιτεύχθηκε συναίνεση για την αύξηση του διεθνούς εμπορίου, αυτές οι χώρες συμφώνησαν επίσης να θεσπίσουν δεσμευτικούς κανόνες που θα διέπουν στο εξής τις διεθνείς δραστηριότητες. Το συνέδριο του Μπρέτον Γουντς αποτέλεσε το θεμέλιο για την ίδρυση άλλων σημαντικών διεθνών οργανισμών όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (Steger, 2003). Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ιδρύθηκε για να χειρίζεται διεθνή νομισματικά συστήματα. Ομοίως, η Παγκόσμια Τράπεζα δημιουργήθηκε για να εξασφαλίσει τη δανειακή διευκόλυνση για την ανοικοδόμηση της μεταπολεμικής Ευρώπης, ενώ στη συνέχεια το πεδίο εφαρμογής της επεκτάθηκε για να παρέχει δάνεια και σε αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου. Η γενική συμφωνία για τους δασμούς και το εμπόριο θεσπίστηκε για να καλύψει τα προβλήματα του διεθνούς εμπορίου το 1947, μετατρέπόμενη στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου το 1995.

Η οικονομική διάσταση της παγκοσμιοποίησης αναφέρεται κυρίως στην «εντατικοποίηση και επέκταση των οικονομικών σχέσεων σε ολόκληρο τον κόσμο» (Steger, 2003). Σύμφωνα με τους Martin και Schumann (1997), «η οικονομική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην προοδευτική δικτύωση των εθνικών οικονομιών της αγοράς σε μια ενιαία, στενά διασυνδεδεμένη παγκόσμια πολιτική οικονομία της οποίας η συσσώρευση και η κατανομή των πόρων διέπεται όλο και περισσότερο από νεοφιλελεύθερες αρχές - δίνοντας έμφαση στο ρόλο της αγοράς, ελαχιστοποιώντας παράλληλα την κυβερνητική συμμετοχή σε οικονομικά θέματα».

Υπό αυτό το πρίσμα, η οικονομική δικτύωση είναι δυνατή, όταν υλοποιηθεί η έννοια της διακρατικής αποκέντρωσης των αγορών υπηρεσιών και παραγωγής, η οποία βοηθά στην ολοκληρωμένη παγκόσμια αγορά και επιτρέπει τη μεγαλύτερη, φθηνότερη, ταχύτερη και πιο αποτελεσματική ροή πληροφοριών, αγαθών, υπηρεσιών και ανθρώπων διασυννορικά. Αυτή η διαδικασία οικονομικής παγκοσμιοποίησης τροφοδοτείται από τις κυβερνητικές πολιτικές απορρύθμισης, τις διεθνείς μεταφορές, την επαναστατική και καινοτόμο τεχνολογική πρόοδο και τις οικολογικές δυνάμεις που ζητούν την ολοκλήρωση (Katzenstein, et al., 1998).

Στον τομέα του εμπορίου, η παγκοσμιοποίηση υποδηλώνει τη συνεχή διαδικασία ανοίγματος στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών και την υψηλή εξάρτηση από το διεθνές εμπόριο ως πηγή ευημερίας και εισοδήματος. Σύμφωνα με τον Milttelman (2000), «σήμερα όλες οι χώρες εμπορεύονται διεθνώς και εμπορεύονται σημαντικά ποσοστά του εισοδήματός τους. Πράγματι, το εμπόριο έχει φτάσει σε ένα πρωτοφανές επίπεδο, τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και αναλογικά προς την παγκόσμια παραγωγή».

Στον τομέα της χρηματοδότησης, η παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει μια αυξημένη ενοποίηση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής αγοράς, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλότερα επίπεδα ξένων επενδύσεων πέρα από τα σύνορα, ροών κεφαλαίου, ξένου δανεισμού και κοινοπραξιών σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Ως εκ τούτου, η οικονομική παγκοσμιοποίηση εκδηλώνεται με αυξημένες ροές κεφαλαίων, διακρατική ροή αγαθών και υπηρεσιών, αύξουσα πορεία προς την παγκόσμια αγορά και κατάργηση των εθνικών συνόρων (Hebron & Stack, 2013).

1.2.2. Πολιτική Παγκοσμιοποίηση

Η πολιτική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην εντατικοποίηση και επέκταση των πολιτικών σχέσεων σε ολόκληρο τον κόσμο (Steger, 2003). Κατά τους τελευταίους αιώνες, οι άνθρωποι έχουν ταυτίσει την αίσθηση του να ανήκουν σε μία ομάδα με αυτή του έθνους στο οποίο ανήκουν παρά το γεγονός ότι οι πολιτικές διαφορές ήταν χτισμένες πάνω σε αυτό το διαχωρισμό. Αυτή η τεχνητή διαίρεση έχει γαλουχήσει μια έννοια του κοινού «εμείς» και του άγνωστου «αυτοί» που διαχωρίζει τον κοινωνικό χώρο σε ξένες και εγχώριες σφαίρες. Οι άνθρωποι πιστεύουν στην ανωτερότητα του έθνους και η δαιμονοποιητική εικόνα των άλλων εξασφαλίζει την απαραίτητη ενέργεια, η οποία είναι υπεύθυνη για τη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας (Steger, 2003). Το σύγχρονο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης προσπάθησε με κάποιο τρόπο να αμβλύνει τόσο τα εννοιολογικά όρια όσο και τα παλιά εδαφικά σύνορα.

Από τη μία πλευρά, οι υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν ότι η περίοδος από τη δεκαετία του 1960 και εντεύθεν χαρακτηρίζεται από την αποεδαφικοποίηση των κανόνων της πολιτικής και της διακυβέρνησης (Steger,

2003). Αυτή η ομάδα βλέπει την παγκοσμιοποίηση ως μία διαδικασία που οδήγησε σε μειωμένη ικανότητα των κρατών (Hebron & Stack, 2013). Σύμφωνα με τον Clark (1999), «είναι η κυριαρχία που κινδυνεύει περισσότερο παρά η ίδια η παγκοσμιοποίηση». Η Weiss (2003) επανέλαβε ουσιαστικά την προαναφερθείσα απειλή καθώς υποστήριξε πως «οι αλλαγές στη διεθνή πολιτική οικονομία έχουν περιορίσει ριζικά τις επιλογές πολιτικής με αποτέλεσμα την αναγκαστική μετατόπιση της πολιτικής που εφαρμόζεται προς τα ενδιαφέροντα των παγκόσμιων επενδυτών και των εταιρειών κινητής τηλεφωνίας παρά στις ανάγκες της εσωτερικής πολιτικής οικονομίας και των πολιτών της». Ο Νεγκροπόντε έδωσε καταληκτικές παρατηρήσεις για αυτή την συζήτηση που παρατίθεται από τον Grey (1998) με χαρακτηριστικότερη αυτή του παραλληλισμού του έθνους με το υλικό της ναφθαλίνης, το οποίο μεταπίπτει απευθείας στην αέρια κατάσταση προερχόμενο από ένα συμπαγές υλικό, προβλέποντας μία αντίστοιχου τύπου «εξάχνωση» και για τον θεσμό αυτό λόγω των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης.

Από την άλλη πλευρά, οι σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης θεωρούν την άποψη των υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης ως λανθασμένη στη χειρότερη και ανώριμη στην καλύτερη (Steger, 2003). Αυτή η κρατοκεντρική ομάδα υποστηρίζει πως, «τα κράτη εξακολουθούν να βρίσκονται στο επίκεντρο των διεθνών συστημάτων» (Wendt, 1999). Η αντανάκλαση της κρατοκεντρικής παγκόσμιας τάξης μπορεί να είναι ορατή στην οικονομική επέκταση, τη γεωπολιτική και στις μεταπολιτικές του ψυχρού πολέμου που προέρχονται από τα πιο ισχυρά κράτη του κόσμου (Karstein, 1999). Σύμφωνα με τους Hebron & Stack, 2013, «Τα κράτη απλώς προσαρμόζονται σε μια πολιτική και οικονομική δομή που δημιουργήθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο».

Ο Rosenau (1997) συνόψισε τη συζήτηση στα ακόλουθα λόγια: «Τα κράτη αλλάζουν, αλλά δεν εξαφανίζονται. Η κρατική κυριαρχία έχει διαβρωθεί, αλλά εξακολουθεί να διεκδικείται σθεναρά. Οι κυβερνήσεις είναι πιο αδύναμες, αλλά μπορούν ακόμα να δείξουν το ειδικό βάρος τους». Απλώς, «η εμβέλεια του κράτους έχει αυξηθεί σε ορισμένους τομείς αλλά συρρικνώθηκε σε άλλους» (Krasner, 2001).

1.2.3. Κοινωνικοπολιτισμική Παγκοσμιοποίηση

Η συζήτηση για την οικονομική και πολιτική παγκοσμιοποίηση αντιπροσωπεύει ένα μόνο μέρος της ιστορίας, καθώς η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελείται μόνο από οικονομική/πολιτική διαδικασία, αλλά επηρεάζεται από κοινωνικές και πολιτισμικές σφαίρες, όπου οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν μεγάλες αλλαγές (Hebron & Stack, 2013). Ο Giddens (1990) προσπάθησε να ορίσει την κοινωνική πτυχή της παγκοσμιοποίησης ως «τις παγκόσμια κοινωνικές σχέσεις που συνδέουν μακρινές τοποθεσίες με τέτοιο τρόπο ώστε τα τοπικά δρώμενα να διαμορφώνονται από γεγονότα που συμβαίνουν πολλά μίλια μακριά και αντίστροφα». Ομοίως, η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην «εντατικοποίηση και επέκταση των πολιτισμικών ροών σε ολόκληρο τον κόσμο» (Steger, 2003). Η κοινωνική και η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση αποτελούν κατά κάποιο τρόπο μία μίξη των δύο εννοιών. Και οι δύο διαστάσεις επηρεάζουν την ανάπτυξη και την ενδυνάμωση η μία της άλλης. Εάν οι άνθρωποι είναι κοινωνικά ενσωματωμένοι, υπάρχει αυξημένη πιθανότητα πολιτισμικής εγγύτητας λόγω της ανταλλαγής αξίας. Αυτή η ιδέα ενισχύεται εξετάζοντας τον περίφημο δείκτη που ανέπτυξε ο Dreher (2003) για τη μέτρηση της παγκοσμιοποίησης. Ο Dreher διέσπασε την παγκοσμιοποίηση σε τρεις κύριες διαστάσεις: οικονομική, πολιτική και κοινωνική. Η κοινωνική παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει τρεις πτυχές που είναι η προσωπική επαφή, οι ροές πληροφοριών και η πολιτισμική εγγύτητα (Dreher, 2006).

Σύμφωνα με τους De Soysa & Vadlamannati (2011), η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι μια έννοια που έχει ερευνηθεί καλά, αλλά η κοινωνική (συμπεριλαμβανομένης της πολιτισμικής) πτυχή της παγκοσμιοποίησης κατά κάποιο τρόπο δεν έχει ερευνηθεί αρκετά, παραμελείται συστηματικά και της δίνεται λιγότερη σημασία απ' όσο θα έπρεπε. Προς ενίσχυση του επιχειρήματός τους, στην έρευνα που διεξήγαγαν κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η κοινωνική πτυχή έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από τις υπόλοιπες στον υπολογισμό της συνολικής παγκοσμιοποίησης.

Εξετάζοντας την ιστορική προοπτική, η κοινωνικοπολιτισμική παγκοσμιοποίηση βρισκόταν ανέκαθεν σε διαδικασία σταδιακής ανάπτυξης, αλλά η έκταση και ο όγκος της μετάδοσής της αυξήθηκε γεωμετρικά κατά τη σύγχρονη

περίοδο. Η αλληλεπίδραση των ανθρώπων διευκολύνεται στις μέρες μας από τη μετανάστευση και τον τουρισμό, τις ροές πληροφοριών, τη διάδοση τεχνολογίας και την ανταλλαγή ιδεών μέσω των τηλεοπτικών καναλιών, των εφημερίδων, του τηλεφώνου και του διαδικτύου, μέσα που βοήθησαν στη διάδοση νέων ιδεών από τις ανεπτυγμένες σε λιγότερο ανεπτυγμένες κοινωνίες με αποτέλεσμα τη γρηγορότερη κοινωνική και πολιτισμική ένταξή τους (De -Soysa & Vadlamannati, 2011).

Από τη θετική πλευρά, μια επιταχυνόμενη πορεία προς την ομοιογενή κουλτούρα όπου οι γλωσσικές, εθνοτικές και φυλετικές διαφορές αμβλύνονται, θα οδηγήσει σε έναν θεσμοθετημένο, εκσυγχρονισμένο και εξορθολογισμένο παγκόσμιο πολιτισμό. Αυτό το είδος κοινωνικής διευθέτησης μπορεί να προκαλέσει έναν αληθινό διεθνικισμό και να οδηγήσει σε πιο ειρηνική και ανεκτική παγκόσμια τάξη.

Σύμφωνα όμως με μια αντίθετη άποψη, η ομοιογενής κουλτούρα που κυριαρχείται από δυτικές και κατά κύριο λόγο αμερικανικές αξίες και σύμβολα, απειλεί τις πολιτισμικές ταυτότητες. Ως εκ τούτου, η παγκοσμιοποίηση αποδεικνύεται μια πρόκληση για τις αυθεντικές πολιτισμικές κοινότητες μέσω της δύναμης της επέκτασης της ανταλλαγής αξιών, κανόνων, ταυτοτήτων, ιδεών και αντιλήψεων για τον ίδιο της τον εαυτό (Hebron & Stack, 2013).

Ο Barber (1998) τέλος, προσπάθησε να καθυστερήσει τους επικριτές της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης υποστηρίζοντας ότι η απειλή που δημιουργείται από την πολιτισμική ομοιογένεια είναι τόσο σοβαρή όσο και κάθε άλλη απειλή που μπορεί να προέρχεται από την οικονομική και πολιτική παγκοσμιοποίηση, επειδή φέρουν κατά κάποιο τρόπο τα ίδια στοιχεία ατομικής και ομαδικής καταστροφής.

1.3 Ιστορική εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης

Φαίνεται αμφιλεγόμενη ερώτηση, όταν κάποιος ρωτά για την ιστορία της παγκοσμιοποίησης, καθώς παρατηρώντας τη σύγχρονη αίσθηση σχετικά με τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης, είναι κοινή πρακτική στα μέσα ενημέρωσης και ακόμη και στους μελετητές να εξετάζουν την παγκοσμιοποίηση ως μια πρόσφατη τάση που εμφανίστηκε πριν από μερικές δεκαετίες (Pieterse, 2012). Το σύνηθες χρονοδιάγραμμα της παγκοσμιοποίησης που τονίζεται από τους μελετητές και τους

ερευνητές είναι μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ή και στο ελάχιστο μετά την ψυχροπολεμική περίοδο. Αποτελεσματική βάση δεδομένων για την παγκοσμιοποίηση στους τομείς των κοινωνικών επιστημών, των ανθρωπιστικών επιστημών, των πολιτικών επιστημών, των μέσων ενημέρωσης, της επικοινωνίας και των διεθνών σχέσεων μπορεί να βρεθεί από τη δεκαετία του 1970 ή του 1980 και μετά (Pieterse, 2012) καθώς σε αυτή την εποχή θεωρείται ότι έχουν επιταχυνθεί τόσο οι παγκόσμιες ροές όσο και οι επιπτώσεις τους.

Το ερώτημα που τίθεται πρωτίστως αφορά στο πώς μια σημαντική έννοια όπως η παγκοσμιοποίηση εμφανίστηκε σε λίγες μόνο δεκαετίες. Η παγκοσμιοποίηση, ως σύνθετη συνδεσιμότητα, μπορεί να αναπτύχθηκε ιδιαίτερα πριν από μερικές δεκαετίες, αλλά η διαδικασία παγκοσμιοποίησης που αποτελείται από τις κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και πολιτισμικές ροές μας παραπέμπει πολύ πιο πίσω στο παρελθόν (Tomlinson, 1999). Σύμφωνα με τον Pieterse (2012), πολλά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης μπορούν να βρεθούν στο παρελθόν και να ενσωματωθούν στην εξελικτική εποχή. Υπό αυτή την έννοια, η παγκοσμιοποίηση γίνεται μέρος της μεγάλης ιστορίας που τοποθετεί τις παγκόσμιες εξελικτικές διαδικασίες εντός της κοσμικής εξέλιξης (Spier, 2011). Η μελέτη της «ιστορικής παγκοσμιοποίησης» δείχνει ότι ο κόσμος δεν ήταν ποτέ ένας τόπος για ασύνδετες και απόλυτα διακριτές κοινότητες, αλλά μάλλον υπήρχαν ισχυρές ενδείξεις διαπολιτισμικών ανταλλαγών και αλληλεπιδράσεων από τους πρώτους χιόλας χρόνους της ανθρώπινης ύπαρξης στον πλανήτη (Bentley, 2004). Η εξέταση της παγκοσμιοποίησης ως τρέχουσας τάσης είναι πιθανώς ένα σημασιολογικό ζήτημα. Πολλοί ιστορικοί έχουν ανακαλύψει τη βάση της βαθιάς και ευρείας υποδομής της παγκοσμιοποίησης σε παλαιότερες εποχές χωρίς ωστόσο να χρησιμοποιούν τον όρο παγκοσμιοποίηση (Pieterse, 2012).

Οι ιστορικοί έχουν θέσει διαφορετικά σημεία αναφοράς για τον καθορισμό της εμφάνισης της παγκοσμιοποίησης. Η ανάδυση της παγκόσμιας οικονομίας είναι ένα από αυτά τα σημεία κλειδιά. Ο Frank (1998) στην έρευνά του στην Ασία και ο Gunn (2003) στην έρευνά του για τη Νοτιοανατολική Ασία θεωρούν το 1200 μ.Χ. ως την πιο σημαντική εποχή για την οικονομική ανάδυση. Αλλά ο Hobson (2004) έχει ανακαλύψει στοιχεία παγκόσμιας οικονομίας ήδη από το 3500 π.Χ. Σύμφωνα με τον Hobson (2004), αν και η οικονομική παγκοσμιοποίηση αρχίζει να αναδύεται από το 3500 π.Χ., μια τεράστια επέκταση των παγκόσμιων συνδέσεων

και του εμπορίου σημειώθηκε κατά την περίοδο μετά το 600 μ.Χ., η οποία ονομάζεται ανατολίτικη παγκοσμιοποίηση η οποία υποβοηθήθηκε από την αναβίωση της μεταφοράς εμπορευμάτων με καμήλες.

Η εποχή της εμπορικής επανάστασης είναι επίσης ένα άλλο σημείο αναφοράς για τον καθορισμό της παγκοσμιοποίησης η οποία ξεκίνησε από το 1000 π.Χ. Ένας ιστός εμπορικών δεσμών είχε δημιουργήσει ένα σύνδεσμο μεταξύ μεγάλου τμήματος του κόσμου όπου η Ινδία, η Νότια Κίνα και η Μεσόγειος, καθώς και άλλες περιοχές της Ευρώπης, της Ανατολικής και Δυτικής Αφρικής, της Κεντρικής Ασίας, της Ινδονησίας και του Βόρειου και Δυτικού Ειρηνικού ήταν ενεργά σημεία. Το βασικό στοιχείο του νεοσύστατου εμπορικού συστήματος ήταν το ευρέως αναγνωρισμένο σύστημα χρήματος, η ανάπτυξη της νέας τεχνολογίας λογιστικής, εμπορευματοποίησης και ναυτιλίας, η δημιουργία εμπορικών διαδρομών και η ανάπτυξη κοινωνικών θεσμών (Ehret, 1998, Manning, 2005).

Εάν οι εμπορικοί δεσμοί μεταξύ διαφορετικών απομακρυσμένων περιοχών ληφθούν ως κριτήριο εμφάνισης της παγκοσμιοποίησης, τότε μπορεί να οδηγηθούμε ακόμα πιο πίσω στην Εποχή του Χαλκού. Εκτός από το βαμβάκι και το μετάξι από την Κίνα, το πρώιμο εμπόριο περιλαμβάνει κυρίως την ανταλλαγή πολύτιμων λίθων. Ο Δρόμος του Μεταξιού από την Χίαν προς την Μεσόγειο χρονολογείται από το 800 π.Χ. και στοιχεία του δρόμου του νεφρίτη από την κεντρική Ασία προς την Κίνα μπορούν να βρεθούν από το 3000 π.Χ. (Mair, 2006). Η επιλογή αυτή ταιριάζει επίσης με τις πρώιμες μορφές του εμπορίου, όπως η χρέωση τόκων για δάνεια, τα στοιχεία των οποίων βρίσκονται στον πολιτισμό των Σουμέριων και χρονολογούνται από το 3000 π.Χ. (Goetzmann & Rouwenhorst 2005).

Ο Jennings (2011), θεωρεί τη διαμόρφωση των πόλεων ως το σημείο έναρξης της παγκοσμιοποίησης. Ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές και η αστικοποίηση έκαναν την εμφάνισή τους στον κόσμο της Μεσοποταμίας κατά την περίοδο Ουρούκ (4200-3100 π.Χ.). Το Uruk-Warka ήταν ένα σημαντικό αστικό κέντρο της εποχής το οποίο είχε τότε τριπλάσια έκταση από την Αθήνα (Jennings, 2011).

Ο Steger (2003) συνόψισε τη συζήτηση για την ιστορία της παγκοσμιοποίησης και παρείχε ένα σύντομο χρονολόγιο, βασισμένο σε πέντε

ξεχωριστές ιστορικές περιόδους. Αυτές οι περίοδοι διαχωρίζονται από σημαντικές αλλαγές στους κοινωνικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς, τεχνολογικούς και οικονομικούς παράγοντες. Στη συνέχεια παρατίθενται εν συντομία οι ξεχωριστές ιστορικές περίοδοι που προτείνει ο Steger (2003) με ορισμένα σημαντικά χαρακτηριστικά για καθεμία από αυτές.

1.3.1. Προϊστορική περίοδος (10.000 π.Χ. – 3500 π.Χ.)

Στην αρχή αυτής της ανθρώπινης ιστορίας, η αλληλεπίδραση μεταξύ των χιλιάδων κυνηγών σε όλο τον κόσμο περιοριζόταν από τους γεωγραφικούς παράγοντες και ήταν εντελώς συμπτωματική. Η έκταση όμως της κοινωνικής αλληλεπίδρασης άλλαξε δραματικά όταν οι άνθρωποι άρχισαν να επικεντρώνονται στην καλλιέργεια τροφίμων. Αν και το γεγονός αυτό αποτέλεσε το έναυσμα για τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, το μέγεθος της μολαταύτα ήταν ιδιαίτερα περιορισμένο. Τα ιστορικά στοιχεία δείχνουν ότι ο πόλεμος, η γεωργία, η γραφειοκρατία και η θρησκεία αποτελούν τους βασικούς παράγοντες κοινωνικής αλληλεπίδρασης που οδήγησαν τελικά σε αναπτυσσόμενες κοινωνίες σε διάφορες περιοχές του κόσμου.

1.3.2. Προ-σύγχρονη περίοδος (3500 π.Χ. – 1500 π.Χ.)

Η δραματική αλλαγή που επήλθε στην παγκοσμιοποίηση αυτή την περίοδο οφειλόταν στην ανακάλυψη του τροχού (3000 π.Χ.) στη Νότια Ασία όπως επίσης και της γραφής στην κεντρική Κίνα, την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία. Η ανακάλυψη του τροχού από τη μία ενθάρρυνε τεράστιες καινοτομίες υποδομής όπως μόνιμους δρόμους (για παράδειγμα δρόμος του μεταξιού) και τα οχήματα της εποχής όπως ήταν τα κάρα και οι άμαξες που έλκονταν από ζώα τα οποία με τη σειρά τους βοήθησαν στη μεταφορά αγαθών καθώς και ανθρώπινου δυναμικού σε μακρινά μέρη. Οι σημαντικότερες τεχνολογικές καινοτομίες εκείνης της εποχής περιλαμβάνουν τις εξελιγμένες τεχνικές επεξεργασίας μετάλλων και το μεταξωτό ύφασμα. Τα συστήματα άρδευσης που αποτελούνταν από κανάλια όχι μόνο ενθάρρυναν την παραγωγικότητα αλλά παρείχαν επίσης το καλύτερο σύστημα μεταφοράς. Πλέον των παραπάνω σημαντικό ρόλο για την ενθάρρυνση της αγοράς και την επέκταση του εμπορίου έπαιξαν οι αξίες των νομισμάτων που αναπτύχθηκαν κατά την ίδια χρονική περίοδο.

1.3.3. Πρώιμη σύγχρονη περίοδος (1500 π.Χ. – 1750 μ.Χ.)

Ο όρος νεωτερικότητα και διαφωτισμός έχουν συσχετιστεί με την άνθιση των απελευθερωτικών κινημάτων του 18ου αιώνα. Η αξιοσημείωτη πρόοδος κατά τη διάρκεια αυτών των δύο αιώνων επιτάχυνε δραματικά την παγκοσμιοποίηση. Οι Ευρωπαίοι ωφελήθηκαν πολύ από τις ισλαμικές και κινεζικές καινοτομίες. Πιο συγκεκριμένα ήταν οι Ευρωπαίοι επιχειρηματίες αυτοί που έθεσαν τα θεμέλια του καπιταλιστικού παγκόσμιου συστήματος γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση των πολυμετοχικών εταιρειών. Η επεκτατική επιθυμία των Ευρωπαίων τους υποκίνησε στο να αναζητήσουν περισσότερες από τις ιδιαίτερα κερδοφόρες θαλάσσιες διαδρομές, οι οποίες ενθάρρυναν με τη σειρά τους καινοτομίες όπως οι αναβαθμισμένες θαλάσσιες τεχνολογίες, το ταχυδρομικό σύστημα και το προηγμένο σύστημα πλοήγησης.

1.3.4. Σύγχρονη περίοδος (1750 - 1970)

Η ιδέα της παγκοσμιοποίησης πέρασε σε ένα στάδιο ταχείας ανάπτυξης αυτήν την περίοδο. Ιδιαίτερα λόγω των πολιτικών και οικονομικών επιρροών, σημαντικό επίπεδο δικτύωσης και ολοκλήρωσης κατέστη ορατό στους κοινωνικούς, πολιτιστικούς και τεχνολογικούς τομείς. Το επίπεδο του παγκόσμιου εμπορίου αυξήθηκε δραματικά λόγω των πολυεθνικών τραπεζών, των παγκόσμιων συστημάτων τιμολόγησης, του σιδηροδρομικού συστήματος, των μηχανοποιημένων πλοίων και των αεροπορικών μεταφορών. Επιπλέον, η κοινωνική αλληλεπίδραση αυξήθηκε λόγω του τηλεγραφικού συστήματος που παρείχε τη βάση για την ανακάλυψη του κλασικού τηλεφώνου όπως επίσης και για την κινητή τηλεφωνία, το διαδίκτυο και πολλές άλλες σχετικές ανακαλύψεις.

1.3.5. Σύγχρονο σύστημα (1970 - σήμερα)

Την τρέχουσα χρονική περίοδο η πρόοδος της παγκοσμιοποίησης μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα κβαντικό άλμα στην ιστορία της. Σε έναν κόσμο ο οποίος είναι συνεχώς κοινωνικά διασυνδεδεμένος μέσω των κινητών, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, του διαδικτύου και των ηλεκτρονικών μέσων η υπόψη διαδικασία μοιάζει να είναι αναπόφευκτη. Η ραγδαία ανάπτυξη των πολυεθνικών εταιρειών διαδραμάτισε έναν επίσης πολύ σημαντικό ρόλο στην πορεία προς την πολιτιστική ολοκλήρωση. Η τεχνολογική πρόοδος εν γένει ώθησε με δραματικό

τρόπο την ανθρωπότητα προς αυτό που μπορεί να ονομαστεί πλέον με απλά λόγια ως «παγκόσμια ολοκλήρωση».

1.4. Σύγχρονη παγκοσμιοποίηση

Το τελευταίο αυτό διάστημα αναλύθηκε περισσότερο διεξοδικά από τους μελετητές οι οποίοι διέκριναν κάποιες φάσεις στις οποίες διαχωρίστηκε η υπόψη περίοδος χρησιμοποιώντας κάποια γεγονότα ορόσημα τα οποία οδήγησαν σε αλλαγή στο ρυθμό ανάπτυξης της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης με πιο σημαντικές τις παρακάτω:

Σύμφωνα με τον Muller (2010), «το μέλλον της παγκοσμιοποίησης θα είναι πολύ διαφορετικό από το παρελθόν της ή δεν θα είναι καθόλου». Πολλοί μελετητές έχουν γράψει για αυτό το κρίσιμο ζήτημα στο πρόσφατο παρελθόν (Muller, 2010; Hufbauer & Suominen, 2010; Robb, 2007). Οι λόγοι περιλαμβάνουν την ασταθή κατάσταση της παγκοσμιοποίησης τις τελευταίες δεκαετίες, ιδίως μετά την οικονομική κρίση του 2008 και τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001. Για να προβλεφθεί λοιπόν με ασφάλεια το μέλλον της παγκοσμιοποίησης, θα πρέπει να αναλυθούν όχι μόνο τα ιστορικά στοιχεία αλλά και ορισμένες από τις πιο πρόσφατες τάσεις, γεγονότα και δείκτες.

Στη συνέχεια παρατίθενται οι φάσεις της παγκοσμιοποίησης που εμφανίστηκαν τις τελευταίες δεκαετίες σύμφωνα με την ανάλυση του Muller (2010). Ο Muller προχώρησε στον διαχωρισμό αυτό και τη μελέτη καθεμιάς από αυτές τις φάσεις καθώς πίστευε ότι τα στοιχεία που προκύπτουν από αυτή την ανάλυση μπορούν να καταστούν ιδιαίτερα χρήσιμα για την κατανόηση των μηχανισμών λειτουργίας και τη διεξαγωγή προβλέψεων της μελλοντικής μορφής της παγκοσμιοποίησης.

1.4.1. Φάση I της Παγκοσμιοποίησης

Η διαδικασία της οικονομικής ολοκλήρωσης επιταχύνθηκε το 1989/90 με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Μέχρι τότε, μόνο η Δύση είχε συμμετάσχει ενεργά στη διαδικασία αυτή η οποία εξελισσόταν με σχετικά αργό ρυθμό. Μετά από αυτό το ιστορικό γεγονός, αναδείχθηκε ένα μεγάλο κύμα παγκοσμιοποίησης.

Η Σοβιετική Ένωση άνοιξε το εμπόριο, η Κίνα επιτάχυνε τις μεταρρυθμίσεις της, η Ινδία και η Λατινική Αμερική άλλαξαν την πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών, δημιουργήθηκε κοινή αγορά και νόμισμα των ευρωπαϊκών χωρών, ιδρύθηκε η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου Βόρειας Αμερικής (NAFTA), ολοκληρώθηκε η GATT και ως αποτέλεσμα ο κόσμος κινήθηκε προς την απελευθέρωση του εμπορίου και την ελεύθερη ροή κεφαλαίων.

1.4.2. Φάση II της Παγκοσμιοποίησης

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από σκαμπανεβάσματα στις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης τα οποία οφείλονταν σε διάφορους παράγοντες. Η πρώτη φάση της ευφορίας έληξε το 1994/95 με την κρίση στο Μεξικό. Το Μεξικό έπρεπε να πάρει δάνειο πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων από το ΔΝΤ για να ξεφύγει από την αφερεγγυότητα που προκλήθηκε από βραχυπρόθεσμα κεφάλαια. Αυτή η επίδραση της κρίσης μεταδόθηκε γρήγορα στις ΗΠΑ, την Ευρώπη, την Πορτογαλία και την Ισπανία. Η κατάσταση ηρέμησε σύντομα και ένα νέο κύμα παγκοσμιοποίησης ξεκίνησε. Στην Ασία, η Ινδονησία και η Ταϊλάνδη γνώρισαν ταχεία ανάπτυξη. Η διαδικασία διαταράχθηκε ξανά το 1997/98 λόγω της φυγής κεφαλαίων από αναδυόμενες αγορές όπως η Ασία, η Νότια Κορέα, η Ρωσία και η Λατινική Αμερική. Αλλά η κατάσταση υποχωρούσε και πάλι γρήγορα. Μια νέα ιστορία ψηφιοποίησης και δικτύων ξεκίνησε δίνοντας για ακόμα μία φορά ώθηση στην παγκοσμιοποίηση.

1.4.3. Φάση III της Παγκοσμιοποίησης

Όλες οι ελπίδες για εξελίξεις από την άνθηση της δεκαετίας του 1990 έμοιαζαν να είναι συμβολικές καθώς η τρομοκρατική επίθεση στη Νέα Υόρκη και την Ουάσιγκτον τον Σεπτέμβριο του 2001 οδήγησε σε κραχ της αγοράς και οι ΗΠΑ ξεκίνησαν έναν ατελείωτο πόλεμο κατά της τρομοκρατίας με τη βοήθεια λίγων κρατών μελών της ΕΕ και της Ρωσίας.

Μετά από όλα αυτά τα γεγονότα, ακόμα ο κόσμος δεν αντιμετώπισε καμία μεγάλη κρίση. Η παγκόσμια οικονομία πλησίασε ξανά προς την άνθηση και έφτασε

στην υψηλότερη παγκόσμια ανάπτυξη της τάξης του 5% με την Κίνα και την Ινδία να επιτυγχάνουν ανάπτυξη 10% και 8% αντίστοιχα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Αν και ο κόσμος γνώρισε αυξημένη ανάπτυξη, τα οφέλη της παγκοσμιοποίησης μπορεί να μην είναι ούτε ίσα ούτε για όλους. Το ζήτημα της δίκαιης κατανομής του πλούτου αποτελούσε ανέκαθεν ένα μεγάλο ερωτηματικό για τους οικονομολόγους.

Πλησιάζοντας στα τέλη αυτής της φάσης, το 2007, υπήρξε μια ιστορική στρέβλωση στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης λόγω της πιστωτικής κρίσης που προκάλεσε την εικονική κατάρρευση του τραπεζικού κλάδου. Η πιστωτική κρίση αποτέλεσε με τη σειρά της το γενεσιουργό αίτιο για πολλά άλλα προβλήματα με τα κυριότερα από αυτά να αποτελούν η έλλειψη τροφίμων και η δραματική κατ' επέκταση αύξηση των τιμών.

1.4.4. Φάση IV της Παγκοσμιοποίησης

Ο Muller (2010) στο άρθρο του «Φάση 4 της παγκοσμιοποίησης» έκανε λόγο για την τέταρτη φάση της παγκοσμιοποίησης, στην οποία προέβλεψε ορισμένες καταστάσεις όπως την επιβράδυνση της ανάπτυξης, την πολιτική αποσταθεροποίηση και τη διάχυση της εξουσίας. Πρότεινε επίσης κάποια διορθωτικά μέτρα που απαιτούσαν κατά κύριο λόγο τη συνεργασία των φορέων, μεταξύ των οποίων ήταν η δημιουργία αλληλεγγύης, η καλλιέργεια διαφάνειας και η πρωτοτυπία.

Οι φάσεις της παγκοσμιοποίησης όπως αναπτύχθηκαν από τον Muller, έδειξαν ότι η παγκοσμιοποίηση είναι ένα τόσο ευαίσθητο φαινόμενο που ακόμη και ένα μεμονωμένο γεγονός μπορεί να αλλάξει την ένταση της διαδικασίας του. Χαρακτηριστικό ήταν το παράδειγμα της Υπουργικής Διάσκεψης του ΠΟΕ στο Μπαλί τον Δεκέμβριο του 2013 η οποία αποδείχθηκε ότι ήταν η πιο σημαντική στην ιστορία του ΠΟΕ λόγω της συναίνεσης σχετικά με τη «δέσμη του Μπαλί». Σύμφωνα με τον Ρομπέρτο Αζεβέντο, τον τότε επικεφαλής του ΠΟΕ, «για πρώτη φορά στην ιστορία μας, ο ΠΟΕ τα κατάφερε πραγματικά». Επίσης ανακοίνωσε ότι «Οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο θα επωφεληθούν από το πακέτο που συμφωνήθηκε εδώ σήμερα: η επιχειρηματική κοινότητα, οι άνεργοι και οι υποαπασχολούμενοι, οι φτωχοί, αυτοί που βασίζονται σε προγράμματα

επισιτιστικής ασφάλειας, οι αγρότες και οι βαμβακοπαραγωγοί αναπτυσσόμενων χωρών, καθώς και οι λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες στο σύνολό τους».

Ομοίως, ο υπουργός Εμπορίου της Ινδονησίας (που προήδρευσε της διάσκεψης) μοιράστηκε επίσης τα συναισθήματά του δηλώνοντας πως: «Πετύχαμε αυτό που πολλοί είπαν ότι δεν μπορούσε να γίνει. Αυτό που κάναμε εδώ στο Μπαλί είναι πραγματικά εξαιρετικό. Έχουμε διαπραγματευτεί ένα πακέτο που θα βγάλει από την επισιτιστική ανασφάλεια δισεκατομμύρια από τους φτωχότερους του κόσμου. Έχουμε παραδώσει μια συμφωνία για το εμπόριο που θα συνεισφέρει έως και ένα τρισεκατομμύριο δολάρια στην παγκόσμια οικονομία και έχουμε συμφωνήσει μια πρωτοποριακή σειρά πρωτοβουλιών για να βοηθήσουμε τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες να επωφεληθούν περισσότερο από το πολυμερές εμπορικό σύστημα».

Το πακέτο του Μπαλί θεωρήθηκε ως η πρώτη μεγάλη συμφωνία στην ιστορία του ΠΟΕ. Στις αποφάσεις της διάσκεψης περιλαμβάνεται η «Διευκόλυνση του εμπορίου», της οποίας τα οφέλη για την παγκόσμια οικονομία υπολογίζεται ότι είναι τετρακόσια δισεκατομμύρια έως ένα τρισεκατομμύριο δολάρια. Ομοίως, υπάρχουν πακέτα για την επισιτιστική ασφάλεια, τη διαχείριση των δασμολογικών ποσοστώσεων και τις εξαγωγικές επιδοτήσεις. Επιπλέον, υπάρχουν ειδικά πακέτα ανάπτυξης για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.

Η παραπάνω συζήτηση για το μέλλον της παγκοσμιοποίησης μπορεί να συνοψιστεί με το δήλωση των Hufbauer & Suominen (2010), «Τα μεγάλα νέα είναι ότι η παγκοσμιοποίηση έχει επιβιώσει». Η δήλωση αυτή αν και έγινε πριν από 12 χρόνια εξακολουθεί να έχει συνάφεια και σημασία για το μέλλον της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση όχι μόνο επιβίωσε αλλά και προχώρησε με αυξημένο ρυθμό όσον αφορά την οικονομική παγκοσμιοποίηση καθώς υπάρχει συναίνεση μεταξύ όλων των μελών για τη συμφωνία που ονομάζεται «Πακέτο Μπαλί», η οποία βοήθησε και συνεχίζει να βοηθά ιδιαίτερα στην αύξηση της οικονομικής ολοκλήρωσης.

Οι στατιστικές αποκάλυψαν επίσης ότι ακόμη και αν υπάρξει οποιαδήποτε ατυχία με την οικονομική παγκοσμιοποίηση, οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί

παράγοντες θα συνεχίσουν να αυξάνονται με σταθερό ρυθμό. Ένα πράγμα που πρέπει να γίνει απόλυτα κατανοητό είναι ότι η παγκοσμιοποίηση δεν περιλαμβάνει μόνο τον οικονομικό παράγοντα, αλλά έχει τέσσερις, τουλάχιστον, διαστάσεις. Κάθε διάσταση είναι σημαντική και έχει τη δική της σημασία. Η κοινωνική παγκοσμιοποίηση απαιτεί εξίσου την έντονη προσοχή των ερευνητών καθώς διευκολύνει όσο και ενισχύει τις λοιπές μορφές παγκοσμιοποίησης.

Είναι προφανές ότι το τεράστιο άλμα που πραγματοποιήθηκε την τελευταία περίοδο στην εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης καθιστά την περίοδο αυτή ιδιαίτερης σημασίας για τη μελέτη του φαινομένου. Θα μπορούσε επομένως να μιλήσει κανείς για ένα φαινόμενο που θα μπορούσε να είναι μια ρεαλιστική αποτύπωση μιας υπερβολικής γραφικής παράστασης που καταδεικνύει με σαφήνεια τη γεωμετρική πρόοδο με την οποία αυξάνεται ο ρυθμός εξέλιξης του φαινομένου. Η μεγάλη όμως αυτή επιτυχία, ελλοχεύει και τον ανάλογο κίνδυνο αποτυχίας καθώς η παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία, δέσμια της ίδιας της της επιτυχίας, δημιούργησε τόσο μεγάλες προσδοκίες που δύσκολα θα μπορούσε να μην αντιμετωπίσει και ανάλογα προβλήματα ή καλύτερα απειλές οι οποίες στεκόμενες στον αντίποδα της διαδικασίας αυτής, οδήγησαν τους μελετητές σε ορισμένες περιπτώσεις να κάνουν λόγο ακόμα και για διαδικασία «αποπαγκοσμιοποίησης» τα τελευταία ιδίως χρόνια. Το ποιες είναι αυτές οι απειλές ή καλύτερα ποια φαινόμενα μπορούν να αποτελέσουν απειλή για τη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση, είναι το ερώτημα που θα επιχειρηθεί να απαντηθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΑ ΑΣΥΜΜΕΤΡΑ ΣΟΚ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

2.1. Ορισμός Ασύμμετρων Σοκ

Ως σοκ ορίζεται η φυσική ή συναισθηματική αντίδραση σε ένα ξαφνικό, απρόσμενο και δυσάρεστο συνήθως γεγονός (cambridge dictionary). Η ασυμμετρία από την πλευρά της υποδηλώνει ξεκάθαρα την έννοια την ανομοιομορφίας η οποία στο προς εξέταση θέμα σχετίζεται με την ανισοκατανομή των επιπτώσεων του ξαφνικού γεγονότος μεταξύ των μερών ενός συνόλου. Για να έχει λοιπόν έννοια η εξέταση των ασύμμετρων σοκ, θα πρέπει να καθοριστεί το σύνολο του οποίου τα μέρη θα παρουσιάζουν μία ασυμμετρία ως προς το βάρος ή καλύτερα ως προς την αντίδραση που θα παρουσιάζουν στο εκάστοτε σοκ, δηλαδή εν ολίγοις το διαφορετικό βαθμό επιρροής που θα παρουσιάσει το καθένα.

Εξετάζοντας λοιπόν το θέμα υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης και δη της σύγχρονης, οι ενώσεις εντός των οποίων θα αναζητηθεί η ασύμμετρη αντίδραση πρέπει να είναι αφενός σε ευρεία διεθνική βάση και να μπορούν αφετέρου να παρουσιάσουν αποτελέσματα οικονομικού κυρίως χαρακτήρα. Οι ενώσεις αυτές ακριβώς είναι που υλοποιούν και στην πράξη την ιδέα της παγκόσμιας ολοκλήρωσης με ποικίλα παραδείγματα και χαρακτηριστικότερο αυτό της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης – ONE (Economic and Monetary Union – EMU) και της Ευρωζώνης. Εξάλλου και η περίφημη θεωρία του Mundell πραγματευόταν την εξεύρεση μηχανισμών αντίδρασης όταν μία περιφέρεια (ένωση εν προκειμένω) αντιμετώπιζε εξωγενείς κρίσεις οι οποίες εκ των πραγμάτων δε θα μπορούσαν να έχουν τον ίδιο αντίκτυπο στο σύνολο των μερών του συνόλου. Στο πλαίσιο της ίδιας θεωρίας αναπτύχθηκε και η έννοια της Βέλτιστης Οικονομικής Περιοχής (Optimal Currency Area – OCA) η οποία για τον Mundell, στην ακραία της εκδοχή, καθόριζε ως Βέλτιστη Οικονομική Περιοχή ολόκληρο τον κόσμο (Mundell, 1961).

2.1.1. Ασυμμετρία και Βέλτιστες Οικονομικές Περιοχές

Η θεωρία της Βέλτιστης Οικονομικής Περιοχής αναπτύχθηκε αρχικά από τον Mundell το 1961. Σύμφωνα με αυτήν, δεδομένης της πρακτικής ανάγκης για

την ύπαρξη πολιτικής σταθεροποίησης στις υπάρχουσες οικονομίες, μια περιοχή χρειαζόταν ένα ξεχωριστό νόμισμα εάν, δεδομένου κάποιου μακροοικονομικού σοκ, το οικονομικό κόστος της προσαρμογής των μέσων μεταβολών στα επίπεδα μισθών και τιμών ή των μέσων της κινητικότητας των παραγόντων (δηλαδή εργασίας και κεφαλαίου) θα ήταν υψηλότερο από αυτές της μεταβολής της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Την ανάλυση του Mundell επεξεργάστηκαν λίγο αργότερα οι McKinnon (1963) και Kenen (1969), οι οποίοι εξέλιξαν τη θεωρία της Βέλτιστης Οικονομικής Περιοχής μέσα από έναν αρκετά ευρύ αριθμό μελετών, οι οποίες εκτείνονταν τόσο σε θεωρητική όσο και σε εμπειρική βάση.

Η περίπτωση των χωριστών νομισματικών περιοχών ισχύει βεβαίως μόνο εάν ο αντίκτυπος ενός σοκ ποικίλλει μεταξύ των περιοχών τις οποίες περιλαμβάνει, δηλαδή είναι ασύμμετρος. Εάν ο αντίκτυπος ήταν ο ίδιος σε όλους, οι αλλαγές στις συναλλαγματικές ισοτιμίες που θα απαιτούνταν για την προσαρμογή θα ήταν ίδιες για όλους, οπότε τα χωριστά νομίσματα δεν θα είχαν κανένα σκοπό. Η θεωρία αυτή υπονοεί πως αν οποιεσδήποτε δύο χώρες αντιμετωπίζουν γενικά συμμετρικά τα οποιαδήποτε εξωτερικά σοκ και η διμερής διαπραγμάτευση περιλαμβάνει σημαντικό ποσοστό του ΑΕΠ τους, θα πρέπει να καθορίσουν τις μεταξύ τους συναλλαγματικές ισοτιμίες.

Όπως είχε ήδη παρατηρήσει ο Milton Friedman (1953), στην περίπτωση μίας ομάδας εθνών, πολιτικά ανεξάρτητων που τηρούν σταθερά τον κανόνα του χρυσού, η ομάδα αυτή θα υποτασσόταν αναπόφευκτα σε μία κεντρική οικονομική αρχή, ακόμα και αν αυτή υπήρχε σε απρόσωπο επίπεδο. Εάν, επιπλέον, η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων διατηρούνταν σταθερή, τότε η έλλειψη περιορισμών σε συνδυασμό με την ελευθερία στις μετακινήσεις θα δημιουργούσαν στην πραγματικότητα μία ενιαία οικονομική μονάδα εντός της οποίας η καταλληλότερη επιλογή θα ήταν η υιοθέτηση ενός ενιαίου νομίσματος.

Ο συσχετισμός των διαπιστώσεων των προαναφερθέντων μελετητών με την επίπτωση των ασύμμετρων σοκ στην παγκοσμιοποίηση αποτυπώνεται ξεκάθαρα στο αποτέλεσμα μίας μελέτης που διεξήχθη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 1990 με τίτλο «Μία αγορά, ένα χρήμα». Σε αυτήν επισημαίνεται το γεγονός ότι τα σοκ που αφορούν μία χώρα είναι εξ ορισμού ασύμμετρα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Στην κατηγορία αυτή, σύμφωνα με τη μελέτη, είναι πιθανό να

περιλαμβάνονται τόσο οι μεγάλες φυσικές καταστροφές όσο και οι άμεσες επιπτώσεις σημαντικών πολιτικών γεγονότων όπως ήταν για παράδειγμα η επανένωση της Γερμανίας ή η αποαποικιοποίηση της Πορτογαλίας. Αντίστοιχες επιπτώσεις στις οικονομίες των διαφόρων χωρών, στις σχέσεις μεταξύ τους και κατ' επέκταση και στην εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης καθαυτής μπορεί να έχουν και κοινά σοκ, όπως είναι για παράδειγμα, μια άνοδος στις παγκόσμιες τιμές των εμπορευμάτων ή μια τεχνολογική καινοτομία, προκαλώντας συμμετρικές ή ασύμμετρες επιπτώσεις σε διαφορετικές οικονομίες, ανάλογα με τη δομή τους. Όπως παρατηρεί ο Carogale (1993), ιδιαίτερη σημασία έχει η διαπίστωση της Επιτροπής ότι οι κλάδοι που παράγουν ομοιογενή αγαθά με λίγα εμπορικά εμπόδια αντιμετωπίζουν κυρίως συμμετρικά σοκ ενώ από την άλλη πλευρά, σε αντίθετη περίπτωση φαίνεται να υπάρχει αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ της ύπαρξης εμπορικών φραγμών και του βαθμού συμμετρίας των κλυδωνισμών της οικονομίας. Ως εμφανής επίπτωση του παραπάνω, εύλογα καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα ότι η ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς θα πρέπει να μειώσει και την προαναφερόμενη ασύμμετρία, γεγονός που σε ορισμένες περιπτώσεις παρ' όλα αυτά μπορεί και να μην ισχύει.

2.1.2. Μέτρηση των επιπτώσεων των ασύμμετρων σοκ.

Η μέτρηση της ασύμμετρίας στην περίπτωση των ασύμμετρων σοκ είναι ένα άλλο στοιχείο το οποίο απαιτείται να τύχει ιδιαίτερης προσοχής. Όταν δηλώνεται ότι ένα σοκ έχει «ασύμμετρη επίδραση», θα πρέπει πρώτα απ' όλα να καθοριστεί με ακρίβεια ποιο είναι το μέγεθος που μετράται. Μια προσέγγιση είναι ότι η μέτρηση αφορά στις αλλαγές στις συναλλαγματικές ισοτιμίες: εάν κάποιιο γεγονός ακολουθείται από την αναπροσαρμογή των ισοτιμιών μεταξύ δύο οποιονδήποτε νομισμάτων, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι το αποτέλεσμα του γεγονότος ήταν ασύμμετρο με αποτέλεσμα την απαίτηση για εφαρμογή ενός μηχανισμού προσαρμογής, ο οποίος θα υλοποιήσει την απαιτούμενη ευθυγράμμιση.

Η προσέγγιση αυτή, αν και εν πρώτοις μοιάζει αρκετά ρεαλιστική, παρουσιάζει δύο τουλάχιστον αδύναμα σημεία. Το πρώτο είναι ότι στον πραγματικό κόσμο, οι συναλλαγματικές ισοτιμίες αλλάζουν για διάφορους λόγους με αποτέλεσμα να καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολος ο εντοπισμός των επιπτώσεων

σε αυτές που έχει ένα συγκεκριμένο γεγονός. Το δεύτερο, είναι ότι δεν μπορούν να μετρηθούν οι ασύμμετρες επιδράσεις εντός μίας ενιαίας νομισματικής περιοχής όσο εύκολα δύναται να γίνει αυτό σε περίπτωση που μελετώνται διαφορετικές νομισματικές περιοχές. Αυτός είναι και ο κύριος λόγος που στην περίπτωση που εξετάζεται μια νομισματική ένωση αποτελούμενη από χωριστές περιοχές, όπως στην περίπτωση της ΟΝΕ, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η επίδραση των επιπτώσεων θα είναι η ίδια όπως περιγράφεται στην πρώτη περίπτωση.

Ένας άλλος τρόπος μέτρησης των επιπτώσεων ενός συγκεκριμένου σοκ είναι να μετρηθούν αυτές με όρους διαφορετικών ρυθμών πληθωρισμού και πιο συγκεκριμένα μέσω των διαφορετικών κινήσεων των τιμών λιανικής πώλησης, του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος ή των τιμών των περιουσιακών στοιχείων. Επιπλέον, τόσο στην περίπτωση των χωριστών νομισματικών περιοχών όσο και σε κάποιο βαθμό εντός αυτών, όπου υπάρχουν συγκρίσιμα εθνικά ή περιφερειακά στατιστικά στοιχεία, μετρήσιμο μέγεθος μπορούν να αποτελέσουν και οι αλλαγές στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ).

Μια πιο ακριβής στατιστική βάση μπορεί να παρέχεται από τα ποσοστά ανεργίας, τα οποία είναι διαθέσιμα ακόμη και σε πολύ τοπικό επίπεδο των περιοχών μεταξύ των οποίων πραγματοποιούνται μετακινήσεις προς εργασία. Αυτός είναι ενδεχομένως και ο λόγος για τον οποίον, ορισμένες μελέτες καθόρισαν την ασυμμετρία με βάση τις διαφορετικές επιδράσεις που επέρχονται στα ποσοστά της απασχόλησης. Στην ίδια λογική, μια αντίστοιχα σταθερή σχέση έχει συχνά υποτεθεί ότι υφίσταται μεταξύ των αλλαγών στο ΑΕΠ και αυτών που παρατηρούνται στα ποσοστά ανεργίας.

Στη μελέτη που πραγματοποίησαν το 1997 οι Belke και Gros ένα από τα συμπεράσματά τους ήταν ότι δεν μπόρεσε να εντοπιστεί μια στατιστικά σημαντική ή ισχυρή σχέση μεταξύ της ανεργίας και των εξωτερικών κλυδωνισμών που επηρεάζουν την οικονομία ενός συστήματος. Απορρέον συμπέρασμα της παρατήρησης αυτής αποτέλεσε και η καταληκτική τους επισήμανση πως «Ως εκ τούτου θα υποστηρίξουμε ότι η ΟΝΕ είναι απίθανο να οδηγήσει στα σοβαρά προβλήματα ανεργίας που έχουν συχνά προβλεφθεί» (Belke & Gros, 1997).

Εύλογα λοιπόν προκύπτει το συμπέρασμα ότι η αξιολόγηση των επιπτώσεων ενός συγκεκριμένου σοκ δεν είναι απλή υπόθεση. Ένα γεγονός μπορεί να έχει ασύμμετρες συνέπειες για την απασχόληση, αλλά όχι για τον πληθωρισμό ή ίσως και το αντίστροφο. Οι επιπτώσεις, για παράδειγμα, της μείωσης των επιτοκίων μπορεί να είναι ασύμμετρες για τις τιμές των περιουσιακών στοιχείων, αλλά όχι για τους μισθούς ή τις τιμές που φθάνουν στον καταναλωτή με αποτέλεσμα τα στατιστικά δεδομένα να μην είναι συγκρίσιμα για διαφορετικούς τομείς. Χαρακτηριστικό είναι δε ότι παρά τις μεγάλες προσπάθειες της Eurostat να συμπεριλάβουν το σύνολο των τιμών καταναλωτή κατά τη διάρκεια της αξιολόγησης της ONE που πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο του 1998, δεν κατάφεραν να το επιτύχουν κατά τον υπολογισμό του εναρμονισμένου δείκτη πληθωρισμού. Την πολυπλοκότητα της όλης διαδικασίας έρχεται συχνά να επιδεινώσει ο λεγόμενος «θόρυβος παρασκήνιου», δηλαδή οι επιπτώσεις που έχουν τα λοιπά γεγονότα σε εξέλιξη, συμπεριλαμβανομένων των ενεργειών των δημόσιων αρχών στην προσπάθειά τους να αμβλύνουν τις επιπτώσεις των ασύμμετρων σοκ στην οικονομία.

2.2. Πανδημίες

Ως πανδημία ορίζεται το ξέσπασμα μίας μολυσματικής ασθένειας η οποία λαμβάνει χώρα σε μία ευρείας έκτασης γεωγραφική περιοχή και χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα επιπολασμού (Britannica, 2022). Ως επιπολασμός στην επιδημιολογία νοείται η συχνότητα εμφάνισης μίας ασθένειας στο γενικό πληθυσμό και προκύπτει από την αναλογία του αριθμού των νοσούντων προς τον συνολικό αριθμό των ατόμων που εξετάζονται. Αν και ο παραπάνω ορισμός φαίνεται σε γενικές γραμμές σχετικά ασαφής, καθορίζει με σαφήνεια δύο στοιχεία, τα οποία είναι πολύ σημαντικά για τον καθορισμό της σχέσης τους με τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης: την επέκταση σε ευρεία γεωγραφική έκταση (ακόμα και σε ολόκληρο τον κόσμο) και την υψηλού βαθμού μεταδοτικότητα. Ακόμα και ο ορισμός του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ) δεν προσδίδει ιδιαίτερα μεγαλύτερη σαφήνεια στον προσδιορισμό του τι είναι πανδημία καθώς δεν αναφέρεται σε επιπλέον στοιχεία που να καθορίζουν επακριβώς το πότε ακριβώς η μετάδοση ενός ιού καθίσταται πανδημική. Ομοίως και στα περισσότερα ιατρικά κείμενα ελλείπει ένας σαφέστερος ορισμός (Qiu et al. 2017). Στα γενικά χαρακτηριστικά μιας πανδημίας μολαταύτα περιλαμβάνονται οπωσδήποτε η σοβαρότητα υπό την

έννοια του υψηλού βαθμού θνησιμότητας σε σχέση με τις κοινές ιώσεις, το χαμηλό ποσοστό ανοσίας του πληθυσμού και η έλλειψη αποτελεσματικής θεραπείας, προληπτικής ή κατασταλτικής η οποία δύναται να μετριάξει τις επιπτώσεις της ασθένειας.

Ιστορικά, οι κυριότερες πανδημίες που επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την ανθρωπότητα μετρώνται με τον αριθμό των θυμάτων που άφησαν πίσω τους, Χαρακτηριστικότερες ήταν οι περιπτώσεις της «Ισπανικής Γρίπης» το 1918-1919 η οποία εκτιμάται ότι κόστισε τη ζωή σε 20-50 εκατομμύρια ανθρώπους, της «Ασιατικής Γρίπης» το 1957 – 1958 η οποία άφησε πίσω της 1-4 εκατομμύρια θύματα, της «Γρίπης του Χονγκ Κονγκ» τα έτη 1968 – 1969 με επίσης 1-4 εκατομμύρια θύματα και του ιού «H1N1» το 2009 με απολογισμό το κόστος περί των 100-400 χιλιάδων ζώων (World Health Organization, 2017). Ο μεγαλύτερος όμως συσχετισμός όχι μόνο με την πρόοδο της παγκοσμιοποίησης αλλά και με την επιρροή στην καθημερινότητα γενικότερα, έχει και ως ένα βαθμό συνεχίζει να έχει, ο ιός της COVID-19 ο οποίος εμφανίστηκε το 2019 και συνεχίζει να προσβάλλει τους ανθρώπινους οργανισμούς με ιδιαίτερα υψηλό ρυθμό μεταδοτικότητας μέχρι και σήμερα.

Η έννοια της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης περιλαμβάνει σε περίοπτη θέση τις έννοιες του ελεύθερου εμπορίου και της ελεύθερης μετακίνησης, ως δύο πυλώνες στους οποίους στηρίχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες η οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του παγκόσμιου πληθυσμού. Οι πυλώνες αυτοί αποτέλεσαν και τους κύριους πληγέντες «στόχους» του νέου κορονοϊού ή μάλλον των μέτρων τα οποία απαιτήθηκαν για τον περιορισμό της εξάπλωσης της εξαιρετικά μολυσματικής και μεταδοτικής αυτής ασθένειας που ξεκίνησε το 2019 από μια μικρή επαρχία της Κίνας και σύντομα αποτέλεσε την κορυφαία απειλή δημόσιας υγείας για το σύνολο των χωρών του πλανήτη.

Στις 11 Μαρτίου 2020, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) κήρυξε και επισήμως την ασθένεια COVID-19 ως πανδημία, και έως τις 25 Νοεμβρίου 2022, περισσότερα από 636 εκατομμύρια επιβεβαιωμένα κρούσματα και 6,6 εκατομμύρια θάνατοι έχουν αναφερθεί παγκοσμίως. Αυτή η άνευ προηγουμένου στη σύγχρονη ιστορία περίοδος αντιμετώπισης της COVID-19 και τα μέτρα περιορισμού που εφαρμόστηκαν, έχουν επηρεάσει το σύνολο των δραστηριοτήτων

που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη. Η ύφεση της παγκόσμιας οικονομίας κατά το 2020 ήταν σύμφωνα με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο μία από τις μεγαλύτερες στην ιστορία και εφάμιλλη της οικονομικής κρίσης του 2008. Τα μέτρα που ελήφθησαν στο σύνολο σχεδόν των χωρών και αφορούσαν στο λεγόμενο lockdown, το κλείσιμο δηλαδή καταστημάτων και υπηρεσιών, αύξησαν κατακόρυφα την τηλεργασία, ακύρωσαν τις καθημερινές λειτουργίες και περιόρισαν σε επίπεδο αγορών τόσο την προσφορά όσο και τη ζήτηση (Shrestha et al., 2020).

Η πανδημία είχε καταστροφικές επιπτώσεις όχι μόνο στην υγεία των κοινοτήτων σε όλο τον κόσμο, αλλά και στην παγκόσμια οικονομία. Το 2019, συνολικά 4,5 δισεκατομμύρια επιβάτες ταξίδεψαν με αεροπορικές εταιρείες σε όλο τον κόσμο με τον αριθμό αυτό να μειώνεται στα 2,2 δισεκατομμύρια κατά το πρώτο μόλις έτος της πανδημίας. Έτσι, καθώς η παγκοσμιοποίηση θα οδηγούσε στην εξάπλωση της νόσου λόγω των καναλιών κινητικότητας όπως τα αεροπορικά ταξίδια και τα πλοία, οι περιορισμοί στα ταξίδια και την κινητικότητα και το lockdown των οικονομιών και του εμπορίου περιόρισαν τον ραγδαία αυξανόμενο αριθμό κρουσμάτων της COVID-19, περιορίζοντας όμως παράλληλα και τις ίδιες τις παραμέτρους της παγκοσμιοποίησης. Η στρατηγική αυτή έχει ασκήσει πίεση στις αεροπορικές και ναυτιλιακές βιομηχανίες, με αποτέλεσμα την απώλεια εισοδήματος, τη διακοπή του παγκόσμιου εμπορίου και τον αποδεκατισμό της τουριστικής βιομηχανίας (Shrestha et al., 2020).

Οι περιορισμοί στις ταξιδιωτικές μετακινήσεις που εφάρμοσαν οι αεροπορικές εταιρείες είχαν ως φυσικό επακόλουθο την μεγάλη πτώση στις τιμές των μετοχών τους. Ομοίως, οι ναυτιλιακές εταιρείες και κυρίως όσες ασχολούνται με τη διεξαγωγή κρουαζιέρων επηρεάστηκαν σε εξίσου υψηλό βαθμό. Οι δραστηριότητες των εταιρειών αυτών είναι καθιερωμένες μορφές διεθνούς τουρισμού οι οποίες παρουσιάζουν τα τελευταία χρόνια σταθερή ετήσια αύξηση με πολλά εκατομμύρια επιβάτες ετησίως. Ωστόσο, τα κρουαζιερόπλοια αναγνωρίστηκαν ως επίκεντρο εστιών μετάδοσης της ασθένειας καθώς περισσότερα από 3500 κρούσματα COVID-19 έχουν επιβεβαιωθεί ότι προήλθαν από εγκαταστάσεις κρουαζιερόπλοιων μόνο μεταξύ 2020 και 2021. Τα αποθεματικά των εταιρειών κρουαζιέρας μειώθηκαν, με αποτέλεσμα απολύσεις και

μειώσεις μισθών, οι οποίες επηρέασαν αναπόφευκτα το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων (Shrestha et al., 2020).

Τα περιοριστικά lockdown που εφαρμόστηκαν ως απάντηση στην πανδημία οδήγησαν μεταξύ άλλων σε μείωση της παραγωγής, της κατανάλωσης, της απασχόλησης και της εφοδιαστικής αλυσίδας οι οποίες επηρεάζουν την παγκόσμια οικονομία γενικότερα. Εκτιμάται ότι η παγκόσμια οικονομία βίωσε και εξακολουθεί να βιώνει ως ένα βαθμό, μια οικονομική ύφεση πιο σοβαρή και από τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Σχετικά με την τηλεργασία, αυτή δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοστεί στο σύνολο των περιπτώσεων. Ενδεικτική είναι η περίπτωση των ΗΠΑ όπου μόνο το 34% της απασχόλησης μπορεί να πραγματοποιηθεί από το σπίτι, ποσοστό που αντιστοιχεί στο 44% του συνόλου των μισθών. Άτομα που εργάζονται σε κλάδους όπως οι μεταφορές, οι κατασκευές, το λιανικό εμπόριο, η εξυπηρέτηση και η φιλοξενία είναι εξαιρετικά δύσκολο να μπορούν να εργάζονται εξ αποστάσεως. Μόνο στις ΗΠΑ, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε στο 14,7% τον Απρίλιο του 2020 από το 10,3% στο οποίο βρισκόταν τον προηγούμενο μήνα, παρουσιάζοντας τη μεγαλύτερη μηνιαία αύξηση της ανεργίας στην ιστορία, από την έναρξη καταγραφής του υπόψη δεδομένου το 1948 (Shrestha et al., 2020).

Πολλές διεθνείς και εθνικού επιπέδου αθλητικές δραστηριότητες, συνέδρια, συναυλίες και λοιπές δραστηριότητες οι οποίες περιλαμβάνουν μεγάλη συγκέντρωση ανθρώπινου δυναμικού, οδηγήθηκαν στην ακύρωση λόγω της πανδημίας, προκαλώντας τεράστιες απώλειες στις χώρες διοργάνωσης καθώς περιορίστηκαν αντίστοιχα και τα εισοδήματα που θα προέρχονταν από τον συνοδό στις εκδηλώσεις τουρισμό. Η μείωση στις θέσεις εργασίας που σχετίζονται με τον υπόψη κλάδο εκτιμάται ότι ανήλθε στο 14%. Επιπροσθέτως, η ακαδημαϊκή έρευνα και η τριτοβάθμια εκπαίδευση δε θα μπορούσαν να μην έχουν επηρεαστεί ανάλογα από την απώλεια στις ανταλλαγές ξένων φοιτητών και επιστημόνων, καθώς και από την έρευνα σε βασικές, κλινικές και πληθυσμιακές μελέτες λόγω των περιορισμών στις μετακινήσεις από τη μία χώρα στην άλλη (Shrestha et al., 2020).

Μεγάλος ήταν αντίστοιχα και ο επηρεασμός της βιομηχανίας τροφίμων και της γεωργίας. Ιδιαίτερα οι ανεπτυγμένες χώρες αντιμετώπισαν σημαντικές διακοπές στις αλυσίδες παραγωγής και εφοδιασμού λόγω των αναγκών

προηγμένων γεωργικών συστημάτων έντασης κεφαλαίου και των διαταραχών στην τοπική και διεθνή κινητικότητα, των καθυστερήσεων στα τελωνεία και της αβεβαιότητας που διακατείχε τις πιστωτικές αγορές. Επιπλέον, υπήρξαν μεγάλες ελλείψεις σε ανεπτυγμένες χώρες σε προϊόντα υψηλής ζήτησης υγειονομικού ενδιαφέροντος όπως είναι οι μάσκες προστασίας προσώπου και τα απολυμαντικά, λόγω έλλειψης αποθεμάτων (Shrestha et al., 2020).

Παρ' όλα αυτά, ο διαφαινόμενος κίνδυνος επισιτιστικής ανασφάλειας στις ανεπτυγμένες χώρες έγκειται στον αντίκτυπο που έχει η COVID-19 στην απασχόληση των ανθρώπων, όπως αποδεικνύεται από την τρέχουσα οικονομική ύφεση, η οποία έφτασε στο 6% κατά μέσο όρο το 2020. Αυτή η κατάσταση ήταν ακόμη χειρότερη για τις χώρες που θεωρούνται ότι ανήκουν σε αυτές του Χαμηλού και Μεσαίου Εισοδήματος (LMIC), οι οποίες διατρέχουν τον υψηλότερο κίνδυνο στο θέμα της επισιτιστικής ανασφάλειας λόγω της χαμηλής κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, των προβλημάτων πρόσβασης σε αγαθά και της μεγάλης εξάρτησης από τις εισαγωγές σε τρόφιμα. Οι αναπτυσσόμενες χώρες παρουσίασαν μείωση του ΑΕΠ τουλάχιστον κατά 3,6%, με την Αφρική, τη Νότια Ασία και τη Νότια Αμερική να επηρεάζονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις υπόλοιπες περιοχές του πλανήτη. Σε παγκόσμιο επίπεδο, πάνω από 140 εκατομμύρια άνθρωποι εκτιμάται ότι αντιμετωπίζουν ακραία φτώχεια, γεγονός που αύξησε σοβαρά την επισιτιστική ανασφάλεια. Από την άλλη πλευρά, ενώ πολλές παγκόσμιες αλυσίδες τροφίμων αποφάσισαν το κλείσιμο σε επιλεγμένες αγορές, οι υπηρεσίες παράδοσης από τρίτους πωλητές βρήκαν την ευκαιρία να ευδοκιμήσουν (Shrestha et al., 2020).

Η λειτουργία των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων έχει επηρεαστεί σημαντικά από την πανδημία λόγω της κινητικότητας και της κοινωνικοποίησης των φοιτητών. Ενώ πολλά πανεπιστήμια αρχικά εφάρμοσαν τη διδασκαλία μέσω διαδικτυακών τάξεων πραγματοποιούμενων από απόσταση, στη συνέχεια, μετά το άνοιγμά τους, αναδείχτηκαν ως το νέο επίκεντρο της COVID-19. Ως εκ τούτου, οι συνέπειες της επαναλειτουργίας των πανεπιστημίων έχουν αποδειχθεί σοβαρές για τη δημόσια υγεία. Επιπλέον, τα πανεπιστήμια παρατήρησαν μια απότομη πτώση στις νέες εγγραφές τόσο διεθνών όσο και τοπικών φοιτητών γεγονός που επέφερε σοβαρό δημοσιονομικό αντίκτυπο με αντίστοιχες οικονομικές συνέπειες. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα των αμερικανικών ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης τα οποία υπολογίστηκε ότι απώλεσαν εισοδήματα της τάξης του ενός δισεκατομμυρίου

δολαρίων λόγω της ακύρωσης των προγραμμάτων σπουδών στο εξωτερικό ενώ στο Ηνωμένο Βασίλειο μόνο τα πανεπιστήμια που αναμένεται να κηρύξουν πτώχευση ανέρχονται στα 13 (Shrestha et al., 2020).

Τα συστήματα υγειονομικής περίθαλψης σε όλο τον κόσμο αφιέρωσαν το σύνολο των διαθέσιμων πόρων τους στον έλεγχο της COVID-19 καθώς αγωνίζονταν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις αυτής της πανδημίας φτάνοντας πολλές φορές στα όρια αντοχής τους. Το μεγαλύτερο πρόβλημα αντιμετώπισαν χώρες με φτωχό σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, όπως είναι οι χώρες της Αφρικής. Βέβαια σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι στρατηγικές ελέγχου που ακολουθεί ή κάθε χώρα για τη διαχείριση της πανδημίας οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις κατάφεραν να μειώσουν την ευπάθεια των χωρών στην COVID-19. Ωστόσο, κάθε δράση ελέγχου είχε επακόλουθες επιπτώσεις στην οικονομία και στην παγκόσμια υγεία γενικότερα (Shrestha et al., 2020).

Η πανδημία έχει αποκαλύψει την επείγουσα ανάγκη επανεξέτασης της ετοιμότητας για καταστροφές και της αντιμετώπισης της δημόσιας υγείας σε μια τέτοιας εμβέλειας κρίση. Αν και έχει σημειωθεί μεγάλη πρόοδος στην ικανότητα των εθνών και του κόσμου να ανταποκρίνονται σε μια έκτακτη ανάγκη δημόσιας υγείας, η ικανότητα υγειονομικής περίθαλψης των κατεχοχόν ισχυρών δοκιμάστηκε σε μεγάλο βαθμό. Ακόμη και οι ανεπτυγμένες χώρες με προηγμένες υποδομές και εγκαταστάσεις υγιεινής που έχουν υποστεί επιδημιολογικές μεταβάσεις, αντιμετώπισαν τεράστιες δυσκολίες στον έλεγχο της πανδημίας και οπωσδήποτε πλήρωσαν και το ανάλογο τίμημα σε επίπεδο οικονομικού αντίκτυπου. Οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες στον αντίποδα, αντιμετώπισαν επίσης τεράστια προβλήματα, με πολλά έθνη να μην μπορούν να ανταποκριθούν και να ελέγξουν επαρκώς την πανδημία λόγω της έλλειψης υποδομών και πόρων, σε συνδυασμό με την ύπαρξη εύθραυστων κυβερνήσεων και φτωχών κοινοτήτων. Η πανδημία λοιπόν σε αυτό το επίπεδο εξέθεσε και επιδείνωσε τις ανισότητες μεταξύ χωρών χαμηλού έως μεσαίου εισοδήματος και υψηλού εισοδήματος και ανεπτυγμένων εθνών, καθώς και μεταξύ των φτωχών και των πλουσίων. Η πανδημία έγινε επίσης η αφορμή να ανακύψει η ανεπάρκεια των συστημάτων επιτήρησης παγκοσμίως και η αδυναμία εντοπισμού και ελέγχου της πανδημίας. Οι πληροφορίες που έχουν εξαχθεί μέχρι στιγμής μπορούν να βοηθήσουν τις κυβερνήσεις και τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής να ανταποκριθούν σε παρόμοιες κρίσεις ταχύτερα και πιο

αποτελεσματικά, θεσπίζοντας μέτρα ελέγχου που περιορίζουν την εξάπλωση και μετριάζουν τις ευπάθειες στις τοπικές και παγκόσμιες οικονομίες.

2.3. Γεωπολιτικοί κίνδυνοι.

Ο όρος γεωπολιτικοί κίνδυνοι απαντάται κατά κόρον στη σύγχρονη βιβλιογραφία που αναφέρεται κατά κύριο λόγο σε οικονομικά μεγέθη και όρους και έχει κατ' επέκταση άμεση σχέση με τη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση. Ως ορισμός, έχει αποδοθεί με αρκετή ακρίβεια από τους οικονομολόγους Caldara και Iacovello, σύμφωνα με τους οποίους ως γεωπολιτικοί κίνδυνοι χαρακτηρίζονται οι καταστάσεις οι οποίες σχετίζονται πράξεις πολέμου, απειλής πολέμου, τρομοκρατίας και εντάσεων μεταξύ των κρατών και οι οποίες εκτιμάται ότι μπορεί να επηρεάσουν την κανονική και ειρηνική πορεία των διεθνών σχέσεων (Caldara & Iacovello, 2018).

2.3.1. Δείκτης Γεωπολιτικού Κινδύνου

Η ανάπτυξη σχετικού δείκτη μέτρησης του γεωπολιτικού κινδύνου (Geopolitical Risk Index – GRI) , αναδεικνύει τη σημαντικότητα του μεγέθους αυτού καθώς μνημονεύεται σε αναλύσεις σημαντικών μελετητών εδώ και χρόνια. Ο δείκτης αυτός ο οποίος αποδίδεται επίσης στους δύο παραπάνω οικονομολόγους, βασίζεται στις δημοσιεύσεις των 11 μεγαλύτερων αγγλόφωνων εφημερίδων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται οι Chicago Tribune, οι New York Times, ο Guardian κ.ά. Η αυτοματοποιημένη έρευνα που γίνεται στα ηλεκτρονικά τους αρχεία προσδιορίζει ανάλογα με τον αριθμό της αρθρογραφίας το πόσο ψηλά βρίσκεται ένα θέμα στην κλίμακα επικινδυνότητας. Έτσι τα τελευταία χρόνια η υπόψη κλίμακα ανέδειξε ως μείζονες γεωπολιτικούς κινδύνους τον πόλεμο του Κόλπου το 1990, τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, την προσάρτηση της Κριμαίας το 2014, κ.ά. Εκτείνοντας τη μελέτη του υπόψη δείκτη στο παρελθόν, οι οικονομολόγοι διαπίστωσαν την αύξηση τις τιμής του κατά το ξέσπασμα τόσο του 1^{ου} όσο και του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου (Caldara & Iacovello, 2018).

Τα αποτελέσματα το τελευταίο διάστημα είναι ενδεικτικά των μεγεθών τα οποία διακυβεύονται καθώς σε περίοπτη θέση μεταξύ των σύγχρονων γεωπολιτικών κινδύνων, βρίσκεται η τρέχουσα Ρωσο – Ουκρανική σύγκρουση που

ξέσπασε στις αρχές του 2022 και συνεχίζει να απασχολεί την παγκόσμια κοινότητα λόγω των τεράστιων επιπτώσεων που έχει σε όλους τους τομείς της σύγχρονης δραστηριότητας. Η υπόψη κρίση αποτελεί αυτή τη στιγμή, βάσει του δείκτη GRI, τον μεγαλύτερο γεωπολιτικό κίνδυνο στο πλαίσιο που αυτή εκλαμβάνεται ως κρίση μεταξύ της Ρωσίας και του NATO γενικότερα. Ο αντίκτυπος λοιπόν που είχε και συνεχίζει να έχει στις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης είναι χαρακτηριστικός των επιπτώσεων που μπορούν να έχουν οι μείζονες γεωπολιτικού κίνδυνοι σε αυτές και ως εκ τούτου θα αναλυθεί ως το αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα υπό αυτή την έννοια στην ενότητα που ακολουθεί.

2.3.2. Ρωσο – Ουκρανική κρίση.

Ο πόλεμος στην Ουκρανία θα μπορούσε να λεχθεί ότι προέκυψε τη χειρότερη χρονική στιγμή καθώς η παγκόσμια κοινότητα μόλις είχε αρχίσει την προσπάθεια ανάκαμψης από την κρίση της πανδημίας της COVID-19. Πριν από την εισβολή της Ρωσίας στο Ουκρανικό έδαφος, ο κόσμος επικεντρωνόταν στις υγειονομικές και οικονομικές προκλήσεις που προκλήθηκαν από την πανδημία, όπως ήταν η προσπάθεια αντιμετώπισης των σοβαρών απωλειών σε ανθρώπινο κεφαλαίο και η υποστήριξη της παγκόσμιας οικονομίας εν μέσω μιας άνισης ανάκαμψης που χαρακτηρίζεται από παρατεταμένα σημεία συμφόρησης στην προσφορά και αύξηση του πληθωρισμού. Λόγω των σημαντικών άμεσων εμπορικών, οικονομικών και μεταναστευτικών δεσμών τους με τη Ρωσία και την Ουκρανία, οι γειτονικές χώρες στην Ανατολική Ευρώπη και την Κεντρική Ασία αναμενόταν εξ αρχής να υποστούν σημαντική οικονομική ζημιά. Αρκετές ισχυρές χώρες στην Ευρώπη εξαρτώνται από τη Ρωσία για φυσικό αέριο και πετρέλαιο, και θα συνεχίσουν να επηρεάζονται από την κρίση. Ενώ τα περισσότερα από τα αποτελέσματα έχουν περιοριστεί στην περιοχή μέχρι στιγμής, υπάρχουν επίσης σημαντικές επιπτώσεις για την παγκόσμια οικονομία. Οι απότομες αυξήσεις στις τιμές των τροφίμων και της ενέργειας αυξάνουν τις πληθωριστικές πιέσεις και οδηγούν με μαθηματική ακρίβεια σε μία σημαντικά ταχύτερη σύσφιξη της νομισματικής πολιτικής σε όλο τον κόσμο.

Η παγκόσμια οικονομία είχε ήδη επιβραδυνθεί αρκετά πριν από το ξέσπασμα των εχθροπραξιών. Αφού έφτασε στο εκτιμώμενο 5,5% το 2021, η παγκόσμια ανάπτυξη αναμενόταν να επιβραδυνθεί στο 4,1% το 2022 ενώ η

πρόβλεψη για το 2023 ανέρχεται στο 3,2%. Η προβλεπόμενη επιβράδυνση αντανάκλωσε τις διακοπτόμενες εξάρσεις του COVID-19, την εξάντληση της περιορισμένης ζήτησης, τη μειωμένη στήριξη της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής και τις παρατεταμένες διαταραχές της προσφοράς. Αυτές οι προβλέψεις συγκάλυπταν ανομοιογενείς προοπτικές, με αυτή των αναπτυσσόμενων αγορών να υστερεί σημαντικά σε σχέση με τις προηγμένες οικονομίες. Οι περισσότερες αναπτυσσόμενες αγορές δεν ήταν κατάλληλα προετοιμασμένες να αντιμετωπίσουν ένα άλλο δυσμενές οικονομικό σοκ καθώς η πανδημία είχε επιδεινώσει την κρίση χρέους στις περισσότερες από αυτές. Μέχρι το τέλος του 2021, τα δημοσιονομικά ελλείμματα ήταν μεγαλύτερα από ό,τι στην αρχή της πανδημίας, με τα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών να επιδεινώνονται με ανάλογο τρόπο. Οι ευπάθειες ήταν ιδιαίτερα έντονες στις χώρες χαμηλού εισοδήματος, με τις μισές περίπου από αυτές να αντιμετωπίζουν υψηλό κίνδυνο μη εξυπηρετούμενου χρέους (Guenette et al., 2022).

Σημαντικό ρόλο στην παγκόσμια οικονομική σκηνή έπαιξε η απόφαση της ΕΕ και των ΗΠΑ να επιβάλουν σημαντικές οικονομικές κυρώσεις στη Ρωσική Ομοσπονδία ως μέσο πίεσης για παύση των ενεργειών της από τις πρώτες κιόλας στιγμές της εισβολής, διαταράσσοντας σε μεγάλο βαθμό τις υφιστάμενες ισορροπίες. Οι κυρώσεις αυτές διακρίνονταν σε 3 κύριες κατηγορίες, οικονομικές, εμπορικές και λοιπές, καθεμία από τις οποίες είχε το δικό της σημαντικό αντίκτυπο στις διαδικασίες της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης:

2.3.2.1. Οικονομικές Κυρώσεις

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και άλλες χώρες έχουν επιβάλει κυρώσεις αποκλεισμού στην Κεντρική Τράπεζα της Ρωσικής Ομοσπονδίας (CBR). Αυτές εμποδίζουν τις ρωσικές αρχές να έχουν πρόσβαση σε συναλλαγματικά αποθέματα που βρίσκονται σε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα χωρών που επιβάλλουν κυρώσεις ή η εκκαθάριση των οποίων θα απαιτούσε πρόσβαση στα χρηματοπιστωτικά συστήματα των χωρών που επιβάλλουν κυρώσεις. Αυτό ισοδυναμεί με πάγωμα περίπου των μισών συναλλαγματικών αποθεμάτων της Ρωσίας. Οι συναλλαγές με το Εθνικό Ταμείο Περιουσίας της Ρωσίας και το Υπουργείο Οικονομικών έχουν επίσης μπλοκαριστεί. Επτά ρωσικές τράπεζες — συμπεριλαμβανομένης της VTB, της δεύτερης μεγαλύτερης της

χώρας— έχουν αποκοπεί από το σύστημα SWIFT. Άλλες εξέχουσες τράπεζες - συμπεριλαμβανομένης της Sberbank, της μεγαλύτερης της Ρωσίας - υπόκεινται σε άμεσες κυρώσεις που κυμαίνονται από περιορισμένη πρόσβαση σε τραπεζικά δίκτυα έως τον απόλυτο αποκλεισμό όλων των συναλλαγών με οντότητες σε χώρες οι οποίες επιβάλλουν κυρώσεις. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και το Ηνωμένο Βασίλειο έχουν επίσης εφαρμόσει απαγόρευση νέων επενδύσεων στη Ρωσία, διευρύνοντας τις απαγορεύσεις για επενδύσεις στον ρωσικό ενεργειακό τομέα και σε ορισμένες άλλες οντότητες (Guenette et al., 2022).

2.3.2.2. Εμπορικές Κυρώσεις

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η ΕΕ και άλλες χώρες έχουν θεσπίσει έναν διευρυμένο κατάλογο απαγορεύσεων εξαγωγών, περιορισμών εισαγωγών και άλλων εμπορικών κυρώσεων στη Ρωσία. Οι περιορισμοί στις εξαγωγές στη Ρωσία έχουν επικεντρωθεί σε τεχνολογίες «διπλής χρήσης», συμπεριλαμβανομένων των ημιαγωγών, αγαθών και υπηρεσιών που σχετίζονται με την αεροπορία, την αεροδιαστημική και την παραγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου, καθώς και αγαθών πολυτελείας. Τα μέτρα για τον περιορισμό των εισαγωγών από τη Ρωσία περιλαμβάνουν σχέδια για μείωση των αγορών ενέργειας, παράλληλα με ένα ευρύ φάσμα δασμών, απαγορεύσεις και περιορισμούς εισαγωγών σε άλλα ρωσικά προϊόντα και υπηρεσίες. Όσον αφορά στην ενέργεια, οι Ηνωμένες Πολιτείες τερμάτισαν όλες τις εισαγωγές ρωσικών ορυκτών καυσίμων, το Ηνωμένο Βασίλειο καταργεί σταδιακά τις εισαγωγές ρωσικού άνθρακα και πετρελαίου και η Ιαπωνία και η ΕΕ καταργούν σταδιακά τις εισαγωγές ρωσικού άνθρακα. Η ΕΕ εξετάζει επίσης ενεργά την επιβολή εμπόργκο στο ρωσικό πετρέλαιο, ενώ η Λιθουανία έγινε η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα που σταμάτησε τις αγορές ρωσικού φυσικού αερίου. Επιπλέον, οι ΗΠΑ, η ΕΕ και το Ηνωμένο Βασίλειο έχουν κλείσει τον εναέριο χώρο τους στις ρωσικές πτήσεις. Σε απάντηση, η Ρωσία ζήτησε πληρωμή για την ενέργεια σε ρούβλια και εισήγαγε πρόσθετους περιορισμούς αδειοδότησης εξαγωγών, μεταξύ άλλων εντός της Ευρασιατικής Οικονομικής Ένωσης, σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει τις εγχώριες προμήθειες τροφίμων (World Bank, 2022).

2.3.2.3. Λοιπές Κυρώσεις

Αυτές αποτελούνται κατά κύριο λόγο από ένα πλήθος δεσμεύσεων ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων καθώς και ταξιδιωτικών απαγορεύσεων οι οποίες είχαν στόχο την προσωπική περιουσία και τις δραστηριότητες συγκεκριμένων Ρώσων αξιωματούχων, πολιτικών και επιχειρηματιών. Επιπλέον, περισσότερες από 150 πολυεθνικές εταιρείες έχουν ανακοινώσει πλήρεις αποχωρήσεις από τη Ρωσία, ενώ άλλες 250 περίπου έχουν αναστείλει τη λειτουργία τους ή την πραγματοποίηση νέων επενδύσεων. Οι ίδιες κυρώσεις επιβλήθηκαν και σε πρόσωπα της φίλα προσκείμενης στη Ρωσία γειτονικής Λευκορωσίας, τα οποία θεωρήθηκε ότι συνδέονται με τη ρωσική εισβολή, συμπεριλαμβανομένων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και εταιρειών που δραστηριοποιούνται κατά κύριο λόγο στον τομέα της άμυνας και της ασφάλειας (Guenette et al., 2022).

2.3.2.4 Παγκόσμιος Αντίκτυπος

Αρκετές οικονομίες των χωρών της Ευρώπης και της Κεντρικής Ασίας (Europe and Central Asia – ECA) έχουν πληγεί ιδιαίτερα σκληρά λόγω των ισχυρών δεσμών με τη Ρωσία και, σε μικρότερο βαθμό, την Ουκρανία. Οι δεσμοί μέσω του εμπορίου, των εμβασμάτων, των εμπορευμάτων και των καναλιών εμπιστοσύνης ήταν ιδιαίτερα στενοί στην Ανατολική Ευρώπη και την Κεντρική Ασία. Οι υψηλότερες τιμές ενέργειας έχουν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική προσιτότητα και την οικονομική βιωσιμότητα των υπηρεσιών ηλεκτρικής ενέργειας και θέρμανσης. Η Ρωσία, και σε μικρότερο βαθμό η Ουκρανία, είναι επίσης σημαντικοί εξαγωγικοί προορισμοί για αρκετές οικονομίες της ECA και σημαντική πηγή τουριστών για τις περισσότερες χώρες της περιοχής. Συνολικά, η ανάπτυξη στην ECA εξαιρουμένης της Ρωσίας και της Ουκρανίας γνώρισε μία απότομη επιβράδυνση από 7,8% όπου βρισκόταν το 2021 σε 2,2% το 2022 (World Bank, 2022).

Εκτός των χωρών της ζώνης της ECA, η άμεση οικονομική έκθεση στη Ρωσία και την Ουκρανία δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Η Ρωσία και η Ουκρανία αντιπροσωπεύουν συνολικά το 2,2% του παγκόσμιου ΑΕΠ, το 2,2% των παγκόσμιων εξαγωγών και το 1,7% των παγκόσμιων εισαγωγών. Σχεδόν οι μισές

εξαγωγές από τη Ρωσία αποτελούνται από καύσιμα και προϊόντα που σχετίζονται αποκλειστικά με την ενέργεια. Στο πλαίσιο της επιβολής των προαναφερθέντων κυρώσεων, ενώ αρχικά οι χώρες της ΕΕ κυρίως άρχισαν να καταστρώνουν σχέδια για σταδιακή κατάργηση των ρωσικών ενεργειακών εισαγωγών, προς το παρόν δεν έχουν επιβληθεί άμεσες κυρώσεις πέρα από τις απαγορεύσεις εισαγωγής ρωσικών υδρογονανθράκων που επέβαλαν οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο και ο Καναδάς. Ωστόσο, οι εξαγωγές ενέργειας επηρεάζονται έμμεσα, για παράδειγμα λόγω δυσκολιών στην πραγματοποίηση συναλλαγών ή στην εξασφάλιση ασφάλειας. Οι δεσμοί της ευρωζώνης με τη Ρωσία είναι μικρές και έχουν μειωθεί από το 2014 μετά την προσάρτηση της χερσονήσου της Κριμαίας. Οι δεσμοί της Κίνας με τη Ρωσία έχουν αυξηθεί μεν αλλά παραμένουν περιορισμένοι δε. Η Ρωσία ήταν η έκτη μεγαλύτερη πηγή τουρισμού στον κόσμο το 2019 (με βάση τις δαπάνες) και η μεγάλη μείωση των Ρώσων τουριστών αναμένεται να είναι σημαντική για τον παγκόσμιο τουρισμό. Για τις περισσότερες από τις οικονομίες της περιοχής, οι εμπορικές και χρηματοοικονομικές σχέσεις είναι πολύ ισχυρότερες με τη ζώνη του ευρώ παρά με τη Ρωσική Ομοσπονδία (Guenette et al., 2022).

Σε όλες σχεδόν τις οικονομίες της ECA ωστόσο, ο πόλεμος έχει ήδη αφήσει το στίγμα του μέσω των αγορών εμπορευμάτων, των χρηματοπιστωτικών αγορών, καθώς και των προσφυγικών ροών. Η δημιουργηθείσα κατάσταση έχει προκαλέσει τη μεγαλύτερη προσφυγική κρίση στην Ευρώπη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, την εκτίναξη των τιμών στο σύνολο των εμπορευμάτων, διαταραχές στο παγκόσμιο εμπόριο και αστάθεια στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Οι επιδράσεις από τον πόλεμο αναμένεται να είναι αρνητικές για τα περισσότερα αναπτυσσόμενα κράτη και έχουν συμβάλει σε υποβαθμίσεις στη βραχυπρόθεσμη ανάπτυξη στις περιοχές της Ανατολικής και της Νότιας Ασίας. Το αποτέλεσμα είναι επίσης πιθανό να είναι αρνητικό και για τη Λατινική Αμερική, καθώς η υποτονική απόκριση της προσφοράς, η συμπύεση στους εισαγωγείς ενέργειας και οι επιπτώσεις στον πληθωρισμό και τη νομισματική πολιτική υπεραντιστάθμισαν τα εξαγωγικά κέρδη. Σε αντίθεση, η περιοχές της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής στο σύνολό τους πιθανότατα θα δουν αναβαθμίσεις σε βραχυπρόθεσμη ανάπτυξη, καθώς τα καθαρά οφέλη από τις ιδιαίτερα αυξημένες τιμές του πετρελαίου στις εξαγωγές υπερτερούν των καθαρών απωλειών από τις εισαγωγές στην περιοχή (Guenette et al., 2022).

2.4. Οικονομικές κρίσεις.

Οι οικονομικές κρίσεις που προκύπτουν σε παγκόσμιο επίπεδο έχουν άμεσο αντίκτυπο στην παγκοσμιοποίηση και ιδιαιτέρως στο οικονομικό κομμάτι της το οποίο αποτελεί ίσως και έναν από τους μεγαλύτερους πυλώνες της. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον των μελετητών των οικονομικών θεμάτων σε υψηλότατο βαθμό και έχει ως εκ τούτου αναχθεί σε μία μορφή ξεχωριστής, κατά μία έννοια, επιστήμης. Είναι λοιπόν ευνόητο πως οποιαδήποτε κρίση στον τομέα αυτόν η οποία επηρεάζει τον οικονομικό τομέα, θα έχει και αντίστοιχες συνέπειες και στις υπόλοιπες πτυχές της παγκοσμιοποίησης. Ιδιαίτερα στη σύγχρονη εποχή της άμεσης διασύνδεσης και της ακαριαίας αλληλεπίδρασης που έχει επιφέρει η είσοδος στην ψηφιακή εποχή, το παραπάνω προκύπτει ακόμα πιο αβίαστα καθιστώντας τη σχέση μεταξύ των οικονομικών κρίσεων και της παγκοσμιοποίησης ως μία σχέση άρρηκτη και αμφίδρομη από κάθε άποψη.

Η παγκόσμια οικονομία έχει γνωρίσει έναν σημαντικό αριθμό κρίσεων στο παρελθόν. Αν και ο ακριβής αριθμός μπορεί να ποικίλλει αναλόγως των κριτηρίων που θέτει η εκάστοτε μελέτη περί του ποια κρίση μπορεί να χαρακτηριστεί παγκόσμια, μπορεί με βεβαιότητα να λεχθεί ότι από το 1870 έχουν εντοπιστεί τουλάχιστον 14 περίοδοι ύφεσης στην παγκόσμια οικονομία (Razin, 2021). Η τελευταία από αυτές, έχει αποδοθεί στην κρίση που προέκυψε λόγω της COVID-19, η οποία πέραν όλων των άλλων επιρροών που άσκησε στην παγκόσμια σκηνή είχε φυσικά και το ανάλογο αντίκτυπο στην παγκόσμια οικονομία. Σε όλες τις περιπτώσεις από τις μελέτες προέκυψε ότι όταν οι τραπεζικές κρίσεις ήταν παρατεταμένες (η παραγωγή δηλαδή παρουσίασε μείωση για δύο τουλάχιστον χρόνια, κατά μέσο όρο), οι τιμές των περιουσιακών στοιχείων μειώθηκαν απότομα, με τις τιμές των κατοικιών να κατακρημνίζονται και αυτές των μετοχών να μειώνονται κατά περίπου 50%. Παράλληλα παρατηρήθηκε αύξηση της ανεργίας, ενώ η παραγωγή μειώθηκε κατά περίπου 9% (Reinhart & Rogoff, 2014).

Οι μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις στην παγκόσμια ιστορία ήταν σύμφωνα με το σύνολο των μελετητών δύο. Η πρώτη έλαβε χώρα το 1929 και ονομάστηκε «Η Μεγάλη Ύφεση» (The Great Depression) μένοντας περισσότερο γνωστή στη χώρα μας ως «Το Μεγάλο Κραχ του 1929». Η δεύτερη εντοπίζεται στο πρόσφατο

παρελθόν, όταν το 2008 (ή κατ' άλλους από το 2007) παρατηρήθηκε μία εξίσου μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση η οποία έμεινε επίσης γνωστή στη σύγχρονη ιστορία ως «Παγκόσμια Κρίση» (The Great Recession). Τα αποτελέσματα και των δύο χρηματοοικονομικών κρίσεων ήταν αρχικά παρόμοια (O'Rourke & Eichengreen 2012). Η διαφορές μεταξύ των δύο εμφανίστηκαν μετά από διάστημα περίπου δέκα μηνών. Κατά τη διάρκεια της Παγκόσμιας Κρίσης του 2008 υπήρξε μια σχετικά γρήγορη ανάκαμψη μετά από δέκα μήνες. Μια τέτοια ανάκαμψη δε συνέβη κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του 1930. Η ύφεση συνεχίστηκε για άλλους 25 μήνες πριν ξεκινήσει μια σταθερότερη ανάκαμψη. Το πρώτο έτος της ύφεσης του 2008 στη βιομηχανική παραγωγή και το εμπόριο ήταν πλήρως συγκρίσιμο με το πρώτο έτος της Μεγάλης Ύφεσης. Φαίνεται ότι και στις δύο περιπτώσεις το έναυσμα είναι μια πιστωτική κρίση μετά από μια ξαφνική έκρηξη τιμών περιουσιακών στοιχείων και φαινομένων «πιστωτικής φούσκας». Ωστόσο, οι διαφορές στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και οι αντιδράσεις πολιτικής μπορεί να εξηγήσουν την απόκλιση της πορείας της καθεμίας περίπτωσης μετά τα αρχικά στάδια. Η ανάκαμψη της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής ξεκίνησε πολύ νωρίτερα στην Παγκόσμια Κρίση παρά στη Μεγάλη Ύφεση. Η περίοδος μειωμένης παραγωγής ήταν σημαντικά μικρότερη στην τελευταία χρονικά περίπτωση, γεγονός που οφείλεται κατά κύριο λόγο στις διαφορετικές αντιδράσεις πολιτικής και στη βελτιωμένη λειτουργία των σύγχρονων χρηματοπιστωτικών και δημοσιονομικών ιδρυμάτων (Razin, 2021).

Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι οι οικονομολόγοι πλέον κατανοούν πώς να χρησιμοποιούν τη δημοσιονομική πολιτική και τα συμπληρωματικά νομισματικά μέσα για τη βέλτιστη ανάκαμψη ή την πρόληψη μελλοντικών επανεμφάνσεων, δεδομένων των αποσταθεροποιητικών προσδοκιών του ιδιωτικού τομέα. Περισσότερο πιθανό θεωρείται ότι δεν υφίσταται ο προηγούμενος εφησυχασμός που οφειλόταν στην ελλιπή γνώση του τρόπου λειτουργίας της οικονομίας. Οι οικονομολόγοι πλέον είναι σε θέση να γνωρίζουν ότι απαιτείται συνεχής επανεκτίμηση της παραγωγής, της απασχόλησης και των μέτρων χρηματοοικονομικής σταθεροποίησης και μπορούν να προτείνουν τη λήψη κατάλληλων μέτρων για τη γρηγορότερη επανόρθωση της οποιασδήποτε μη επιθυμητής κατάστασης (Razin, 2021).

Όσον αφορά στην οικονομική κρίση που προέκυψε λόγω της πανδημίας, αν συγκρίνουμε την Παγκόσμια Κρίση με την κρίση του Covid-19 του 2020, θα βρούμε λίγες βασικές διαφορές. Πρώτον, όσον αφορά στην προέλευση της Παγκόσμιας Κρίσης, το σοκ που την πυροδότησε ήταν εσωτερικό της οικονομίας καθώς η κρίση προήλθε από τη δυσλειτουργία της ίδιας και του χρηματοπιστωτικού συστήματος γενικότερα. Αντίθετα, το σοκ που ξεκίνησε και παρέτεινε την κρίση της COVID-19 ήταν εξωτερικό για την οικονομία. Δεύτερον, ως προς το μέγεθος του αρχικού σοκ, ποσοτικά η πτώση του πρώτου τριμήνου από την αρχή της κρίσης –σε όρους απασχόλησης και παραγωγής– ήταν μεγαλύτερη στην περίπτωση της κρίσης της COVID-19, σε σύγκριση με την Παγκόσμια Κρίση. Τρίτον, όσον αφορά στη διάρκεια της επανόδου, η περίοδος ανάκαμψης από την κρίση της COVID -19 αναμενόταν σχετικά σύντομη, ιδιαίτερα αφού κυκλοφόρησαν τα εμβόλια και καλύφθηκε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού. Αντίθετα, η περίοδος ανάκαμψης στην υπόθεση της Παγκόσμιας Κρίσης ήταν ιδιαίτερα παρατεταμένη (Razin, 2021).

Οι Guerrieri et al. (2020) καταδεικνύουν ότι, σε ένα περιβάλλον γενικής ισορροπίας, κρίσεις προσφοράς μπορούν να προκαλέσουν αλλαγές στη συνολική ζήτηση μεγαλύτερες και από τις ίδιες τις κρίσεις. Αυτό είναι δυνατό όταν οι κρίσεις της προσφοράς συγκεντρώνονται σε ορισμένους τομείς – όπως συμβαίνει κατά τη διάρκεια διακοπής λειτουργίας ως απόκριση σε μια πανδημία. Το γεγονός ότι ορισμένα αγαθά δεν είναι πλέον διαθέσιμα καθιστά λιγότερο ελκυστική τη συνολική δαπάνη. Μια ερμηνεία αυτού είναι ότι τα lockdown αυξάνουν την τιμή των αγαθών στους επηρεαζόμενους τομείς, καθιστώντας τη συνολική τρέχουσα κατανάλωση αισθητά πιο ακριβή, με αποτέλεσμα τη μείωσή της. Από την άλλη πλευρά, η μη διαθεσιμότητα αγαθών σε ορισμένους τομείς μπορεί να μεταφέρει τις δαπάνες στους άλλους, λιγότερο επηρεασμένους τομείς μέσω ενός καναλιού υποκατάστασης. Το αν θα διατηρηθεί ή όχι η πλήρης απασχόληση στους τομείς που δεν επηρεάζονται άμεσα από τα μέτρα καραντίνας εξαρτάται από τη σχετική ισχύ αυτών των δύο επιπτώσεων. Ένα σοκ προσφοράς σε έναν τομέα μπορεί να μεταδοθεί ως έλλειψη ζήτησης σε έναν άλλον ο οποίος ενισχύεται από τις ελλειπείς αγορές.

Περαιτέρω στην έρευνα που πραγματοποίησαν, οι Guerrieri et al. (2020) προέκυψε το συμπέρασμα πως σε μια κατάσταση όπου οι καταναλωτές είναι

πιστωτικά περιορισμένοι, η συρρίκνωση της απασχόλησης σε μη επηρεασμένους τομείς γίνεται πιο πιθανή. Είναι φυσικά επόμενο πως, εάν οι εργαζόμενοι στους επηρεαζόμενους τομείς χάσουν τις θέσεις εργασίας και το εισόδημά τους, η κατανάλωσή τους μειώνεται σημαντικά εάν είναι περιορισμένοι πιστωτικά. Εάν οι εργαζόμενοι στους μη επηρεασμένους τομείς αυξήσουν την κατανάλωση των υπόλοιπων αγαθών επαρκώς, η συνολική ζήτηση δεν αναμένεται να συρρικνωθεί. Αυτό βέβαια προϋποθέτει υψηλότερο βαθμό αναπλήρωσης σε όλους τους τομείς. Εάν για τα αγαθά δεν υφίσταται αυτή η δυνατότητα, η συνολική ζήτηση συρρικνώνεται περισσότερο από την προσφορά και η απασχόληση στους μη επηρεασμένους τομείς μειώνεται. Έτσι, στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, προκειμένου να υπάρξει πλήρης διεθνής χρηματοοικονομική ολοκλήρωση απαιτείται μακροπρόθεσμα (όταν δηλαδή οι τιμές προσαρμόζονται σε διάφορα σοκ και οι αγορές είναι ξεκάθαρες), να υπάρχει αρμπιτράζ του προσαρμοσμένου με την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία ποσοστού απόδοσης.

Στον τομέα του εμπορίου, δημιουργείται μία πιο περίπλοκη παγκόσμια δυναμική πληθωρισμού. Η επανάσταση στις Τεχνολογίες Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) κατέστησε δυνατή τη σημαντική αποδεσμοποίηση των αλυσίδων παραγωγής την οποία οι μεγάλες διαφορές μισθών μεταξύ των χωρών έχουν καταστήσει κερδοφόρα. Με αυτόν τον τρόπο έχουν δημιουργηθεί τεράστιες νέες ποσότητες εμπορίου εφοδιαστικής αλυσίδας γεγονός που σε συνδυασμό με τη μεγαλύτερη διεθνή οικονομική διασύνδεση η οποία παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες, έχει αλλάξει τη δυναμική του πληθωρισμού (Carney, 2015). Η επέκταση των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας – δηλαδή το διασυνοριακό εμπόριο ενδιάμεσων αγαθών και υπηρεσιών – είναι ένα σημαντικό κανάλι μέσω του οποίου η παγκόσμια οικονομική χαλάρωση επηρεάζει τον εγχώριο πληθωρισμό. Οι Auer et al. (2017) υποστήριξαν ότι καθώς διευρύνονται οι παγκόσμιες αλυσίδες αξίας, ο άμεσος και έμμεσος ανταγωνισμός μεταξύ των οικονομιών αυξάνεται, καθιστώντας τον εγχώριο πληθωρισμό πιο ευαίσθητο στο παγκόσμιο παραγωγικό κενό. Αυτό μπορεί με τη σειρά του να επηρεάσει τους συμβιβασμούς που αντιμετωπίζουν οι κεντρικές τράπεζες κατά τη διαχείριση του πληθωρισμού. Στο ίδιο πλαίσιο, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι παγκόσμιοι πληθωριστικοί κύκλοι που αντιστοιχούν στην εντεινόμενη παγκοσμιοποίηση διαδίδουν κοινούς κλυδωνισμούς μέσω των

εμπορευμάτων, του εμπορίου και των χρηματοπιστωτικών καναλιών. Οι συσχετισμοί του πληθωρισμού των τιμών καταναλωτή είναι τόσο αυξημένοι σήμερα όσο και κατά τη διάρκεια του πρώτου πετρελαϊκού σοκ. Επιφανειακά φαίνεται ότι βρισκόμαστε στη μέση ενός εξαιρετικά συγχρονισμένου κύκλου παγκόσμιων τιμών (Razin, 2021).

Ένα μέτρο χρηματοοικονομικής ολοκλήρωσης είναι το πραγματικό επιτόκιο μιας χώρας (προσαρμοσμένο για την εξέλιξη της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας στην επόμενη περίοδο) συγκρινόμενο με αυτό των χωρών που χρησιμοποιούν διαφορετικά νομίσματα και διαφορετικές διαδικασίες προσαρμογής των εγχώριων τιμών μακροπρόθεσμα, όταν πραγματοποιούνται εγχώριες προσαρμογές τιμών σε εξωτερικούς κραδασμούς (Razin, 2021).

Μια πτυχή της έλλειψης ανθεκτικότητας των τελευταίων δεκαετιών της παγκοσμιοποίησης είναι ότι οι παγκόσμιες αλυσίδες αξίας (Global Value Chains – GVC) δεν ήταν επαρκώς διαφοροποιημένες και, ως εκ τούτου, ήταν εξαιρετικά ευάλωτες σε κραδασμούς όπως η πανδημία ή οι εμπορικές συγκρούσεις. Ακόμη και πριν από την πανδημία της COVID-19, η παγκοσμιοποίηση του εμπορίου αμφισβητήθηκε από ένα αυξανόμενο κύμα λαϊκισμού που υποκινήθηκε από την οικονομική δυσaréσκεια στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ, τη Λατινική Αμερική και αλλού, καθώς και από τον εμπορικό πόλεμο μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας. Οι παγκόσμιες αλυσίδες αξίας θα μπορούσαν τώρα να ανακατασκευαστούν ή να μειωθούν. Το αν θα τοπικοποιηθούν ή θα περιφερειοποιηθούν ή αν η κρίση θα οδηγήσει στη συνέχιση της παγκοσμιοποίησης, μένει να φανεί. Μια σύντομη περίοδος οικονομικής ύφεσης φαίνεται αναπόφευκτη, αλλά το ερώτημα είναι εάν οι πρόσφατες κρίσεις θα μεταμορφώσουν δομικά την παγκοσμιοποίηση μακροπρόθεσμα (Razin, 2021).

Η Παγκόσμια Έκθεση Επενδύσεων της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (United Nations Conference on Trade and Development - UNCTAD) έχει καταγράψει τις άμεσες ξένες επενδύσεις και τις δραστηριότητες των πολυεθνικών επιχειρήσεων τα τελευταία 30 χρόνια, μια περίοδο κατά την οποία η διεθνής παραγωγή γνώρισε δύο δεκαετίες ταχείας ανάπτυξης ακολουθούμενη από μια δεκαετία στασιμότητας. Οι ροές των διασυννοριακών επενδύσεων σε φυσικά παραγωγικά περιουσιακά στοιχεία

σταμάτησαν να αυξάνονται τη δεκαετία του 2010, ενώ η ανάπτυξη του εμπορίου επιβραδύνθηκε και το παγκόσμιο εμπόριο της αλυσίδας αξίας παρουσίασε μείωση. Η ύφεση στην οικονομική δραστηριότητα ήταν βαθιά ενώ οι καταναλωτικές δαπάνες, οι επενδύσεις και η ζήτηση εξαγωγών μειώθηκαν αισθητά. Οι κεντρικές τράπεζες που ήταν δεσμευμένες με μηδενικά επιτόκια απώλεσαν το πιο αποτελεσματικό μέσο πολιτικής σταθεροποίησης. Κατά συνέπεια, το βάρος έπεσε στη δημοσιονομική πολιτική. Όταν χτύπησε η COVID-19, οι αλυσίδες εφοδιασμού και η παραγωγή διαταράχθηκαν. Αλλά ο μεγαλύτερος αντίκτυπος της πανδημίας ήταν στην πλευρά της ζήτησης. Η επιθυμία για επενδύσεις έχει βυθιστεί, ενώ οι άνθρωποι στα πλουσιότερα μέρη του κόσμου έσπευσαν να αποταμιεύσουν μεγάλο μέρος του εισοδήματός τους (Razin, 2021).

Καθώς η κρίση της COVID-19 έπληξε τις προηγμένες οικονομίες τη στιγμή που το επιτόκιο πολιτικής των κεντρικών τραπεζών βρισκόταν στο χαμηλότερο όριο, αυτό κατέστησε τη νομισματική πολιτική αποδυναμωμένη ως εργαλείο τόνωσης για να βοηθήσει στην ανάκαμψη. Το πανδημικό σοκ ήταν επίσης άνιστο ως προς τις επιπτώσεις του σε διάφορες εισοδηματικές ομάδες και η νομισματική πολιτική δεν είχε σχεδιαστεί για να αντιμετωπίσει αυτά τα εισοδηματικά κενά. Ως αποτέλεσμα, η δημοσιονομική πολιτική ήταν ο μόνος τρόπος αντιμετώπισης της ύφεσης και της ανακούφισης ορισμένων τμημάτων της κοινωνίας τα οποία ήταν απαραίτητα. Στο ομοσπονδιακό σύστημα των ΗΠΑ, η δημοσιονομική ένωση παρουσίασε σημαντική διαφορά σε αντίθεση με την ΕΕ η οποία παρουσίασε ασυντόνιστες εθνικές δημοσιονομικές πολιτικές. Αυτό αντανακλά τον μεγαλύτερο επιμερισμό κινδύνου που ενσωματώνεται σε μια δημοσιονομική ένωση της μορφής των ΗΠΑ και έναν συνδυασμό ανάγκης μεγαλύτερου μακροοικονομικού συντονισμού των εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών (Razin, 2021).

2.5. Κλιματική Αλλαγή

Τις τελευταίες δεκαετίες το θέμα της κλιματικής αλλαγής έχει αναχθεί σε ένα από τα μείζονα ζητήματα προς αντιμετώπιση καθώς θεωρείται δεδομένο πως θα έχει αντίκτυπο σε ένα μεγάλο μέρος της παγκόσμιας δραστηριότητας. Η υπερθέρμανση του πλανήτη είναι πλέον με επιστημονικά δεδομένα αναπόφευκτη και ο επηρεασμός βασικών στοιχείων της παγκοσμιοποίησης όπως είναι για παράδειγμα η ανάπτυξη, ο πληθωρισμός αλλά και η γενικότερη δραστηριότητα η

οποία αναμένεται να διαφοροποιηθεί σημαντικά ανάλογα με τη γεωγραφική θέση της εκάστοτε περιοχής. Οι τοπικές επιπτώσεις στην εποχή της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης θεωρείται αδύνατο να περιοριστούν στο αντίστοιχο επίπεδο και ως εκ τούτου οι απαντήσεις της πολιτικής για την αντιμετώπιση του προβλήματος θα πρέπει να είναι ανάλογα παγκοσμίου εμβέλειας προκειμένου να αμβλυνθούν οι επιπτώσεις σε παγκόσμιο επίπεδο.

2.5.1. Επίδραση στην ανάπτυξη και τον πληθωρισμό.

Η συνολική επίδραση της κλιματικής αλλαγής στην οικονομική ανάπτυξη θα είναι πιθανότατα αρνητική μακροπρόθεσμα. Αν και κάποιες περιοχές αναμένεται να ωφεληθούν ενώ άλλες να υποφέρουν από την κλιματική αλλαγή σε διαφορετικά επίπεδα, ο αντίκτυπος της αύξησης της θερμοκρασίας θα είναι ευρέως διαδεδομένος, εν μέρει λόγω της χρηματοοικονομικής, πολιτικής και οικονομικής ολοκλήρωσης των οικονομιών του κόσμου. Η υπερθέρμανση του πλανήτη θα επηρεάσει πρωτίστως την οικονομική ανάπτυξη μέσω ζημιών σε περιουσίες και υποδομές, απώλεια παραγωγικότητας, μαζική μετανάστευση και απειλές για την ασφάλεια. Η ισορροπία μεταξύ ωφελούμενων και μη, αναμένεται ότι θα γίνεται όλο και πιο αρνητική καθώς οι θερμοκρασίες αυξάνονται (Wade & Jennings, 2015).

Η υπερθέρμανση του πλανήτη αναμένεται να αυξήσει τη συχνότητα και τη σοβαρότητα των ακραίων καιρικών φαινομένων, φέρνοντας μαζί της απώλεια περιουσιών και υποδομών. Ο τυφώνες που τα τελευταία χρόνια πλήττουν όλο και πιο συχνά περιοχές των ΗΠΑ είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα της οικονομικής ζημιάς που μπορούν να προκαλέσουν τέτοια ακραία καιρικά φαινόμενα. Η άνοδος της στάθμης της θάλασσας ενδέχεται να βλάψει την οικονομική παραγωγή καθώς οι επιχειρήσεις θα υποβαθμίζονται και οι άνθρωποι θα υφίστανται ζημιές στις περιουσίες τους.

Ενώ η αρχική οικονομική απάντηση για την ανάκτηση αυτής της ζημιάς μπορεί να είναι θετική για το ΑΕΠ (όπου αυτό είναι δυνατό), όταν διαπιστωθεί ότι τέτοια γεγονότα έχουν λάβει πλέον μόνιμο χαρακτήρα, η παγκόσμια οικονομία θα αντιμετωπίσει μια ακραία πρόκληση. Πολλοί θα διαπιστώσουν ότι δεν αξίζει να αντικατασταθεί το απόθεμα κεφαλαίου εκτός εάν ληφθούν μέτρα για την αποφυγή μελλοντικών ζημιών ή εάν υπάρχει η ευκαιρία να μεταφερθεί η επιχείρηση σε

ασφαλέστερο έδαφος. Στην καλύτερη περίπτωση, αυτό θα μπορούσε να συνεπάγεται μια σύντομη περίοδο αναταραχής καθώς οι επιχειρήσεις θα δουν πιο επισταμένως το ενδεχόμενο της μετεγκατάστασης. Στη χειρότερη των περιπτώσεων, θα έρθουν αντιμέτωποι με μόνιμη απώλεια κεφαλαίου και παραγωγής, καθώς με τη συνεχή άνοδο της θερμοκρασίας οι ζημιές θα γίνονται όλο και πιο μόνιμες (Wade & Jennings, 2015).

Η κλιματική αλλαγή είναι πιθανό να μειώσει το απόθεμα κεφαλαίου και την παραγωγικότητα στην παγκόσμια οικονομία. Εάν υποτεθεί ότι υπάρχει μικρότερο απόθεμα κεφαλαίου λόγω της ζημίας που προκλήθηκε από την κλιματική αλλαγή, θα υπάρξει πιθανότατα πτώση της παραγωγικής ικανότητας της παγκόσμιας οικονομίας. Αυτό θα μπορούσε να μεταφραστεί σε μια καθοδική μετατόπιση της παγκόσμιας παραγωγικής συνάρτησης καθώς κάθε μονάδα εργασίας αποδίδει λιγότερη παραγωγή. Ωστόσο, η χαμηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας μπορεί να μην προκύψει μόνο λόγω μικρότερων κεφαλαίων. Οι υψηλότερες παγκόσμιες θερμοκρασίες μπορεί να επηρεάσουν την επισιτιστική ασφάλεια, να συντελέσουν στην εξάπλωση μολυσματικών ασθενειών και να βλάψουν όσους εργάζονται σε εξωτερικούς χώρους. Τέτοιοι παράγοντες πιθανότατα θα προκαλέσουν κοινωνική αναταραχή και ως αποτέλεσμα θα μειώσουν τόσο την παραγωγικότητα όσο και τη διαθεσιμότητα του εργατικού δυναμικού.

Αυτή η επίδραση μπορεί επίσης να ερμηνευτεί ως σοκ προσφοράς μέσω ενός πλαισίου προσφοράς και ζήτησης. Η υπερθέρμανση του πλανήτη είναι πιθανό να συρρικνώσει την προσφορά σε οποιαδήποτε δεδομένη τιμή και να οδηγήσει σε μετατόπιση της καμπύλης προσφοράς προς τα πίσω. Η παραπάνω ανάλυση βασίζεται σε μία υπόθεση *ceteris paribus*, με τη διατήρηση δηλαδή των λοιπών μεταβλητών ως σταθερές, σύμφωνα με την οποία ο παγκόσμιος πληθυσμός φαίνεται να μην ανταποκρίνεται στην κλιματική αλλαγή. Είναι πιθανό ότι με την πάροδο του χρόνου, να ληφθούν επιπλέον προληπτικά μέτρα, όπως είναι για παράδειγμα τα αντιπλημμυρικά, προκειμένου να αποφευχθεί το κόστος της κλιματικής αλλαγής. Ενώ αυτό μπορεί να μειώσει μακροπρόθεσμα τις οικονομικές συνέπειες, είναι πιθανό να υπάρξει βραχυπρόθεσμο οικονομικό κόστος σε αυτή τη δράση, καθώς οι πόροι αυτοί θα μπορούσαν να διοχετευτούν σε άλλες περισσότερο παραγωγικές χρήσεις (Wade & Jennings, 2015).

Σύμφωνα με τον Mendelsohn (2009), η μεγαλύτερη απειλή που δημιουργείται για την οικονομική ανάπτυξη προέρχεται από τις άμεσες, επιθετικές και αναποτελεσματικές πολιτικές μετριασμού του προβλήματος. Η διαδικασία προσαρμογής θα απαιτήσει μια προσωρινή οικονομική μετάβαση από την κατανάλωση στην επένδυση, με το επιχείρημα ότι το μεταβατικό κόστος είναι μικρό σε σχέση με το κόστος της αδράνειας. Ο Stern (2007) εκτιμά ότι το κόστος του μετριασμού θα είναι της τάξης του 1% του παγκόσμιου ΑΕΠ ετησίως μέχρι το 2050. Ωστόσο, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι καθώς το κόστος του μετριασμού αυξάνεται, οι δημοσιονομικοί περιορισμοί είναι πιθανό να γίνονται όλο και πιο σημαντικοί αφού οι κυβερνήσεις για παράδειγμα μπορεί να μην είναι σε θέση να συγκεντρώσουν το απαραίτητο κεφάλαιο για την οικοδόμηση επαρκών άμυνων.

Αποτέλεσμα των προαναφερθέντων δεν αναμένεται να είναι μόνο η μείωση της παραγωγής, αλλά και η αύξηση του γενικού επιπέδου τιμών ως αποτέλεσμα της υπερθέρμανσης του πλανήτη με πιθανές πληθωριστικές επιπτώσεις στην παγκόσμια οικονομία. Οι γεωργικές αποδόσεις είναι ευαίσθητες στις καιρικές συνθήκες και καθώς το κλίμα γίνεται όλο και πιο ακραίο, οι συχνότερες ξηρασίες μπορεί να μειώσουν τις αποδόσεις των καλλιεργειών σε περιοχές όπου η παραγωγή τροφίμων είναι ζωτικής σημασίας. Οι υψηλότερες τιμές των τροφίμων πιθανώς να συμπιέσουν το εισόδημα των καταναλωτών. Πρέπει παρ' όλα αυτά να αναγνωριστεί ότι αυτές οι επιπτώσεις θα αντισταθμιστούν εν μέρει καθώς άλλες περιοχές γίνονται πιο κατάλληλες για φυτική παραγωγή και εμφανίζονται νέες ανθεκτικές στην ξηρασία καλλιέργειες. Ωστόσο, συνολικά, και ενώ το επίπεδο της θερμοκρασίας αυξάνεται, ο πληθωρισμός των τιμών των τροφίμων αναμένεται να παρουσιάσει περαιτέρω άνοδο.

Ο αυξανόμενος πληθωρισμός μπορεί επίσης να προκύψει από τη μειωμένη διαθεσιμότητα γης. Η άνοδος των παγκόσμιων θερμοκρασιών μπορεί τελικά να οδηγήσει ορισμένες περιοχές του κόσμου στο να γίνουν ακατοίκητες και μαζί με αυτό θα επέλθει και η μαζική μετανάστευση. Μαζί με τις πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις αυτών των κινήσεων θα είναι και η μεγαλύτερη ζήτηση για μια ολοένα φθίνουσα έκταση γης. Ουσιαστικά, ο παγκόσμιος πληθυσμός θα αναγκαστεί να ζει σε έναν όλο και πιο συγκεντρωμένο χώρο. Με παρόμοιο τρόπο με τον πληθωρισμό των τροφίμων, ωστόσο, αυτή η επίδραση θα

μετριαστεί επίσης από ορισμένες περιοχές γης που γίνονται πιο κατοικήσιμες (Wade & Jennings, 2015).

2.5.1.1. Ενεργειακό κόστος Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ).

Το υψηλότερο ενεργειακό κόστος είναι επίσης πιθανό να ενισχύσει τον πληθωρισμό. Καθώς το κλίμα γίνεται πιο ακραίο, είναι πιθανό να απαιτηθεί περισσότερη ενέργεια για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, όχι μόνο θα αλλάξει η ζήτηση ενέργειας, αλλά η προσφορά μπορεί να συρρικνωθεί καθώς η απόδοση των υφιστάμενων σταθμών ηλεκτροπαραγωγής τίθεται εν αμφιβόλω εξαιτίας των υψηλότερων θερμοκρασιών. Οι ενέργειες πολιτικής από τις κυβερνήσεις για την ενθάρρυνση της μετάβασης στην πράσινη ενέργεια μπορούν να συμβάλουν περαιτέρω στον ενεργειακό πληθωρισμό βραχυπρόθεσμα έως μεσοπρόθεσμα, με συνέπεια την επιβολή πρόσθετης φορολογίας στην ηλεκτρική ενέργεια που προέρχεται από ορυκτά καύσιμα. Δεδομένου ότι η ενέργεια αποτελεί τη βάση του μεγαλύτερου μέρους της παγκόσμιας παραγωγής, οι δευτερεύουσες επιπτώσεις των υψηλότερων τιμών της ενέργειας στον πληθωρισμό θα γίνουν σε αυτή την περίπτωση αισθητές στο σύνολο της παγκόσμιας οικονομίας (Wade & Jennings, 2015).

2.5.1.2. Κόστος Ασφάλισης.

Ο ασφαλιστικός κλάδος πιθανολογείται ότι θα επωμιστεί μεγάλο μέρος του κινδύνου της υπερθέρμανσης του πλανήτη. Οι εταιρείες έχουν ήδη διαισθανθεί τον αντίκτυπο των ακραίων καιρικών φαινομένων στα κέρδη. Από τις μη εποχικές πλημμύρες στο Ηνωμένο Βασίλειο μέχρι τον τυφώνα Κατρίνα στις ΗΠΑ, οι ακραίες καιρικές ζημιές σε ακίνητα έχουν οδηγήσει τις ασφαλιστικές εταιρείες να πληρώσουν για να καλύψουν αυτά τα έξοδα. Πιστεύεται ότι το 2011 ήταν η πιο ακριβή χρονιά που έχει καταγραφεί για φυσικές καταστροφές, με τις αποζημιώσεις για ασφαλιστικές ζημιές να κοστίζουν στον κλάδο περισσότερα από 126 δισεκατομμύρια δολάρια. Ο Διοικητής της Τράπεζας της Αγγλίας, Mark Carney, σχολιάζοντας την έρευνα που διεξήγαγε πρόσφατα η Τράπεζα, δήλωσε ότι η κλιματική αλλαγή είναι ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους που αντιμετωπίζει ο ασφαλιστικός κλάδος ο οποίος ήταν στην πρώτη γραμμή της αξιολόγησης του κινδύνου για το κλίμα, και ως εκ τούτου, το κόστος της υπερθέρμανσης του

πλανήτη θα μπορούσε να γίνει αισθητό νωρίτερα από το αναμενόμενο με τη μορφή υψηλότερων ασφαλίσεων. Το αυξανόμενο κόστος ασφάλισης προκαλεί και αυτό με τη σειρά του αύξηση του πληθωρισμού με αποτέλεσμα να αποτρέπει τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά από το να εγκατασταθούν σε περιοχές που κινδυνεύουν (Wade & Jennings, 2015).

2.5.2. Ποσοτικοποίηση επιπτώσεων

Οι πρώτες εκτιμήσεις για το κόστος της υπερθέρμανσης του πλανήτη στο παγκόσμιο ΑΕΠ προέκυψαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και έκτοτε έχει εμφανιστεί ένας αριθμός μελετών που τόσο συμφωνούν όσο και έρχονται σε αντίθεση με τις αρχικές εκτιμήσεις. Οι Covington και Thamotheram (2015) βασίζουν την ανάλυσή τους στις αποκαλούμενες «συναρτήσεις κλιματικής ζημιάς» που ποσοτικοποιούν τον κίνδυνο που αντιμετωπίζει η οικονομία ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής. Η ζημιά στο οικονομικό κλίμα ορίζεται ως η κλασματική απώλεια της ετήσιας οικονομικής παραγωγής σε ένα δεδομένο επίπεδο θέρμανσης σε σύγκριση με την παραγωγή στην ίδια οικονομία χωρίς θέρμανση. Οι συναρτήσεις κλιματικής ζημιάς σχεδιάζουν το επίπεδο της απώλειας παραγωγής σε μια σειρά εκτιμήσεων θέρμανσης, με όλες τις συναρτήσεις να προβλέπουν μεγαλύτερη απώλεια στην ετήσια οικονομική παραγωγή καθώς αυξάνεται η μέση θερμοκρασία. Ωστόσο, μεταξύ των εκτιμώμενων λειτουργιών της κλιματικής ζημιάς υπάρχει έλλειψη συναίνεσης ως προς τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται οι ζημιές καθώς η υπερθέρμανση αυξάνεται σταδιακά.

Οι προαναφερόμενες συναρτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν στη εν λόγω μελέτη είναι τρεις. Πρώτη είναι η συνάρτηση κλιματικής ζημιάς N-damages, η οποία πήρε το όνομά της από τον δημιουργό της Nordhaus (2015) και χρησιμοποιείται ευρέως από τους οικονομολόγους Σύμφωνα με αυτήν ο οικονομικός αντίκτυπος της κλιματικής αλλαγής είναι πιθανό να είναι μικρός τις επόμενες δύο δεκαετίες με τη γεωργία να είναι ο πιο εκτεθειμένος τομέας στην υπερθέρμανση του πλανήτη. Δεύτερη η συνάρτηση «W-damages» η οποία δημιουργήθηκε από τον Weitzman (2012) και υπολογίζει ότι για αύξηση 4°C της θέρμανσης, το 9% της ετήσιας οικονομικής παραγωγής θα χαθεί σε σχέση με την εκτίμηση χωρίς την εν λόγω αύξηση. Τελευταία είναι η συνάρτηση, «DS-damages», που πήρε το όνομά της από τους Dietz και Stern (2014) και αποτελεί το πιο ακραίο

σενάριο στο οποίο η παγκόσμια οικονομία θα υποστεί σημαντικές απώλειες ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής. Σύμφωνα με αυτό το σενάριο, όταν η θερμοκρασία ανέβει κατά 4°C, (κάτι που σύμφωνα με τα πιο δυσοίωνα μοντέλα αναμένεται να συμβεί έως το 2080) η ετήσια οικονομική παραγωγή θα είναι 50% χαμηλότερη σε σύγκριση με ένα σενάριο όπου δεν σημειώνεται αύξηση στη μέση παγκόσμια θερμοκρασία.

Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η υπερθέρμανση αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου και ότι οι σημερινές ενέργειες (ή αντίστοιχα η αδράνεια) έχουν επιπτώσεις μελλοντικά. Δεδομένου ότι η διαδικασία είναι σε μεγάλο βαθμό μη αναστρέψιμη μεσοπρόθεσμα, η παγκόσμια οικονομία φαίνεται ότι έχει ήδη δεσμευτεί σε έναν ορισμένο βαθμό μελλοντικής υπερθέρμανσης. Μια μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας του 2014 με τίτλο "Turn Down the Heat. Confronting the New Climate Normal" εκτιμά ότι η αύξηση της θερμοκρασίας κατά περίπου 1,5°C πάνω από την προβιομηχανική εποχή είναι κλειδωμένη στο ατμοσφαιρικό σύστημα της γης και είναι επομένως αναπόφευκτη. Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, χωρίς την άμεση λήψη μέτρων για τη μείωση των εκπομπών αερίων ρύπων, η γη βρίσκεται σε πορεία για αύξηση τη θερμοκρασίας κατά 2°C έως τα μέσα του αιώνα και 4°C ή και περισσότερο μέχρι το τέλος αυτού. Ο Stern (2007) εκτιμά επίσης ότι χωρίς δράση για τη μείωση των εκπομπών αερίων ρύπων, η συγκέντρωση των αερίων του θερμοκηπίου θα μπορούσε να φτάσει στο διπλάσιο των προβιομηχανικών επιπέδων ήδη από το 2035.

Για τους επενδυτές που αξιολογούν την αξία μιας ροής εσόδων, αυτές οι προβλέψεις είναι κρίσιμες και για αυτό το λόγο συνήθως απαιτείται η χρήση μιας σειράς συναρτήσεων κλιματικής βλάβης δεδομένης της αβεβαιότητας για την καθεμία. Η έκφραση μελλοντικών οικονομικών απωλειών σε σημερινές τιμές απαιτεί προεξόφληση της απώλειας στη σημερινή παραγωγή. Από τη φύση τους, μικρές αλλαγές στο προεξοφλητικό επιτόκιο προκαλούν μεγάλες αλλαγές στις εκτιμήσεις ζημιών δεδομένου του πολύ μεγάλου χρονικού ορίζοντα στον οποίο αναμένεται να συμβεί η κλιματική αλλαγή. Όταν έκαναν προσπάθεια να ποσοτικοποιήσουν τον αντίκτυπο που θα έχει η κλιματική αλλαγή σε ένα διαφοροποιημένο χαρτοφυλάκιο, οι Covington and Thamoheram (2015) χρησιμοποίησαν προεξοφλητικό επιτόκιο 6,5%. Αντίθετα, στην ανασκόπησή του ο Stern (2007) χρησιμοποίησε το 1,4% (0,1% πάνω από την αναμενόμενη αύξηση

της κατανάλωσης). Επομένως δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι εκτιμήσεις του Stern προβλέπουν μεγαλύτερο κόστος της κλιματικής αλλαγής από πολλές άλλες μελέτες. Δεδομένης της μείωσης των μακροπρόθεσμων επιτοκίων από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, φαίνεται ότι η χρήση ενός επιτοκίου προς το χαμηλότερο άκρο θα ήταν περισσότερο λογική.

2.5.2. Περιφερειακές επιδράσεις.

Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα γίνουν αισθητές περισσότερο στον αναπτυσσόμενο κόσμο καθώς είναι κάτι παραπάνω από σίγουρο πως δε θα κατανεμηθούν ομοιόμορφα σε ολόκληρο τον πλανήτη. Κι αυτό διότι όχι μόνο πολλές αναπτυσσόμενες χώρες έχουν φυσικά θερμότερα κλίματα από εκείνα του ανεπτυγμένου κόσμου, αλλά εξαρτώνται επίσης περισσότερο από κλιματικούς ευαίσθητους τομείς όπως η γεωργία, η δασοκομία και ο τουρισμός. Καθώς οι θερμοκρασίες αυξάνονται περαιτέρω, περιοχές όπως η Αφρική θα αντιμετωπίσουν μείωση των αποδόσεων των καλλιεργειών και θα δυσκολευτούν να παράγουν επαρκή τροφή για εγχώρια κατανάλωση, ενώ οι κύριες εξαγωγές τους πιθανότατα θα μειωθούν σε όγκο. Αυτό το αποτέλεσμα θα επιδεινωθεί για αυτές τις περιοχές εάν οι ανεπτυγμένες χώρες είναι σε θέση να αντισταθμίσουν τη μείωση της γεωργικής παραγωγής με νέες πηγές, δυνητικά από τις δικές τους εγχώριες οικονομίες, καθώς η γη τους γίνεται πιο κατάλληλη για καλλιέργεια. Οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι επίσης δύσκολο να δημιουργήσουν σοδειές ανθεκτικές στην ξηρασία δεδομένης της έλλειψης χρηματοδότησης για την έρευνα.

Η αυξημένη συχνότητα και η σφοδρότητα των ακραίων καιρικών φαινομένων θα επιβαρύνουν τους κρατικούς προϋπολογισμούς. Οι συνέπειες των φυσικών καταστροφών συχνά πέφτουν στις αρχές που αναγκάζονται να δαπανήσουν τεράστια ποσά σε επιχειρήσεις εκκαθάρισης και δαπάνες υγειονομικής περίθαλψης όσο και αποζημίωσης που ακολουθούν συνήθως την εκδήλωση ακραίων καιρικών φαινομένων. Μειώσεις εσόδων μπορεί επίσης να προκύψουν σε χώρες που εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τον τουρισμό ή από την πώληση αλιευτικών δικαιωμάτων (Wade & Jennings, 2015).

Οι επιπτώσεις στον αναπτυσσόμενο κόσμο είναι διπλές. Πρώτον, καθώς οι ανεπτυγμένες χώρες αντιμετωπίζουν αυξανόμενη πίεση στους εγχώριους

προϋπολογισμούς, λιγότεροι πόροι με τη μορφή βοήθειας και κεφαλαίων οικονομικής ανάπτυξης θα ρέουν προς τις αναπτυσσόμενες χώρες. Δεύτερον, οι κυβερνήσεις αυτών των εθνών θα αναγκαστούν να διοχετεύουν πόρους μακριά από παραγωγικά έργα και έργα που ενισχύουν την ανάπτυξη για την αντιμετώπιση του κόστους των ακραίων καιρικών συνθηκών. Τέτοιες επιπτώσεις αναμένεται να βλάψουν τις βραχυπρόθεσμες προοπτικές ανάπτυξης. Επιπλέον, οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι πιθανό να έχουν μικρότερη ικανότητα ανοικοδόμησης. Ο χρόνος που απαιτείται για την ανάκαμψη από φυσικές καταστροφές θα παραταθεί και εάν είναι μεγαλύτερος από τη συχνότητα με την οποία συμβαίνουν τέτοιες καταστροφές, πολλές αναπτυσσόμενες οικονομίες θα μπορούσαν να παραμείνουν σε μια σταθερή κατάσταση ανασυγκρότησης (Hallegatte, Dumas & Hourcade, 2010).

Οι εξαιρετικά ευάλωτες περιοχές στον αναπτυσσόμενο κόσμο περιλαμβάνουν, σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, την Υποσαχάρια Αφρική και τη Νότια και Νοτιοανατολική Ασία,. Στη Νότια Ασία, πόλεις όπως η Καλκούτα και η Βομβάη αναμένεται να αντιμετωπίσουν αυξημένες πλημμύρες, άνοδο της θερμοκρασίας και έντονους κυκλώνες. Η μείωση της ποσότητας του χιονιού στα Ιμαλάια θα μειώσει επίσης τη ροή του νερού στις λεκάνες του Ινδού, του Γάγγη και του Βραχμαπούτρα. Από την άλλη, στη Νοτιοανατολική Ασία, το Δέλτα του Μεκόνγκ του Βιετνάμ, που παράγει το μεγαλύτερο μέρος του ρυζιού, είναι ιδιαίτερα ευάλωτο στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Για την υποσαχάρια Αφρική, η επισιτιστική ασφάλεια θα είναι μια μεγάλη πρόκληση λόγω της ξηρασίας και των αλλαγών στις βροχοπτώσεις (Wade & Jennings, 2015).

Πολλά αναπτυσσόμενα έθνη βρίσκονται σε χώρες χαμηλού γεωγραφικού πλάτους και εκτιμάται ότι το 80% των ζημιών από την κλιματική αλλαγή μπορεί να συγκεντρωθεί σε αυτές τις περιοχές. Αντίθετα, οι βόρειες περιοχές όπως ο Καναδάς, η Ρωσία και η Σκανδιναβία, μπορεί να αποκομίσουν όφελος από τα μέτρια επίπεδα ανόδου της θερμοκρασίας (Stern, 2007). Οι υψηλότερες γεωργικές αποδόσεις, οι χαμηλότερες απαιτήσεις θέρμανσης και τα χαμηλότερα ποσοστά θνησιμότητας το χειμώνα ανήκουν στα οικονομικά οφέλη που μπορεί να φέρει η κλιματική αλλαγή, αν και αυτά μπορεί να ελαττωθούν καθώς η υπερθέρμανση συνεχίζεται.

Η πρόβλεψη ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες θα επηρεαστούν δυσανάλογα ενισχύεται από την έρευνα των Standard and Poor's σχετικά με την επίδραση που θα έχει η κλιματική αλλαγή στον κρατικό κίνδυνο. Αναγνωρίζοντας ότι η κλιματική αλλαγή είναι μια παγκόσμια μεγα-τάση που επηρεάζει τον δημόσιο κίνδυνο μέσω οικονομικών, δημοσιονομικών και εξωτερικών επιδόσεων, διαπιστώνεται ότι τα κράτη με χαμηλότερη βαθμολογία εμφανίζονται πιο εκτεθειμένα. Η αξιολόγηση της ευπάθειας των κρατών γίνεται με τρία κριτήρια: το μερίδιο του πληθυσμού που ζει σε παράκτιες περιοχές κάτω των πέντε μέτρων υψόμετρο, το μερίδιο της γεωργίας στο εθνικό ΑΕΠ και μια βαθμολογία που προκύπτει από τον «δείκτη ευπάθειας» που καταρτίστηκε από τον Παγκόσμιο Δείκτη Προσαρμογής του Πανεπιστημίου Notre Dame. Αυτός ο δείκτης μετρά τον βαθμό στον οποίο ένα σύστημα είναι επιρρεπές και ανίκανο να αντιμετωπίσει τις δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Με βάση αυτά τα μέτρα μπορούμε να ερμηνεύσουμε τα αποτελέσματα εν μέρει ως την ευαισθησία μιας οικονομίας στην κλιματική αλλαγή. Σύμφωνα με μεγάλο μέρος της οικονομικής βιβλιογραφίας, πολλά αναπτυσσόμενα έθνη εμφανίζονται πιο ευάλωτα στην κλιματική αλλαγή για το υπόλοιπο του τρέχοντος αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

3.1. Γενικά

Προκειμένου να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα στο ερώτημα αν τα ασύμμετρα σοκ αποτελούν απειλή για τη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση θα πρέπει να συνδυαστούν τα δεδομένα των προηγούμενων κεφαλαίων με τις σύγχρονες τάσεις της παγκοσμιοποίησης και τις επικρατούσες απόψεις που αφορούν στο υπόψη θέμα. Η σχέση της παγκοσμιοποίησης με τα ασύμμετρα σοκ είναι κάτι παραπάνω από προφανές ότι είναι πολύ ισχυρή και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αμφίδρομη. Είναι η φύση της παγκοσμιοποίησης τέτοια που έχει οδηγήσει οποιασδήποτε μορφής κρίση, οικονομική, γεωπολιτική, υγειονομική, κτλ, να δημιουργεί αυτομάτως αντίκτυπο σε όλους τους τομείς της δραστηριότητας, με προεξέχοντα τον οικονομικό τομέα, λόγω της υψηλής διασύνδεσης του σύγχρονου κόσμου και μάλιστα με ασύμμετρο τρόπο καθώς διαφορετικοί δρώντες επηρεάζονται με διαφορετικό τρόπο. Σε κάποιο βαθμό θα μπορούσε να ειπωθεί πως ενδεχομένως να είναι η ίδια η παγκοσμιοποίηση που αποτελεί το βαθύτερο αίτιο των ασύμμετρων σοκ. Είναι όμως αυτά τα σοκ σε θέση να απειλήσουν την παγκοσμιοποίηση ή μήπως εν τέλει το μόνο που μπορούν να προκαλέσουν είναι την αναμόρφωσή της προκειμένου αυτή να μπορέσει να ανταποκριθεί σε αυτά και να εξελιχθεί; Προς αποσαφήνιση του εν λόγω ερωτήματος παρατίθενται στη συνέχεια κάποιες απόψεις και έννοιες που αναπτύχθηκαν τα τελευταία χρόνια στην παγκόσμια σκηνή οι οποίες δίνουν σε ικανοποιητικό βαθμό απαντήσεις στο υπόψη ερώτημα.

3.2. Αποπαγκοσμιοποίηση (Deglobalisation)

Μία από τις έννοιες που αναδείχτηκαν τα τελευταία χρόνια στις αναλύσεις των μελετητών είναι αυτή της αποπαγκοσμιοποίησης (deglobalisation). Η υπόψη έννοια αναφέρεται σε μία μεταστροφή προς έναν κόσμο λιγότερο διασυνδεδεμένο, ο οποίος χαρακτηρίζεται περισσότερο από ισχυρά εθνικά κράτη, λύσεις που σχεδιάζονται και εφαρμόζονται κατά κύριο λόγο σε τοπικό επίπεδο και δυναμικούς ελέγχους των συνόρων παρά από την πίστη στους παγκόσμιους θεσμούς, τις συνθήκες και την ελεύθερη διακίνηση. Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης

επικαλούνται πρόσφατα γεγονότα όπως το Brexit, τον πόλεμο της Ουκρανίας, τα προβλήματα με τις αλυσίδες εφοδιασμού, την παγκόσμια ενεργειακή κρίση και τη μείωση των άμεσων ξένων επενδύσεων η οποία έχει παρατηρηθεί την τελευταία κυρίως δεκαετία (Kornprobst & Wallace, 2022).

Τα επιχειρήματα αυτής της άποψης στηρίζονται κατά κύριο λόγο στα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι διεθνείς οργανισμοί στο να αντιμετωπίσουν τις πρόσφατες κρίσεις. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) για παράδειγμα αγωνίστηκε να δώσει μια αποτελεσματική απάντηση στην πανδημία της COVID-19, σε μεγάλο βαθμό λόγω των μη συνεργάσιμων κυβερνήσεων. Τα Ηνωμένα Έθνη (ΟΗΕ), που ιδρύθηκαν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο για να σώσουν «τις επόμενες γενιές από τη μάστιγα του πολέμου» δεν μπόρεσαν να βρουν μια αποτελεσματική απάντηση στον πόλεμο της Ρωσίας εναντίον της Ουκρανίας. Ο οργανισμός τα τελευταία χρόνια έχει κατηγορηθεί ευρέως ως αδύναμος ενώ αρκετά λαϊκιστικά κινήματα τείνουν να αμφισβητούν έως και να γελοιοποιούν την έννοια του να ανήκει κανείς σε μια διεθνή κοινότητα εθνών.

Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία δεν είναι η πρώτη φορά που ο κόσμος εισέρχεται σε μια περίοδο αποπαγκοσμιοποίησης. Ενώ μία περίοδος ισχυρής παγκοσμιοποίησης ακολούθησε το τέλος των Ναπολεόντειων πολέμων τον 19ο αιώνα, που διήρκεσε μέχρι την αρχή του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, στη συνέχεια ακολούθησε μια περίοδος αποπαγκοσμιοποίησης που διήρκεσε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950. Αυτό, βέβαια με τη σειρά του, ακολούθησε η πιο πρόσφατη, ιδιαίτερα εντατική περίοδος παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, παρά το ότι η αποπαγκοσμιοποίηση θεωρούταν ως η κυρίαρχη δύναμη από το 1910 έως το 1950, η Μεγάλη Ύφεση, που έλαβε χώρα στη δεκαετία του 1930, δε θα μπορούσε να συμβεί χωρίς τις σε πολύ μεγάλο βαθμό παγκοσμιοποιημένες χρηματοοικονομικές ροές (Kornprobst & Wallace, 2022).

Όσον αφορά στους λόγους που οδηγούν σε αυτή, αναφέρονται κυρίως οι πολιτικοί οι οποίοι παρουσιάζονται συχνά απρόθυμοι να παραχωρήσουν την εξουσία και την ευθύνη στους διεθνείς θεσμούς, αλλά δε διστάζουν από την άλλη πλευρά να τους χρησιμοποιούν ως αποδιοπομπαίους τράγους για την αποτυχία αντιμετώπισης διεθνών κρίσεων. Οι πολίτες με τη σειρά τους έχουν το δικό τους μερίδιο ευθύνης καθώς ανησυχούν για την απώλεια της εθνικής ταυτότητας και της

συνοχής με τη συγχώνευση των κρατών τους σε υπερεθνικά μπλοκ. Αυτές οι αιτίες μπορούν να οδηγήσουν, ειδικά σε περιόδους κρίσεων, σε αποσύνθεση των διεθνών συμφωνιών και θεσμών και δημιουργούν αναπόφευκτα έναν κόσμο λιγότερο αποτελεσματικό στις προσπάθειές του να διαφυλάξει την ειρήνη και την ασφάλεια, να διατηρήσει τους πολίτες ασφαλείς και υγιείς και να αποτρέψει την εκμετάλλευση των φτωχότερων και πιο ευάλωτων ανθρώπων του κόσμου.

3.3. Επιβράδυνση (Slowbalisation)

Ένας άλλος παρεμφερής όρος που έκανε την εμφάνισή του τα τελευταία χρόνια ως χαρακτηρισμός της κατάστασης της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης είναι αυτός της επιβράδυνσης (slowbalisation). Η υπόψη ορολογία βασίζεται σε μια θεωρία που αναγνωρίζει περιόδους επιτάχυνσης και επιβράδυνσης της παγκοσμιοποίησης, χωρίς ωστόσο να κάνει λόγο για πλήρη παύση της, την οποία θεωρεί αδύνατη (Rossi, 2022).

Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι η παγκοσμιοποίηση έχει επιβραδυνθεί από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008-2009 επιβαρύνοντας την οικονομική ανάπτυξη, ιδίως αυτή που αφορά στις αναδυόμενες οικονομίες της αγοράς. Η επιβράδυνση της παγκοσμιοποίησης ήταν εν μέρει ένα φυσικό οικονομικό αποτέλεσμα, αντανακλώντας τη βιομηχανική αναβάθμιση σε ορισμένες αναδυόμενες αγορές, τη διεθνοποίηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των μεταφορών, τη στροφή της παραγωγής πιο κοντά στις αγορές και την τεχνολογική πρόοδο. Η ίδια επιβράδυνση αντανακλούσε επίσης πολιτικές που δημιούργησαν εμπόδια στο εμπόριο και τις επενδύσεις, όπως οι δασμοί που επιβλήθηκαν κατά τον εμπορικό πόλεμο μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας (Rossi, 2022).

Επιτάχυνση της παγκοσμιοποίησης πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας κατά τις δεκαετίες του 1990 και του 2000 με την έκρηξη λόγω της μεγάλης απελευθέρωσης του εμπορίου, του ανοίγματος των οικονομιών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης, της προσχώρησης της Κίνας στον ΠΟΕ και της ραγδαίας πτώσης του κόστους μεταφοράς και επικοινωνίας. Καθώς οι αλυσίδες εφοδιασμού για πολλά προϊόντα έγιναν παγκόσμιες – με τα εξαρτήματα να περνούν πολλά σύνορα πριν από το στάδιο της συναρμολόγησης – το διεθνές εμπόριο επεκτάθηκε γρήγορα ως μερίδιο

του ΑΕΠ. Άλλες διαστάσεις της αυξημένης οικονομικής αλληλεπίδρασης ήταν το αυξανόμενο μερίδιο των εμπορευόμενων υπηρεσιών (χρηματοοικονομικές, ΤΠΕ και τουρισμός), οι αυξανόμενες άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ), οι επενδύσεις χαρτοφυλακίου, η μετανάστευση και οι συναφείς ροές εισοδήματος.

Η θεωρία της επιβράδυνσης έχει μία αρκετά σταθερή βάση καθώς όντως όπως προκύπτει από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, οι αλλαγές στην οικονομική και πολιτική δυναμική έχουν επιβραδύνει σημαντικά την οικονομική παγκοσμιοποίηση. Ο βαθμός όμως που έχει συμβεί αυτό είναι σαφώς μικρότερος από αυτόν που υποδηλώνουν οι βαρύγδουποι τίτλοι. Ορισμένοι παρατηρητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η παγκοσμιοποίηση έχει ήδη αντιστραφεί, με το διεθνές εμπόριο να έχει μειωθεί ως αναλογία του παγκόσμιου ΑΕΠ από το 2008, χρησιμοποιώντας όμως δεδομένα που βασίζονταν αποκλειστικά στις τρέχουσες τιμές.

Οι δείκτες για άλλες βασικές πτυχές της διεθνούς οικονομικής αλληλεπίδρασης δείχνουν επίσης επιβράδυνση της παγκοσμιοποίησης. Για παράδειγμα, μετά την ταχεία αύξηση των διασυννοριακών ροών κεφαλαίων την πενταετία 2002 - 2007, φτάνοντας περίπου το 22% του παγκόσμιου ΑΕΠ, βυθίστηκαν κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης και έκτοτε παρέμειναν σε πιο συγκρατημένα επίπεδα, ιδίως ο διεθνής τραπεζικός δανεισμός. Οι εισερχόμενες ΑΞΕ ως μερίδιο του ΑΕΠ μειώθηκαν σημαντικά σε όλο τον κόσμο μετά το 2010, εκτός από τη Λατινική Αμερική. Ταυτόχρονα, ορισμένες ασιατικές οικονομίες αναδυόμενων αγορών ανέβασαν την αλυσίδα αξίας και επέκτειναν τις εγχώριες αλυσίδες εφοδιασμού τους γεγονός που οδήγησε στη μείωση της εξάρτησής τους από τις εισαγόμενες ενδιάμεσες εισροές (Rossi, 2022).

3.4. Επαναπαγκοσμιοποίηση (Reglobalisation)

Ο τρίτος νόμος του Νεύτωνα, σύμφωνα με τον οποίο για κάθε δράση υπάρχει μία ίση και αντίθετη αντίδραση, ίσως να είναι η αιτία που αντίθετα στις θεωρίες περί επιβράδυνσης ή ακόμη και πλήρους αποδομής της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης υπό το βάρος των ασύμμετρων σοκ που αναφέρθηκαν, αναπτύχθηκε ο όρος της επαναπαγκοσμιοποίησης. Ο υπόψη όρος δε σημαίνει απαραίτητα ότι προηγουμένως έχει υπάρξει διαδικασία αποπαγκοσμιοποίησης ή

έστω επιβράδυνσης, αλλά αναφέρεται κατά κύριο λόγο στις διαδικασίες προσαρμογής που συντελούνται ώστε να συνεχίσει να λειτουργεί, έστω και με διαφορετικό τρόπο ο μηχανισμός που χαρακτηρίζει την υψηλή διαλειτουργικότητα της σύγχρονης εποχής.

Τα ασύμμετρα σοκ, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια ήταν πολλά. Η σύγκρουση Ρωσίας - Ουκρανίας, η πανδημία και η ο πληθωρισμός που προκλήθηκε από την οικονομική κρίση του 2008 μπορεί να προκάλεσαν μεγάλη αναταραχή, αλλά τα οικονομικά οφέλη όπως είναι το βιοτικό επίπεδο, η μειωμένη φτώχεια, η επέκταση του πλούτου και η διατήρηση του συνεχούς και βελτιωμένου παγκόσμιου εμπορίου έχουν γίνει πλέον μια ανάγκη τόσο επιτακτική που δεν γίνεται να αγνοηθεί (Corcoran, 2022). Σύμφωνα με τον ίδιο, η αποπαγκοσμιοποίηση είναι μία έννοια με την οποία δε χρειάζεται καν να ασχοληθεί κανείς. Το μέλλον προβλέπεται μόνο αναπροσανατολισμένο και ίσως και περισσότερο βελτιωμένο.

Σε πρόσφατα άρθρα του στο Ινστιτούτο Cato με προσανατολισμό στην ελεύθερη αγορά, ο οικονομολόγος Scott Lincicome περιέγραψε επίσης την τρέχουσα δυναμική ως επαναπαγκοσμιοποίηση. Οι εταιρείες και τα έθνη σύμφωνα με τον Lincicome εξισορροπούν συνεχώς πολλούς παράγοντες οι οποίοι περιλαμβάνουν το κόστος και την ποιότητα, τη μεταφορά και την αποθήκευση, τον εγχώριο και τον παγκόσμιο πολιτικό κίνδυνο και τείνουν να αναπροσαρμόζονται όταν αυτοί οι παράγοντες αλλάζουν, γεγονός που συμβαίνει πλέον πολύ συχνά. Η παγκοσμιοποίηση είναι τόσο παλιά όσο και η ίδια η διεθνοποιημένη παραγωγή και δεν μπορεί να πάψει να υφίσταται. Απλώς η παγκόσμια οικονομία προσαρμόζεται για άλλη μια φορά. Στο πλαίσιο αυτό παρατίθενται τα παραδείγματα του Καναδά, ο οποίος έχει διατυπώσει την πρόθεση να εξάγει περισσότερη ενέργεια, και του Μεξικό του οποίου το εμπόριο συνεχώς επεκτείνεται. Οι κυρώσεις και άλλες επιπτώσεις του πολέμου στην Ουκρανία δεν οδηγούν λοιπόν την παγκοσμιοποίηση σε τέλος, αλλά αντίθετα δημιουργούν νέες αλυσίδες εφοδιασμού σε όλο τον κόσμο (Lincicome, 2022).

Όπως συνόψισε ο Lincicome την κατάσταση: «Η πολυεθνική παραγωγή είναι ακόμα πολύ περίπλοκη και εξακολουθεί να είναι πολύ παγκόσμια. Είναι απλώς διαφορετική από αυτό που ήταν πριν από μερικά χρόνια. Και θα είναι ξανά διαφορετική σε μερικά ακόμη. Χάρη στην επαναπαγκοσμιοποίηση».

3.5. Παρούσα κατάσταση

Η τρέχουσα κατάσταση είναι ενδεικτική του αν η παγκοσμιοποίηση διατρέχει πράγματι κίνδυνο ύπαρξης κάτω από την πίεση που της ασκούν οι πρόσφατες παγκόσμιες κρίσεις. Αν και οι παράμετροι που απαιτείται να υπολογιστούν για να αποτυπωθεί πλήρως η υφιστάμενη εικόνα είναι πάρα πολλές, υπάρχουν τέσσερις τομείς οι οποίοι είναι ενδεικτικοί του επιπέδου της παγκοσμιοποίησης την τρέχουσα περίοδο. Αυτές είναι η εικόνα των εμπορικών ροών, το επίπεδο των ροών κεφαλαίων, οι ροές πληροφοριών και τέλος η κινητικότητα των ανθρωπίνων ροών (Altman και Bastian, 2022).

3.5.1. Εμπορικές ροές.

Μετά την κατακόρυφη πτώση που ακολούθησε την έναρξη της πανδημίας, το παγκόσμιο εμπόριο αγαθών επανήλθε σε επίπεδα πάνω από τα προ της πανδημίας επίπεδα πριν από το τέλος του 2020 και σημείωσε νέα ρεκόρ μέχρι τις αρχές του 2021. Ο κύριος λόγος που το εμπόριο επανέκαμψε τόσο αποφασιστικά, παρά τις διαταραχές στην παγκόσμια προσφορά, ήταν μια απότομη αύξηση της ζήτησης για εμπορεύσιμα αγαθά. Στις ΗΠΑ, η πραγματική προσωπική κατανάλωση φυσικών αγαθών αυξήθηκε κατά 17% από το 2019 έως το 2021. Η τελευταία φορά που οι αγορές φυσικών αγαθών στις ΗΠΑ αυξήθηκαν τόσο γρήγορα ήταν κατά τη διάρκεια της ανάκαμψης από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Altman και Bastian, 2022).

Ο πόλεμος στην Ουκρανία έχει επιδεινώσει τους περιορισμούς της προσφοράς και έχει ενισχύσει τον πληθωρισμό. Οι συνέπειες είναι ιδιαίτερα σοβαρές για τα τρόφιμα και τα καύσιμα, τα οποία αποτελούν τις βασικές εξαγωγές της Ρωσίας και της Ουκρανίας. Οι χώρες αγωνίζονται να μειώσουν την εξάρτησή τους από βασικές εισαγωγές από γεωπολιτικούς αντιπάλους, αλλά μια ευρύτερη υποχώρηση από το διεθνές εμπόριο, η οποία θα αύξανε περαιτέρω τον πληθωρισμό είναι μάλλον απίθανη. Αρκετές χώρες προχωρούν σε μειώσεις δασμών για να καταπολεμήσουν τον πληθωρισμό. Η επιτακτική ανάγκη διατήρησης της συνεργασίας με τις συμμαχικές χώρες αναμένεται επίσης να μειώσει τον κίνδυνο μιας περαιτέρω κλιμάκωσης του προστατευτισμού ο οποίος θα μπορούσε να εκδηλωθεί από πλευράς εθνικών κυβερνήσεων.

3.5.2. Ροές κεφαλαίων.

Όπως και το εμπόριο, οι διεθνείς ροές κεφαλαίων έπεσαν επίσης κατακόρυφα στην αρχή της πανδημίας και έχουν επίσης ανακάμψει. Το 2020, οι ροές άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) οι οποίες αντικατοπτρίζουν τις εταιρείες που αγοράζουν, κατασκευάζουν ή επανεπενδύουν σε δραστηριότητες στο εξωτερικό, μειώθηκαν κάτω από το 1 τρισεκατομμύριο δολάρια για πρώτη φορά από το 2005. Τα επίπεδα ρεκόρ οικονομικής αβεβαιότητας, όπως ήταν αναμενόμενο, ώθησαν τις εταιρείες να σταματήσουν τη δέσμευση σε νέες επενδύσεις. Οι ΑΞΕ επανήλθαν σε υψηλό επίπεδο το 2021 και η Διάσκεψη του ΟΗΕ για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη ανέφερε θετικές προοπτικές για την αύξηση των ΑΞΕ από τον Ιανουάριο του 2022. Ωστόσο, οι διεθνείς επενδύσεις σε νέα παραγωγική ικανότητα παρέμειναν αδύναμες, δημιουργώντας νέες αμφιβολίες για τις μελλοντικές προοπτικές για παγκόσμιες αλυσίδες αξίας (Altman και Bastian, 2022).

Ο πόλεμος στην Ουκρανία οδήγησε στην απόσυρση περισσότερων από 400 ξένων εταιρειών από τη Ρωσία, αν και αυτό δεν έχει ακόμη οδηγήσει σε ένα κύμα πραγματικών εκποιήσεων περιουσιακών στοιχείων, που θα μείωνε τις ΑΞΕ. Δεδομένου ότι η Ρωσία φιλοξενεί μόνο το 1% των παγκόσμιων εισερχόμενων ΑΞΕ, οι κύριες επιπτώσεις του πολέμου στις διεθνείς εταιρικές επενδύσεις είναι πιθανό να προκύψουν από τις αρνητικές μακροοικονομικές συνέπειες. Ο πόλεμος θα μπορούσε να μειώσει την ανάπτυξη του παγκόσμιου ΑΕΠ το επόμενο έτος κατά περισσότερο από μία ποσοστιαία μονάδα και οι ΑΞΕ τείνουν να υποφέρουν σε περιόδους βραδύτερης ανάπτυξης, καθώς οι εταιρείες επικεντρώνονται στην υπεράσπιση των σημερινών αγορών τους αντί για την επέκταση σε νέες.

Οι επενδύσεις χαρτοφυλακίου, ένα άλλο σημαντικό μέρος των διεθνών ροών κεφαλαίων, συνδέουν τις χρηματοπιστωτικές αγορές αλλά, σε αντίθεση με τις ΑΞΕ, δεν συνεπάγονται έλεγχο ξένων επιχειρηματικών οντοτήτων. Οι ροές αυτές μειώθηκαν κατακόρυφα και ανέκαμψαν ακόμη πιο γρήγορα από τις ΑΞΕ στην αρχή της πανδημίας. Ωστόσο, ο πόλεμος στην Ουκρανία προκάλεσε μια προβλέψιμη, αλλά ακόμα μέτρια, απόσυρση των επενδύσεων χαρτοφυλακίου από τις αναδυόμενες αγορές (Altman και Bastian, 2022).

3.5.3. Ροές πληροφοριών.

Οι διεθνείς ροές δεδομένων αυξήθηκαν καθώς η πανδημία έστειλε τις προσωπικές αλληλεπιδράσεις κατά κύριο λόγο στο διαδίκτυο. Ο ετήσιος ρυθμός αύξησης της διεθνούς επισκεψιμότητας στο διαδίκτυο διπλασιάστηκε περίπου εντός του 2020. Οι διεθνείς ροές δεδομένων εξακολουθούν να αυξάνονται, με μικρότερο όμως ρυθμό κατά το 2021 από ό,τι το 2019. Αυτό ταιριάζει με ένα ευρύτερο μοτίβο επιβράδυνσης της ανάπτυξης σε άλλα μέσα ροής πληροφοριών. Η ανάπτυξη της διεθνούς επιστημονικής συνεργασίας επιβραδύνθηκε και οι διεθνείς πληρωμές για τη χρήση πνευματικής ιδιοκτησίας κυρίως κατά το 2020 παρουσίασαν ιδιαίτερη μείωση (Altman και Bastian, 2022).

Κοιτάζοντας το μέλλον, η παγκοσμιοποίηση των ροών πληροφοριών παρουσιάζει ένα ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο αβεβαιότητας. Οι μεγάλες οικονομίες υιοθετούν πολύ διαφορετικές προσεγγίσεις για τη ρύθμιση των διεθνών ροών δεδομένων, γεγονός από το οποίο μπορούν να προκύψουν σημαντικές τριβές. Καθώς οι διεθνείς ροές δεδομένων αυξήθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας, αντίστοιχα αυξήθηκαν και οι απειλές για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο. Οι καταγγελίες για εγκλήματα στον κυβερνοχώρο στο FBI των ΗΠΑ σχεδόν διπλασιάστηκαν από το 2019 έως το 2021. Ο πόλεμος στην Ουκρανία αυξάνει περαιτέρω τους κινδύνους για την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο και οδήγησε επίσης σε νέους περιορισμούς στις διεθνείς ροές πληροφοριών μέσω των πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης, με περιορισμούς στην πρόσβαση στο Facebook, το Twitter και το Instagram οι οποίοι επιβλήθηκαν στους πολίτες της Ρωσικής Ομοσπονδίας (Altman και Bastian, 2022).

3.5.4. Ανθρώπινες ροές.

Οι διεθνείς ανθρώπινες ροές έχουν περιοριστεί σοβαρά κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19, λόγω του φόβου μετάδοσης του ιού και των παραλλαγών του. Ο αριθμός των ατόμων που ταξίδεψαν σε χώρες του εξωτερικού μειώθηκε κατά 73% το 2020 και παρέμεινε μειωμένος κατά 71% έναντι των προπανδημικών επιπέδων το 2021. Η πανδημία ανέτρεψε τρεις δεκαετίες ανάπτυξης των διεθνών ταξιδιών ενώ ο πόλεμος που ακολούθησε αναμένεται να επιβραδύνει την ανάκαμψη, ειδικά στην Ευρώπη (Altman και Bastian, 2022).

Πέρα από τις επιπτώσεις στην τουριστική βιομηχανία και στις οικονομίες που εξαρτώνται από τον τουρισμό, η κύρια πρόκληση που έχουν θέσει αυτές οι τάσεις είναι οι περιορισμοί στα επαγγελματικά ταξίδια. Τα επαγγελματικά ταξίδια διαδραματίζουν υπό κανονικές συνθήκες σημαντικούς ρόλους τόσο στην εσωτερική διαχείριση των πολυεθνικών εταιρειών όσο και στην ανάπτυξη των εξωτερικών επιχειρηματικών σχέσεων τους. Χωρίς ταξιδιωτικούς περιορισμούς, η ανάκαμψη του εμπορίου και των ΑΞΕ μπορεί να ήταν ακόμη πιο ισχυρή. Τα επαγγελματικά ταξίδια δεν αναμένεται να ανακάμψουν πλήρως πριν το 2025, επομένως οι επιχειρήσεις θα πρέπει να συνεχίσουν να δίνουν ουσιαστική προσοχή στην καλλιέργεια εσωτερικών και εξωτερικών σχέσεων από απόσταση.

Πέρα από τα ταξίδια, η πανδημία επιβράδυνε, αλλά δεν ανέτρεψε την ανάπτυξη της διεθνούς μετανάστευσης. Ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν εκτός των χωρών γέννησής τους αυξήθηκε κατά περίπου δύο εκατομμύρια το 2020, αριθμός κατά 27% μικρότερος από ό,τι προέβλεπε ο ΟΗΕ πριν από την πανδημία. Ο πόλεμος έχει προκαλέσει μια έξαρση στους ανθρώπους που διασχίζουν τα εθνικά σύνορα ακούσια, με περισσότερους από τρία εκατομμύρια πρόσφυγες να εγκαταλείπουν την Ουκρανία μόνο τις πρώτες τρεις εβδομάδες στρατιωτικής δράσης, αριθμός που αποτελεί τη μεγαλύτερη προσφυγική κρίση στην Ευρώπη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Altman και Bastian, 2022).

3.6. Το μέλλον της παγκοσμιοποίησης.

Τα πρόσφατα σοκ τα οποία κλυδώνισαν και συνεχίζουν να κλυδωνίζουν συθέμελα το οικοδόμημα της παγκοσμιοποίησης δεν μπορούν να χαρακτηριστούν σε καμία περίπτωση αμελητέα. Η παγκοσμιοποίηση όμως δείχνει να είναι μία μη αναστρέψιμη διαδικασία. Προσαρμόζεται, αλλάζει, αλλά σε καμία περίπτωση δεν τελειώνει. Η παγκοσμιοποίηση βρίσκεται στην πραγματικότητα σε ένα σταυροδρόμι. Αν η παγκοσμιοποίηση σταματούσε, αυτό θα σήμαινε την αναίρεση των επιτευγμάτων των τελευταίων δεκαετιών όπου χάρη στο ελεύθερο εμπόριο, εκατομμύρια άνθρωποι στις αναδυόμενες αγορές έχουν βγει από τη φτώχεια, οι καταναλωτές σε όλο τον κόσμο έχουν πρόσβαση σε φθηνότερα προϊόντα και η τεχνολογία και η γνώση μπορούν πλέον να ρέουν ελεύθερα σε διεθνές επίπεδο.

Το τελευταίο χρονικά ασύμμετρο σοκ που δείχνει να απειλεί ποικιλοτρόπως τις διαδικασίες της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης είναι η Ρωσο – Ουκρανική σύγκρουση. Αν και είναι αδύνατο να προβλεφθεί η τελική έκβαση του πολέμου, μπορεί σίγουρα να γίνει μια ασφαλής εκτίμηση των μεσοπρόθεσμων συνέπειών του. Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία και οι άνευ προηγουμένου κυρώσεις με τις οποίες απάντησε η Δύση θα αποτελέσουν σίγουρα ορόσημο στην τροχιά της παγκόσμιας οικονομίας. Οι συνέπειες της οικονομικής απομόνωσης της Ρωσίας θα επιβιώσουν για πολύ περισσότερο από τη διάρκεια του πολέμου και των κυρώσεων. Η παγκοσμιοποίηση όσον αφορά στο οικονομικό της κομμάτι, σίγουρα δε θα είναι ποτέ ξανά η ίδια όπως πριν τον πόλεμο (De Ville, 2022).

Ο πόλεμος στην Ουκρανία επιδείνωσε αρκετές τάσεις που βιώσαμε κατά τη διάρκεια της πανδημίας της COVID-19, με πιο αξιοσημείωτες τις διακοπές στις παγκόσμιες αλυσίδες εφοδιασμού. Η προσοχή στράφηκε σε νέους τομείς όπως είναι η ασφάλεια, η ενέργεια, και η ανθεκτικότητα, οδηγώντας σε μια μετατόπιση προς τη μεγαλύτερη τοπική προσαρμογή προσθέτοντας μία ακόμα πληθωριστική πίεση στο παγκόσμιο σύστημα. Ένα άλλο σημαντικό αποτέλεσμα του πολέμου είναι ο λεγόμενη «οπλοποίηση» των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών. Η συντονισμένη και άνευ προηγουμένου χρήση κυρώσεων από τη Δύση για την αποσύνδεση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και της οικονομίας της Ρωσίας από αυτήν θα επιταχύνει τη δημιουργία εναλλακτικών οικονομικών τόπων και τη διάσπαση της υπάρχουσας χρηματοπιστωτικής τάξης με την πάροδο του χρόνου. Με απλά λόγια, πολλές χώρες, ιδρύματα και άτομα δεν θα θέλουν πλέον να θέτουν όλα τα οικονομικά και περιουσιακά τους στοιχεία σε ένα μόνο σύστημα. Αυτό δεν είναι ένα φαινόμενο που πραγματοποιείται εύκολα, με συνέπεια πολλές χώρες και ιδρύματα να αναγκαστούν να λειτουργήσουν και στους δύο χώρους, για κάποια τουλάχιστον περίοδο.

Η τρέχουσα παγκόσμια γεωπολιτική κατάσταση οδήγησε ορισμένους να αμφισβητήσουν την επιτυχία της παγκοσμιοποίησης και το εάν η ύπαρξη περισσότερων διασυνδεδεμένων οικονομιών είναι μια λογική μακροπρόθεσμη στρατηγική στο πλαίσιο των σημερινών και μελλοντικών ένοπλων συγκρούσεων. Από την άλλη πλευρά όμως διακυβεύονται ακόμη περισσότερα αν επιτρέψουμε στον κόσμο να κατακερματιστεί. Αυτό που είδαμε τις τελευταίες δεκαετίες παγκοσμιοποίησης είναι ότι η παγκόσμια ανταλλαγή ιδεών και προοπτικών

οδήγησε στις προόδους και τις καινοτομίες που απολαμβάνουμε σήμερα – προόδους που έχουν δημιουργήσει έναν καλύτερο κόσμο. Χωρίς ποικιλομορφία ή πρόσβαση σε άλλους πολιτισμούς ή αγορές, οι επιχειρήσεις χάνουν ευκαιρίες αξίας. Γίνονται πιο αδύναμες και λιγότερο ανθεκτικές. Και ως εκ τούτου δεν θα μπορέσουν να βρεθούν οι απαραίτητες καινοτόμες λύσεις που απαιτούν οι σύγχρονοι ρυθμοί εξέλιξης για την εξασφάλιση ενός βιώσιμου μέλλοντος για όλους.

Αν υπάρχει κάτι που έχουν δείξει τα τελευταία χρόνια, είναι ότι η ανθεκτικότητα, η προσαρμοστικότητα, η συνεργασία και πάνω απ' όλα η εμπιστοσύνη είναι τα πολυτιμότερα περιουσιακά μας στοιχεία. Εναπόκειται λοιπόν στην επιχειρηματική κοινότητα, τις κυβερνήσεις και την κοινωνία των πολιτών να διασφαλίσουν ότι θα έρθουμε ακόμα πιο κοντά και όχι το αντίθετο. Ο τρόπος που θα γίνει αυτό σίγουρα απαιτεί μεγάλη προσπάθεια απ' όλους. Κινήσεις που θα πρέπει να γίνουν προς αυτή την κατεύθυνση σίγουρα υπάρχουν με μερικές από αυτές να παρατίθενται στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Γενικά

Οι προκλήσεις που καλείται να λύσει η ανθρωπότητα από τα πρώτα κιόλας χρόνια της εισόδου στον 21^ο αιώνα, όπως είναι η βιωσιμότητα, οι πανδημίες, ο πληθωρισμός και οι ανισότητες, δεν σταματούν στα σύνορα, όπως δε σταματούν επίσης και οι ιδέες που απαιτούνται για την επίλυσή τους. Η επόμενη δεκαετία θα χρειαστεί να προωθήσει πρωτοφανή καινοτομία, ενδυναμωμένη από ολοκληρωμένες και ανθεκτικές κοινωνίες και αγορές, μαζί με οικονομική ισότητα και συνεργασίες που βασίζονται στην εμπιστοσύνη προκειμένου να βρεθούν οι λύσεις στα προβλήματα που ανακύπτουν.

Οι παραβιάσεις της διεθνούς τάξης οι οποίες έκαναν την εμφάνισή τους προσφάτως μετά από πολλά χρόνια απουσίας στη Γηραιά κυρίως Ήπειρο, δεν πρέπει να μας παρακινούν να αναστρέψουμε την παγκοσμιοποίηση, αλλά να κάνουμε ακριβώς το αντίθετο. Θα πρέπει να ενισχύσουμε τη διεθνή κινητικότητα των ανθρώπων, των ιδεών, των αγαθών και του πολιτισμού γιατί τα οφέλη είναι πολλαπλάσια. Αυτά περιλαμβάνουν την προστασία των ανθρώπων από τη φτώχεια, την αύξηση του βιοτικού επιπέδου, την πυροδότηση της διαπολιτισμικής περιέργειας και την προώθηση της κοινωνικής προόδου. Η ενίσχυση της παγκοσμιοποίησης μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της συνεργασίας, η οποία είναι το κλειδί για την αντιμετώπιση των άλλων μεγάλων προκλήσεων της εποχής μας, όπως η κλιματική αλλαγή και οι πανδημίες.

Ο κόσμος δείχνει να χρειάζεται περισσότερες συνδέσεις και όχι λιγότερες και ως εκ τούτου η βασική μας προτεραιότητα τώρα είναι να συνεχίσουμε τον διάλογο. Στο πλαίσιο αυτό θα απαιτηθεί να επαναπροσδιοριστεί καταρχάς σε θεωρητικό επίπεδο το περιεχόμενο και οι στόχοι της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης και στη συνέχεια να βρεθούν πρακτικοί τρόποι των οποίων η εφαρμογή θα μπορούσε να βοηθήσει στην επίτευξη των τιθέντων στόχων. Στη συνέχεια γίνεται μία ενδεικτική παράθεση μερικών από αυτούς οι οποίοι εκτιμάται ότι θα απαιτηθεί να εφαρμοστούν τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο.

4.1. Θεωρητικές παρεμβάσεις.

Σε θεωρητικό επίπεδο, οι πέντε βασικές επιλογές για το πώς να ανταποκριθούμε στη σημερινή παγκοσμιοποίηση είναι τα λεγόμενα πέντε «R» (Benedikter και Kofler, 2019), τα οποία αντιστοιχούν στη βελτιστοποίηση (Refining), την αναπλαισίωση (Reframing), τις μεταρρυθμίσεις (Reforming), τον επαναπροσδιορισμό (Redefining) και την αναθεώρηση (Revisioning) της τρέχουσας κατάστασης και των μηχανισμών της παγκοσμιοποίησης, καθώς και των εννοιών και των μεθοδολογιών της. Αυτές οι πέντε τυπολογικές επιλογές δεν αποκλείουν η μία την άλλη και οι διαφορές μεταξύ τους είναι συχνά ανεπαίσθητες. Ωστόσο, ορισμένες από τις προκύπτουσες διαδρομές τους διαφέρουν έντονα και μερικές από τις τροχιές που διαγράφονται μπορεί να είναι αντίθετες μεταξύ τους. Αυτό που τις ενώνει είναι η πεποίθηση πως επειδή η παγκοσμιοποίηση αυτή τη στιγμή υφίσταται έντονη αλλαγή, η ανανέωση ή η αναδιαμόρφωσή της θα πρέπει να περιλαμβάνει οπωσδήποτε ένα βασικό κοινό πρότυπο κατανόησης.

4.1.1. Βελτιστοποίηση (Refining)

Η βελτιστοποίηση αφορά στην αποσαφήνιση του τρόπου με τον οποίο η παγκοσμιοποίηση πρέπει να διαχωρίζεται σε περιόδους. Την καλύτερη βάση μπορεί να αποτελέσει η άποψη των σύγχρονων μελετητών οι οποίοι χρονολογούν την έναρξη της τελευταίας φάσης της παγκοσμιοποίησης με την πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989 και την κατάρρευση του κομμουνισμού το 1991. Με αυτόν τον τρόπο, αντί να γίνεται προσπάθεια για συμπερίληψη περιόδων μεγάλης διάρκειας, η προσοχή θα μπορεί να εστιαστεί στην πρόσφατη νεοφιλελεύθερη φάση, στις αλλαγές της και στις σύγχρονες απειλές τις οποίες αυτή αντιμετωπίζει.

4.1.2. Αναπλαισίωση (Reframing)

Η αναπλαισίωση της παγκοσμιοποίησης αφορά στην καλλιέργεια της αντίληψης της παγκοσμιοποίησης με διαφορετικό τρόπο. Ένας ενδεικτικός τέτοιος τρόπος θα μπορούσε να είναι η προσαρμογή της στους νέους συσχετισμούς ισχύος καθώς και στην αλλαγή των γενικών πλαισίων εντός των οποίων αυτή λαμβάνει χώρα, συμπεριλαμβανομένων αυτών που μετατοπίζονται μεταξύ των τριών κύριων παγκόσμιων δυνάμεων, οι οποίοι κατά γενική ομολογία είναι πλέον

οι διεθνείς οργανισμοί, τα έθνη - κράτη και οι Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις (ΜΚΟ).

4.1.3. Μεταρρυθμίσεις (Reforming)

Οι μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται να γίνουν στις διαδικασίες της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης περιλαμβάνουν το σύνολο των ουσιαστικών αλλαγών που πρέπει να επέλθουν στους μηχανισμούς και την αποτελεσματικότητα αυτών προκειμένου να ανανεωθούν τα βασικά χαρακτηριστικά της. Η συμφωνία σε θεωρητικό επίπεδο αποτελεί προαπαιτούμενο προκειμένου να αναδειχθούν λύσεις πρακτικής εφαρμογής, όπως αναφέρονται στην επόμενη υποενότητα.

4.1.4. Επαναπροσδιορισμός (Redefining)

Επαναπροσδιορισμός της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης σημαίνει να επανεξεταστούν οι πολύ βασικοί ορισμοί της, οι οποίοι περιλαμβάνουν τους επιμέρους ορισμούς που επινοήθηκαν από διαφορετικούς κλάδους με συχνά διαφορετικούς τρόπους καθώς χρησιμοποιούσαν διαφορετικά κριτήρια. Αυτός ο επαναπροσδιορισμός θα πρέπει να περιλαμβάνει πιο έντονη διεπιστημονική ανταλλαγή τόσο εννοιών όσο και εμπειριών. Ο επαναπροσδιορισμός απαιτεί συστημική συμπερίληψη και των πέντε κύριων διαστάσεων της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, δηλαδή την οικονομία, την πολιτική, τον πολιτισμό, τη δημογραφία και την τεχνολογία, με ισορροπημένους, ίσους και μη αποκλειστικούς τρόπους κατά την ανάλυση των σύγχρονων παγκόσμιων φαινομένων.

4.1.5. Αναθεώρηση (Revesioning)

Ως αναθεώρηση της παγκοσμιοποίησης μπορεί να θεωρηθεί η ανάγκη για θεμελιώδη επανεξέτασή της από μηδενική βάση, δηλαδή συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της νομιμοποίησης της ύπαρξής της και των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων της υπό το φως των προαναφερθέντων νέων δεδομένων που έχει εισάγει ο 21^{ος} αιώνας. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει την εξέταση ακόμα και του εάν η παγκοσμιοποίηση πρέπει ή όχι να συνεχιστεί, όπως επίσης και το τίμημα της επιδίωξης της κάθε επιλογής.

4.2. Πρακτικές παρεμβάσεις.

Στο πρακτικό κομμάτι, το οποίο και στα περισσότερα θέματα αποτελεί και το δυσκολότερο, καθώς η συμφωνία σε θεωρητική βάση ποτέ δεν είναι από μόνη της αρκετή για να δώσει τις απαιτούμενες απαντήσεις, υπάρχουν επίσης επιλογές τις οποίες η διεθνής κοινότητα μπορεί να υιοθετήσει προκειμένου να εξασφαλίσει τη συνέχιση της παγκοσμιοποίησης και στις επόμενες δεκαετίες (Petersen, 2022). Αυτό θα πρέπει να συμπεριλάβει τη σύναψη νέων συμφωνιών, την ενίσχυση της συνοχής της αγοράς και της στρατηγικής ανεξαρτησίας, την έμπρακτη προώθηση του οικολογικού μετασχηματισμού και τέλος την ενίσχυση του αισθήματος της κοινότητας στη βάση του παγκόσμιου οικοδομήματος, την οποία αποτελεί το ίδιο το άτομο.

Οι παρακάτω προτάσεις πρακτικής εφαρμογής αναφέρονται κατά κύριο λόγο στις ενέργειες που μπορούν και πρέπει να αναληφθούν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Ο λόγος που η ΕΕ πρέπει να αναλάβει ηγετικό ρόλο στις διαδικασίες που θα προκαλέσουν την ώθηση της παγκοσμιοποίησης είναι γιατί αυτή καταλαμβάνει εξέχοντα ρόλο στα δρώμενα του παγκόσμιου γίνεσθαι καθώς αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες οικονομικές και πολιτικές οντότητες στον κόσμο, έχοντας εισάγει από το 1999 το δικό της νόμισμα ενώ παράλληλα τα τελευταία χρόνια προάγει μία κοινή εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφαλείας.

4.2.1. Σύναψη νέων εμπορικών συμφωνιών.

Μια επιλογή συνίσταται στην υπογραφή νέων εμπορικών συμφωνιών. Οι οικονομικές εταιρικές σχέσεις αυτού του είδους μπορούν να αντισταθμίσουν, τουλάχιστον εν μέρει, τα κέρδη εξειδίκευσης που χάνονται λόγω των τάσεων αποπαγκοσμιοποίησης που περιγράφηκαν παραπάνω. Ο θετικός αντίκτυπος στις οικονομικές επιδόσεις θα βελτιώσει επίσης την παγκόσμια διαπραγματευτική θέση της ΕΕ.

Πιθανοί εταίροι είναι γειτονικά έθνη στην Ευρώπη και δημοκρατίες που λειτουργούν με βάση την αγορά, πέρα από τα σύνορα αυτής. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει ειδικότερα τις ΗΠΑ, με τις οποίες η ΕΕ έχει ήδη ισχυρούς οικονομικούς δεσμούς. Το τελευταίο διάστημα γίνονται ήδη προσπάθειες για την ενίσχυση της διατλαντικής συνεργασίας, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την

ίδρυση του Συμβουλίου Εμπορίου και Τεχνολογίας (Trade and Technology Council - TTC) που ανακοινώθηκε τον Ιούνιο του 2021. Το συμβούλιο λειτουργεί ως φόρουμ που επιτρέπει στις ΗΠΑ και την ΕΕ να συντονιστούν σε βασικά ζητήματα στους τομείς του εμπορίου, των επενδύσεων και της τεχνολογίας και στοχεύει στην εμβάθυνση της διατλαντικής εταιρικής σχέσης.

4.2.2. Ενίσχυση της συνοχής.

Η απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την ΕΕ ήταν ένα βήμα προς τη διαδικασία της αποπαγκοσμιοποίησης, από την οποία συνεχίζουν να υποφέρουν και οι 28 εμπλεκόμενες χώρες. Περαιτέρω έξοδοι πρέπει να αποτραπούν, δεδομένου ότι θα εξαλείψουν τα κέρδη ευημερίας που επιφέρει η ολοκλήρωση και θα αποδυναμώσουν τη διεθνή διαπραγματευτική θέση της ΕΕ.

Η συνοχή στην ΕΕ θα μπορούσε να ενισχυθεί περαιτέρω με την επίτευξη καλύτερης κατανομής των οικονομικών οφελών που προκύπτουν από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Αυτό ισχύει για την κατανομή των κερδών που σχετίζονται με την ένταξη τόσο μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ όσο και λοιπών επιμέρους κρατών. Στόχος πρέπει να είναι η διασφάλιση του ότι αυτές οι ομάδες ατόμων και περιφερειών θα συμμετέχουν περισσότερο στα κέρδη από την ένταξη, καθόσον οι εισοδηματικές τους ευκαιρίες έχουν μειωθεί λόγω της παρουσίας πιο ανταγωνιστικών παραγόντων από την ΕΕ. Οι προσπάθειες για την προώθηση της οικονομικής διαρθρωτικής αλλαγής σε λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές της Ευρώπης θα είχε επίσης τεράστια χρησιμότητα με κύριο στόχο σε αυτή την περίπτωση να αποτελεί η προώθηση της παραγωγικότητας για τη δημιουργία ανταγωνιστικών θέσεων εργασίας.

4.2.3. Ενίσχυση της στρατηγικής ανεξαρτησίας.

Μια δυνατότητα ενίσχυσης της στρατηγικής ανεξαρτησίας της ΕΕ είναι η μείωση της ανάγκης της για εισαγωγές από το εξωτερικό. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορούν να ληφθούν διάφορα μέτρα, όπως είναι για παράδειγμα η διαφοροποίηση των χωρών που προμηθεύουν προϊόντα, ενδιάμεσα αγαθά και πρώτες ύλες, η δημιουργία πρόσθετων παραγωγικών ικανοτήτων στην ΕΕ καθώς και η αυξανόμενη παραγωγικότητα ενέργειας και φυσικών πόρων προκειμένου να πραγματοποιούνται λιγότερες σχετικές εισαγωγές.

Ενώ αυτά και άλλα βήματα θα μείωναν την εξάρτηση της ΕΕ από προμήθειες από το εξωτερικό, θα είχαν ένα τίμημα: Τα αγαθά που θα παράγονται στο μέλλον εντός της ΕΕ θα είναι πιο ακριβά από τα ενδιάμεσα αγαθά που προέρχονται σήμερα από την Ασία και από χώρες με χαμηλούς μισθούς σε άλλες περιοχές. Στο βαθμό που η Ευρώπη δεν θα καταφέρει να μειώσει αυτό το κόστος που προέρχεται από τα τεχνολογικά πλεονεκτήματα, το υψηλότερο κόστος είναι το τίμημα που θα πληρώσει για την εξάρτησή της από τις εισαγωγές.

4.2.4. Προώθηση του οικολογικού μετασχηματισμού.

Ως περιοχή φτωχή σε πόρους, η Ευρώπη εξαρτάται ιδιαίτερα από τις εισαγωγές ορυκτών καυσίμων. Η επέκταση της χρήσης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας θα ήταν ένας αποτελεσματικός τρόπος για τη μείωση αυτής της εξάρτησης. Μια τέτοια επέκταση θα αύξανε επίσης την ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης. Όποιος κυριαρχήσει τα επόμενα χρόνια στον οικολογικό μετασχηματισμό, αναμένεται να αναδειχθεί σε ηγέτη της τεχνολογίας στον τομέα των περιβαλλοντικών θεμάτων, γεγονός που αναμένεται να αποτελέσει βασική προϋπόθεση για τη διατήρηση θέσεως ισχύος στο διεθνή ανταγωνισμό στο εγγύς αλλά και στο μακροπρόθεσμο μέλλον.

Η Ευρώπη θα πρέπει επίσης να επωφεληθεί από προϊόντα και υπηρεσίες από το εξωτερικό για να διατηρήσει το κόστος του οικολογικού μετασχηματισμού όσο το δυνατόν χαμηλότερο. Μια δυνατότητα θα ήταν η εισαγωγή ανανεώσιμων πηγών ενέργειας από χώρες πλούσιες σε ηλιακή, αιολική και υδροηλεκτρική ενέργεια, όπως είναι για παράδειγμα οι περιοχές της Βόρειας Αφρικής. Αυτό σημαίνει επίσης ότι η Ευρώπη θα πρέπει να βοηθήσει στη χρηματοδότηση των απαραίτητων υποδομών στις περιοχές αυτές, είτε επενδύοντας η ίδια, είτε χορηγώντας δάνεια και άλλα οικονομικά μέσα μέσω εθνικών προγραμμάτων αναπτυξιακής βοήθειας.

4.2.5. Ενίσχυση της έννοιας της Κοινότητας.

Ένα μέτρο για την ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης της Ευρώπης είναι η επιβολή κυρώσεων σε χώρες που παραβιάζουν τους διεθνείς κανόνες. Ακόμη και αν οι οικονομικές κυρώσεις δεν οδηγήσουν στην επιθυμητή αλλαγή πολιτικής στην υπόψη χώρα, εξακολουθούν να στέλνουν ένα ισχυρό πολιτικό

μήνυμα προς πάσα κατεύθυνση καθώς δείχνουν ότι οι χώρες που επιβάλλουν κυρώσεις είναι πρόθυμες να επωμιστούν το κόστος για να παρακινήσουν τη χώρα που υπόκειται σε κυρώσεις να αλλάξει τη συμπεριφορά της. Η προηγούμενη εμπειρία έχει δείξει πως οι κυρώσεις είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές εάν οι χώρες που τις επιβάλλουν επιδείξουν ακλόνητη αποφασιστικότητα. Εφόσον οι κυρώσεις που στοχεύουν σε μια μη συνεργάσιμη χώρα εκτός Ευρώπης έχουν επίσης αρνητικές συνέπειες για την ίδια την ΕΕ, υπάρχει σημαντικός κίνδυνος μεμονωμένες κυβερνήσεις της ΕΕ να μην τηρήσουν το κοινό σχέδιο στην προσπάθειά τους να προστατεύσουν το κοινό στη χώρα τους από αρνητικές συνέπειες, βελτιώνοντας βέβαια με αυτόν τον τρόπο και τις πιθανότητές τους να επανεκλεγούν.

Εάν, ωστόσο, όλοι οι πολίτες εντός της ΕΕ αισθάνονται ότι ανήκουν σε μία οικογένεια, είναι πιο πιθανό να αποδεχτούν αυτές τις αρνητικές οικονομικές συνέπειες. Ένας κρίσιμος τρόπος ενίσχυσης αυτής της αίσθησης κοινότητας είναι να τονιστούν τα οφέλη του να είναι κανείς πολίτης της ΕΕ. Αυτό δεν αναφέρεται μόνο σε οικονομικά πλεονεκτήματα με τη μορφή μεγαλύτερης υλικής ευημερίας, η οποία είναι η προϋπόθεση για υψηλά επίπεδα άυλης ευημερίας (υγεία, προσδόκιμο ζωής, μορφωτικό επίπεδο). Αναφέρεται επίσης σε έννοιες όπως είναι η ειρήνη, η δημοκρατία και η σταθερότητα, ζητήματα για τα οποία οι άνθρωποι συχνά αρχίζουν να αναρρωτιούνται μόνον όταν εμφανίζεται πολιτική αστάθεια, συμπεριλαμβανομένης της στρατιωτικής σύγκρουσης, στις γειτονικές περιοχές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού αποτελεί και η τελευταία σύγκρουση που συνεχίζει να μαίνεται κοντά στα ανατολικά σύνορά της, με το σύνολο των χωρών της ΕΕ να ανακαλύπτουν πως οι προαναφερθείσες έννοιες δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να θεωρούνται δεδομένες, όση πρόοδος και αν έχει επιτελεστεί στο κομμάτι της παγκόσμιας ολοκλήρωσης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η υψηλή διασυνδεσιμότητα που χαρακτηρίζει το σύγχρονο κόσμο και η οποία βασίστηκε κατά κύριο λόγο στην αλματώδη ανάπτυξη των τεχνολογικών επιτευγμάτων θα μπορούσε εύκολα να θεωρηθεί ότι αποτελεί το ιδανικό περιβάλλον για την επίτευξη του μέγιστου βαθμού παγκοσμιοποίησης. Τα χρόνια ανάπτυξης και συλλογικής προσπάθειας προς αυτή την κατεύθυνση οδήγησαν σε συμφωνίες και ένωσαν τους λαούς προς μία κοινή προσπάθεια για την επίτευξη του μέγιστου βαθμού ευημερίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι αναλύσεις που αφορούν στις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης είναι πλέον τόσο πολυπληθείς που θα έλεγε κανείς ότι το οποιοδήποτε πρόβλημα θα έπρεπε να είχε ήδη επιλυθεί και οι υπόψη διαδικασίες να αποτελούν πλέον μίας μορφής ρουτίνα όσον αφορά στον τρόπο εφαρμογής τους στην πορεία προς ένα κοινό μέλλον.

Η πραγματικότητα όμως αποδείχτηκε για άλλη μια φορά πολύ σκληρή. Πλήθος προβλημάτων τα οποία θεωρήθηκε ότι δημιουργήθηκαν από τις ίδιες ακριβώς τις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης βαίνουν αυξανόμενα τα τελευταία χρόνια και στέκονται απειλητικά απέναντι στην ομαλή εξέλιξή της. Οικονομικές κρίσεις, πανδημίες και στρατιωτικές συγκρούσεις, καλλιέργησαν ένα περιβάλλον που κάθε άλλο παρά ευνοϊκό μπορεί να θεωρηθεί για την επίτευξη περαιτέρω ανάπτυξης. Και όλα αυτά σε έναν πλανήτη που απειλείται ολοένα και περισσότερο από τις επιδράσεις της κλιματικής αλλαγής η οποία αναμένεται να κάνει ακόμα και την επιβίωση τα επόμενα χρόνια μία έννοια για την οποία θα απαιτηθεί προσπάθεια για να επιτευχθεί. Εύλογα λοιπόν θεωρήθηκε ότι η παγκοσμιοποίηση απειλείται από τις συνεχόμενες κρίσεις με ορισμένες φωνές να κάνουν λόγο ακόμα και για την αποπαγκοσμιοποίηση του σύγχρονου κόσμου ο οποίος παρουσιάζει σε πολλές περιπτώσεις σημάδια εσωστρέφειας και υψηλού προστατευτισμού.

Η αλήθεια ευτυχώς, όπως έδειξε και η παρούσα εργασία, βρίσκεται κάπου στη μέση. Οι διάφορες παγκόσμιες κρίσεις υπό τη μορφή των ασύμμετρων σοκ δεν έχουν αναχαιτίσει τις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης. Αντιθέτως σε ορισμένες περιπτώσεις μπορούν να αποτελέσουν το έναυσμα για την τροποποίησή της ούτως ώστε να μπορέσει να εξελιχθεί στη σύγχρονη αυτή μορφή που απαιτείται για την αντιμετώπιση των νέων απειλών. Οι απειλές θα πρέπει να θεωρηθεί

δεδομένο ότι δεν πρόκειται να εξαλειφθούν ποτέ. Το ίδιο όμως αναμένεται να ισχύσει και για την παγκοσμιοποίηση. Το διακύβευμα είναι πολύ μεγάλο για να χαθούν τόσα χρόνια προσπάθειας. Η προσπάθεια όμως που θα απαιτηθεί δε θα είναι μικρή και σίγουρα οι αντιστάσεις που θα πρέπει να καμφθούν θα είναι πολλές φορές πολύ ισχυρές. Το μόνο σίγουρο όμως είναι ότι χωρίς συλλογική προσπάθεια, όση θέληση και αν υπάρχει από μεμονωμένους δρώντες, είναι καταδικασμένη να αποτύχει. Η λύση για την επιβίωση της παγκοσμιοποίησης είναι η ίδια η παγκοσμιοποίηση. Και είναι μονόδρομος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Al-Rodhan, Nayef & Gerard Stoudmann. "Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition". June 19, 2006. https://www.academia.edu/2969717/Definitions_of_Globalization_A_Comprehensive_Overview_and_a_Proposed_Definition_The_International_Relations_and_Security_Network_ETH_Zurich_June_19_2006 (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Albrow, Martin & Elizabeth King. *Globalization, Knowledge and Society*. London: Sage, 1990.

Altman, Steven & Caroline Bastian. "The State of Globalization in 2022." *Harvard Business Review*. April 12, 2022. <https://hbr.org/2022/04/the-state-of-globalization-in-2022> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Auer, Raphael, Claudio Borio & Andrew Filardo. "The Globalisation of Inflation: the Growing Importance of Global Value Chains." BIS Working Papers 602. January 2017. <https://www.bis.org/publ/work602.pdf> (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

Bairoch, Paul & Richard Kozul-Wright. "Globalization Myths: some historical reflections on integration, industrialization and growth in the world economy." UNCTAD Research Paper 113. March, 1996. https://unctad.org/system/files/official-document/dp_113.en.pdf (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Barber, Benjamin. "Democracy at Risk: American Culture in a Global Culture." *World Policy Journal* (Summer, 1998): 29-41. <https://www.jstor.org/stable/40209581> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Belke, Ansgar & Daniel Gros. "Estimating the Costs and Benefits of EMU: The Impact of External Shocks on Labour Markets." 1997. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/estimating-the-costs-and-benefits-of-emu-the-impact-of-external-s> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Benedikter, Roland & Ingrid Kofler. "Globalization Current Transition Phase: The 5 R's." *Globalejournal*. August 29, 2019. <https://globalejournal.org/global-e/august-2019/globalizations-current-transition-phase-5-rs> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Bentley, Jerry. "Globalizing History and Historicizing Globalization." *Globalizations* 1(1) (September, 2004): 69-81. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1474773042000252165> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Caldara, Dario & Matteo Iacovello. "Measuring Geopolitical Risk." *International Finance Discussion Papers* 1222. January 10, 2018. <https://www.federalreserve.gov/econres/ifdp/files/ifdp1222.pdf> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Caporale, Guglielmo. "Is Europe an optimum currency area?: Symmetric versus asymmetric shocks in the EC." *National Institute Economic Review*, 144(1), (May, 1993): 95–113. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002795019314400107> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Carney, Mark. "How is Inflation Affected by Globalisation?". World Economic Forum. August 29, 2015. <https://www.weforum.org/agenda/2015/08/how-is-inflation-affected-by-globalisation/> (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

Cerny, Philip. "Globalization and the Changing Logic of Collective Action." *International Organization*, 49(4), 595-625. February 1995. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/abs/globalization-and-the-changing-logic-of-collective-action/0E75AD8058E3E3EF8369EE579F669B0B> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Clark, Ian. *Globalization and International Relations Theory*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Commission of the European Communities. "One Market, One Money". October, 1990. https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication7454_en.pdf (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Corcoran, Terence. "The next big global thing: Reglobalize!" *Financial Post*. May 20, 2022. <https://financialpost.com/opinion/terence-corcoran-the-next-big-global-thing-reglobalize> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Covington, Howard & Raj Thamootheram. "The Case for Forceful Stewardship (Part 1): The Financial Risk from Global Warming." January 19, 2015. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2551478 (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

De Soysa, Indra & K.C. Vadlamannati. "Does Being Bound Together Suffocate or Liberate? The Effects of Economic, Social and Political Globalization on Human Rights." *Kyklos* 64(1) (February, 2011): 20-53. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-6435.2010.00493.x> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

De Ville, Ferdi. "The end of Globalisation as we know it". Ghent University. March, 2022. https://www.ugent.be/ps/politiekewetenschappen/gies/en/research/publications/gies_papers/2022-ukraine/the-end-of-globalisation-as-we-know-it (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Dietz, Simon & Nicholas Stern. "Endogenous Growth, Convexity of Damages and Climate Risk: How Nordhaus' Framework Supports deep cuts in Carbon Emissions", Centre for Climate Change Economics and Policy, Working Paper 180. June 2014. <https://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2014/06/Working-Paper-159-Dietz-and-Stern-20141.pdf> (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

Dreher, Axel. "Does Globalization Affect Growth?". January, 2003. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=348860 (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Dreher, Axel. "The Influence of Globalization on Taxes and Social Policy: An Empirical Analysis on OECD Countries." *European Journal of Political Economy*

(March, 2006): 179-201. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0176268005000480> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Ehret, Christopher. *An African Classical Age: Eastern and Southern Africa in World History, 1000BC to AD400*. Virginia: University Press of Virginia, 1998.

Fiedman, Thomas. *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Farrar, Strauss & Giroux, 1999.

Frank, Andre Gunder. *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley: University of California Press, 1998.

Friedman, Milton. "The Case for Flexible Exchange Rates" στο Milton Friedman, *Essays in Positive Economics*, 157-203. Chicago: University of Chicago Press, 1953.

Friedman, Thomas. "Duelling Globalizations". *Foreign Policy*. Fall 1999. https://iaotest.cc.columbia.edu/oli/fp/fp_99frt01.html (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. California: Stanford University Press, 1990.

Goetzmann, William and Geert Rouwenhorst. *The Origins of Value: The Financial Innovations that Created Modern Capital Markets*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Gray, John. *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism*. New York: The New Press, 1998.

Guenette, Justin-Damien, Philip Kenworthy & Collette Wheeler. "Implications of the War in Ukraine for the Global Economy." World Bank Group. April, 2022. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5d903e848db1d1b83e0ec8f744e55570-0350012021/related/Implications-of-the-War-in-Ukraine-for-the-Global-Economy.pdf> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Guerrieri, Veronica et al. "Macroeconomic Implications of COVID-19: Can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages?" NBER Working Paper 2918. April, 2020. <https://www.nber.org/papers/w26918> (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

Gunn, Geoffrey. *First Globalization: The Eurasian Exchange, 1500 – 1800*. Maryland: Rowman & Littlefield, 2003.

Hallegatte, Stephane, Patrice Dumas & J.C. Hourcade. "A Note on the Economic Cost of Climate Change and the Rationale to Limit it Below 2°C", World Bank Policy Research Working Paper 5179. January 1, 2010. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1536992 (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

Hebron, Lui & John Stack. *Globalization. Debunking the Myths*. London: Perason, 2013.

Hobson, John. *The Eastern Origins of Western Civilisation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Hufbauer, Gary & Kati Suominen. *Globalization at Risk: Challenges to Finance and Trade*. Connecticut: Yale University Press, 2010.

Jamieson, Frederic. "Globalization as a Philosophical Issue". 1998. https://warwick.ac.uk/fac/arts/english/currentstudents/undergraduate/modules/fulllist/special/explorationsincriticaltheory/jameson_globalization_as_a_philosophical_issue.pdf (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

Jennings, Justin. *Globalizations and the Ancient World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Jones, Barry. *Globalization and Interdependence in the International Political Economy*. London: Pinter, 1995.

Kapstein, Ethan. *Sharing the Wealth: Workers and the World Economy*. New York: W.W.Norton, 1999.

Katzenstein, Peter, Robert Keohane & Stephen Krasner. "International Organization and the Study of World Politics". *International Organization*, 52(4), 645-685. Autumn 1998. <https://www.jstor.org/stable/2601354> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Kenen, Peter. "The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View" στο Mundell, R. et al., *Monetary Problems of the International Economy*, 41-60. Chicago: The University of Chicago Press, 1969.

Kornprobst, Markus & Jon Wallace. "What is deglobalization?" Chatham House. October 12, 2022. <https://www.chathamhouse.org/2021/10/what-deglobalization> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Krasner, Stephen. "Sovereignty". *Foreign Policy* No 122 (Jan – Feb 2001): 20-29. <https://www.jstor.org/stable/3183223> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Lincicome, Scott. "It's the end of Globalization as we know it". CATO Institute. April 6, 2022. <https://www.cato.org/commentary/its-end-globalization-we-know-it-thats-probably-fine-part-2> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Mair, Victor. *Contact and Exchange in the Ancient World*. Honolulu: University of Hawaii Press, 2006.

Manning, Patrick. *Migration in World History*. New York: Routledge, 2005.
Markovitz, Gayle & Amy White. "Is there a future for Globalization?" World Economic Forum. May 23, 2022. <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/globalization-business-leaders-davos22/> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Martin, Hans-Peter & Harald Schumann. *The Global Trap: Globalization and the Assault on Prosperity and Democracy*. London: Zed Books, 1997.

McGrew, Anthony. "A Global Society?" στο Stuart Hall, David Held and Anthony McGrew, *Modernity and its Futures*, 61-116. Cambridge: Polity Press, 1992.

McKinnon, Ronald. "Optimum Currency Areas". *The American Economic Review*, 53(4), (September, 1963): 717-725. <https://www.jstor.org/stable/1811021> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Mendelsohn, Robert. "Climate Change and Economic Growth." Commission on Growth and Development Working Paper 60 (2009). <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28000> (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

Mittelman, James. *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

Muller, Henrik. "An Agenda for Phase 4 of Globalization" στο Raschid Ijioui et al., *Globalization 2.0*, 69-81. New York: Springer, 2010.

Mundell, Robert. "A Theory of Optimum Currency Areas." *The American Economic Review*, 51(4) (September, 1961): 657-665. <https://www.jstor.org/stable/1812792?origin=JSTOR-pdf> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Nordhaus, William. *The Climate Casino: Risk, Uncertainty and Economics for a Warming World*. Connecticut: Yale University Press, 2015.

O'Rourke, Kevin & Barry Eichengreen. "A Tale of two Depressions Redux". CEPR. March 6, 2012. <https://cepr.org/voxeu/columns/tale-two-depressions-redux> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Patterson, Ben & Simona Amati. "Adjustment to Asymmetric Shocks." European Parliament. September, 1998. https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/econ/pdf/104_en.pdf (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Petersen, Thiess. "5 Ways for the EU to Respond to how Deglobalization and the War in Ukraine are Destroying Prosperity." *Global & European Dynamics*. August 19, 2022. <https://globaleurope.eu/globalization/5-ways-for-the-eu-to-respond-to-how-deglobalization-and-the-war-in-ukraine-are-destroying-prosperity/> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Pieterse, Jan Nederveen. Periodizing Globalization: Histories of Globalization. *New Global Studies* 6(2) (July, 2012): 1-25. https://www.researchgate.net/publication/270899664_Periodizing_GlobalizationHistories_of_Globalization (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Qiu, Wuqi et al. The Pandemic and its Impacts. *Health, Culture and Society* 9, (December,2017):1-11. https://www.researchgate.net/publication/321689453_The_Pandemic_and_its_Impacts (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Razin, Assaf. "Globalisation and global crises." CEPR. April 23, 2021. <https://cepr.org/voxeu/columns/globalisation-and-global-crises> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Reinhart, Carmen & Kenneth Rogoff. "Recovery from Financial Crises: Evidence from 100 Episodes." *American Economic Review: Papers and Proceedings* 2014, 104(5). (2014):50-55. https://scholar.harvard.edu/files/rogoff/files/aer_104-5_50-55.pdf (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Robb, John. *Brave New War: The next Stage of Terrorism and the End of Globalization*. New Jersey: Wiley, 2007.

Rosenau, James. *Along the Domestic – Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Rossi, Emilio. "Deglobalization or Slowbalization?" *Aspenia Online*. May 16, 2022. <https://aspensiaonline.it/deglobalization-or-slowbalization/> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Scholte, Jan Aart. "What is Globalization? The Definitional Issue – Again." CSGR working paper 109/02. December, 2002. http://wrap.warwick.ac.uk/2010/1/WRAP_Scholte_wp10902.pdf (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Shrestha, Nistha et al. "The Impact of COVID-19 on Globalization". *One Health*, December 20, 2020. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352771420302810> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).

Spier, Fred. *Big History and the Future of Humanity*. New Jersey: Wiley – Blackwell, 2011.

Steger, Manfred. *Globalization: A very short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Stern, Nicholas. *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Tomlinson, John. *Globalization and Culture*. Chicago: University of Chicago Press, 1999.

Thomas, Caroline & Peter Wilkin. *Globalization and the South*. London: Palgrave Macmillan, 1997.

Wade, Keith & Marcus Jennings. "The impact of climate change on the global economy." *Schroders Talking Point*. July, 2015. <https://prod.schroders.com/en/sysglobalassets/staticfiles/schroders/sites/americas/canada/documents/wade-climate-change-global-economy.pdf> (πρόσβαση στις 11 Δεκεμβρίου 2022).

Weiss, Linda. *States in th Global Economy: Bringing Domestic Institutions Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Weitzman, Martin. "GHG Targets as Insurance Against Catastrophic Climate Damages." *Journal of Public Economic Theory*, 14(2), (2012): 221-244. <https://dash.harvard.edu/handle/1/11315435> (πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022).

Wendt, Alexander. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

World Bank. "War in the Region". *Europe and Central Asia Economic Update*, (Spring 2022). <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37268> (πρόσβαση στις 12 Δεκεμβρίου 2022).